

KAZIMIERZ KUBIK
Gdańsk

SZKOLNICTWO RYBOŁÓWSTWA MORSKIEGO W POLSCE W LATACH 1970—1983

STAN RYBOŁÓWSTWA MORSKIEGO W POLSCE
W LATACH 1970—1983

Rozwijające się wraz z uzyskaniem szerokiego pasma wybrzeża rybołówstwo morskie w Polsce wymagało stałego napływu wykwalifikowanych pracowników, dobrze przygotowanych zarówno do wykonywania określonych prac w rybołówstwie i przetwórstwie rybnym, jak i do trudów pracy i życia na morzu. Już w 1966 r. zarysowała się tendencja do scalania szkół morskich ze szkołami rybackimi. Przemawiały za tym głównie względy natury ekonomicznej, a zwłaszcza powiązanie bazy materiałowo-naukowej, skupienie kadry naukowej, zwiększenie stanu statków szkolnych, jak również zmniejszenie pionu administracyjnego¹. Wraz z tym wiązano dążenie do nadania szkołom morskim statusu wyższych uczelni zawodowych. Realizacja tych dążeń nastąpiła w 1969 r. poprzez utworzenie Wyższych Szkół Morskich w Gdyni i Szczecinie. Przekształcenie szkół morskich w Gdyni i Szczecinie w wyższe uczelnie wywołało potrzebę uruchomienia średniej szkoły rybołówstwa morskiego. Decyzja w tej sprawie podjęta została w 1967 r., której mocą powołano Technikum Rybołówstwa Morskiego w Kołobrzegu². Miasto to świadome potrzeb ekonomicznych w zakresie gospodarki morskiej już w 1945 r. powołało do życia Liceum Rybackie. Jednak z braku warunków lokalowych oraz zbyt małej liczby ludności decyzja o jego uruchomieniu pozostała na papierze. Nowe Technikum Rybołówstwa uruchomiono we wrześniu 1967 r.; było szkołą pięcioletnią na podbudowie 8-klasowej szkoły podstawowej.

W okresie 13 ostatnich lat programy rybołówstwa morskiego realizowały cztery typy szkolnictwa morskiego: zasadnicze, średnie oraz wyższe szkoły morskie i szkoły przetwórstwa rybnego.

---

¹ J. Borowik, *Szkoły morskie na progu przemian*, „Tygodnik Morski”, 1967, nr 39, s. 1.

² Zarządzenie Ministra Żeglugi nr 26 z dn. 1 III 1967 r.

ZASADNICZE SZKOLNICTWO RYBOŁÓWSTWA MORSKIEGO

Zasadnicze szkolnictwo rybołówstwa w Polsce reprezentują dwie szkoły: w Darłowie i w Świnoujściu. Miały one służyć przygotowaniu kwalifikowanych pracowników dla rybołówstwa morskiego w dwóch specjalnościach: rybaka kutrowego i motorzysty kutrowego. Program tej szkoły, trwający dwa lata, oparty został na podbudowie 7-klasowej szkoły podstawowej.

Szkola ta rodziła się w trudnych warunkach z powodu braku podstawowego sprzętu i pomocy naukowych, zdewastowanego budynku szkoły i wreszcie braku kwalifikowanej kadry dydaktyczno-wychowawczej. Do tych braków można było zaliczyć również brak własnego statku szkolnego, na którym przeprowadzano by praktyczne kształcenie przyszłych rybaków i sprawdzano ich psychofizyczną przydatność do zawodu. Krótkie rejsy organizowane z uczniami na jednostkach lowczych PPiUR „Kuter” w Darłowie nie mogły dostatecznie przygotowywać przyszłej kadry rybołowej, zwłaszcza sprawdzać jej „wytrzymałość na fale”. Dopiero w 1954 r. otrzymano od zakładu opiekuńczego kuter motorowy „Dar 13”, a następnie w 1955 r. statek szkolny superkuter „Franek Zubrzycki”, którym rok później zapoczątkowano regularne morskie rejsy szkoleniowe.

Szkola przeżywała różne trudności, aż do jej likwidacji w 1957 r. oraz podjęcia na nowo prac w 1958 r. W rok później przeprowadzono reorganizację szkoły, pozostał wyłącznie kierunek mechaniczny, kształcący motorzystów statków rybackich. Utworzono również nową specjalizację: rybaka przetwórcy, a specjalizacja rybaka kutrowego przeniesiona została do Zasadniczej Szkoły Rybołówstwa w Świnoujściu. Niepowodzenia szkoły, wadliwa polityka przyjęcia, dyscyplina internatu wzorowana na regulaminie wojska, jak również zatrudnianie po szkole na podobnych warunkach jak rybaków bez ukończenia szkoły spowodowały zmniejszenie liczby uczniów o ok 35%. ZSRM w Darłowie była pierwszą tego typu szkołą resortową. Z czasem dzięki wzrostowi poziomu kadry dydaktyczno-wychowawczej oraz jej stabilności, podniesieniu kryteriów doboru kandydatów, przyznawaniu pierwszeństwa w przyjmowaniu młodzieży z województw nadmorskich, a zwłaszcza ze środowisk rybackich oraz otwarciu przed tą młodzieżą możliwości dalszego kształcenia się w pełnej szkole średniej odsiew uczniów zmniejszył się. W 1969 r. powstało Technikum Rybołówstwa Morskiego, wchodzące do Zespołu Szkół Rybołówstwa Morskiego w Darłowie. Od 1971 r. szkoła realizowała 3-letni cykl nauczania na podbudowie 8-klasowej szkoły podstawowej w specjalności motorzysty kutrowego. Ostatni absolwenci tej specjalności ukończyli szkołę w roku szkolnym 1976/1977. Po zlikwidowaniu specjalności motorzysty kutrowego wprowadzono w 1975 r. specjalność marynarza mechanika. Począwszy od lat sześćdziesiątych zgod-

nie z zapotrzebowaniem przedsiębiorstw rybackich uruchomiono specjalność rybaka morskiego. Na ten kierunek przyjęcie uczniów przeprowadzała Zasadnicza Szkoła Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu, jedyna tego typu szkoła w Polsce.

Program nauczania trzyletniej Zasadniczej Szkoły Rybołówstwa Morskiego w Darłowie obejmował przedmioty ogólnokształcące, pomocnicze, zawodowe oraz praktykę zawodową. Grupa pierwsza to przedmioty: język polski, język angielski, język rosyjski, wiedza obywatelska, przysposobienie do życia w rodzinie i przysposobienie obronne. Mają one przygotować ucznia do aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym i wdrażać go do korzystania z wartości kulturalnych. Przedmioty pomocnicze — matematyka i fizyka — mają umożliwić uczniom zrozumienie otaczającego ich świata, a zwłaszcza podstaw współczesnej techniki. Trzecią grupę stanowią przedmioty zawodowe z uwzględnieniem ogólnozawodowych, takich jak materiałoznawstwo, maszynoznawstwo i elektrotechnika, technologia i rysunek zawodowy, oraz specjalistycznych, do których wchodziły technika i narzędzia połowowe, nawigacja i przepisy drogi, podstawy ichtiologii i zarys budowy statku rybackiego, mechanizmy i urządzenia pomocnicze na statku rybackim, meteorologia i oceanografia, wiedza okrętowa, bhp i prawo pracy oraz przedsiębiorstwa rybackie i organizacja pracy na statku. Praktyka zawodowa stanowi podstawę nauczania przygotowującego przyszłego absolwenta do wykonywania zawodu. Już w dwóch klasach pierwszych obejmowała 2 dni po 7 godzin, a w trzeciej 3 dni po 7 godzin³. Zajęcia praktyczne realizowano w warsztatach szkolnych, w ośrodku remontowym zakładu opiekuńczego, na statkach szkolnych „Franek Zubrzycki” i „Admirał Arciszewski” oraz na konkretnym stanowisku w przedsiębiorstwie połowowym.

W ramach praktycznej nauki na morzu wydzielić można rejsy kandydackie przed rozpoczęciem nauki w szkole i rejsy szkoleniowe. Pierwsze z nich mają na celu sprawdzenie przydatności fizycznej i psychicznej do pracy na morzu, natomiast szkoleniowe mają zapoznać uczniów z pracą na statku, z obsługą poszczególnych stanowisk oraz organizacją pracy, z zasadami ratownictwa okrętowego oraz ze sprzętem ratunkowym i przeciwpożarowym, z obsługą siłowni okrętowej i urządzeń pomocniczych i wreszcie z prowadzeniem dokumentacji maszynowej i innej.

Marynarz mechanik absolwent Zasadniczej Szkoły Rybołówstwa Morskiego w Darłowie był przygotowany do objęcia różnych stanowisk na statkach rybołówstwa dalekomorskiego, jako pomocnik palacza okrętowego, palacz okrętowy, młodszy motorzysta, smarownik okrętowy, motorzysta i magazynier okrętowy, jak również na kutrach jako młod-

³ Plan nauczania w ZSRM w Darłowie, Archiwum szkoły.

szy motorzystą, motorzystą, mechanik V klasy oraz kierownik maszyn na kutrze⁴. W zależności od zajmowanego stanowiska marynarz mechanik musi umieć wykonywać wiele czynności związanych ze statkiem i pracą na morzu. Marynarz mechanik, pracujący na kutrach, winien ponadto znać pracę rybaka w zakresie wydawania i wybierania sprzętu połowowego oraz przetwórstwa wstępnego (odglawianie, patroszenie, odgardlanie i filetowanie).

Tabela 1
ABSOLWENCI ZASADNICZEJ SZKOŁY RYBOLÓWSTWA MORSKIEGO
W DARŁOWIE W LATACH 1970—1983

Rok szkolny	Specjalność		
	motorzysta kutrowy	rybak morski	marynarz mechanik
1969/1970	25	32	—
1970/1971	74	38	—
1971/1972	60	67	—
1972/1973	35	—	—
1973/1974	66	28	—
1974/1975	34	32	—
1975/1976	65	—	—
1976/1977	54	—	—
1977/1978	—	—	52
1978/1979	—	—	75
1979/1980	—	—	60
1980/1981	—	—	61
1981/1982	—	21	55
1982/1983	—	—	60
Razem	413	218	381

Zródło: Księga Absolwentów ZSRM w Świnoujściu, Archiwum szkoły.

Absolwenci ZSRM o kwalifikacjach rybaka kutrowego mogą zajmować stanowiska pracy na statkach dalekomorskich jako praktykant pokładowy, młodszy rybak, rybak, starszy rybak i bosman, a na kutrach — stanowiska młodszego rybaka, rybaka, starszego rybaka, szypra II i szypra I.

Zasadniczą Szkołę Rybactwa Morskiego w Darłowie ukończyło w latach 1970—1983 1012 absolwentów (tab. 1).

Drugą ZSRM była szkoła w Świnoujściu powstała w 1959 r. Decyzja o utworzeniu drugiej szkoły tego typu podyktowana została rozbudową floty rybackiej i wzrostem połowów ryb, co powodowało dalszy wzrost zapotrzebowania na kwalifikowanych pracowników rybactwa mor-

⁴ S. Anderson, *System szkolnictwa zawodowego rybactwa morskiego, Zjednoczenie Gospodarki Rybnej*, Szczecin 1978, s. 8.

skiego. Szkoła w Świnoujściu, podobnie jak w Darłowie, obejmowała kurs trzyletni na podbudowie początkowo siedmioklasowej szkoły podstawowej. Absolwenci szkoły w Świnoujściu zatrudnieni byli jako młodsi rybacy, a następnie rybacy i bosmani. Po trzech latach pracy w rybolówstwie morskim i zdaniu odpowiedniego egzaminu mogli uzyskać stanowisko szypra, praktykę natomiast odbywali na statku szkolnym „Emilia Gierczak”.

Szkoła w Świnoujściu począwszy od 1976 r. wraz z Zasadniczą Szkołą Zawodową PPDiUR „Odra” o specjalności mechanicznej dla młodocianych pracujących, Zasadniczą Szkołą Zawodową dla Pracujących o specjalności przetwórstwa rybnego, Technikum Rybolówstwa Morskiego dla Pracujących o specjalności nawigacyjno-połowowej i Technikum Przetwórstwa Rybnego weszła w skład Zespołu Szkół Rybolówstwa Morskiego w Świnoujściu. Bezpośredni nadzór nad tym zespołem sprawuje Kuratorium Oświaty i Wychowania w Szczecinie oraz Biuro Zrzeszenia Przedsiębiorstw Gospodarki Rybnej w Szczecinie. Plan nauczania obejmuje dwie grupy przedmiotów — ogólnokształcące i zawodowe. Grupa pierwsza w stosunku do planu nauczania specjalności marynarz mechaniczny poszerzona została o obowiązkowy język angielski oraz geografię gospodarczą. Ze względu na większe zapotrzebowanie przedsiębiorstw rybackich na pracowników z wykształceniem średnim absolwenci ZSRM w Świnoujściu często kontynuują naukę w Technikum Rybolówstwa Morskiego dla Pracujących w Świnoujściu o specjalności nawigacyjno-połowowej.

Absolwenci Zasadniczej Szkoły Rybolówstwa Morskiego w Świnoujściu uzyskują zawód rybaka morskiego. W latach 1970—1983 szkołę tę ukończyło 1282 absolwentów (tab. 2).

Powiązanie ze szkolnictwem rybolówstwa morskiego wykazywały także zasadnicze szkoły zawodowe dla pracujących. W 1961 r. powołano je do życia przy przedsiębiorstwie PPDiUR „Odra” w Świnoujściu oraz PPDiUR „Arka”, a w 1965 r. przy PPDiUR „Dalmor” w Gdyni. Resortowo szkoły te podlegały Ministerstwu Żeglugi, lecz bezpośrednią opiekę sprawowały nad nimi przedsiębiorstwa połowowe.

Do tego typu szkół należała także utworzona w 1964 r. Zasadnicza Szkoła Zawodowa dla Pracujących we Władysławowie, kształcąca monterów silników spalinowych dla potrzeb statków rybolówstwa morskiego.

SZKOLNICTWO ŚREDNIE RYBOLÓWSTWA MORSKIEGO

Wprowadzenie do eksploatacji kutrów typu B-410, wyposażonych w nowe urządzenia nawigacyjne — radary, maszyny o większej mocy, nowe sieci i olinowanie wywołało zapotrzebowanie na nowe stanowiska pracy w rybolówstwie morskim o wyższych kwalifikacjach zawodowych. Po-

trzeby te okazały się jeszcze większe, gdy istniejące szkoły rybolówstwa morskiego ulegały stopniowej fuzji z państwowymi szkołami morskimi. Szkoły te w Gdyni i Szczecinie przyjęły status szkół wyższych.

Tabela 2
ABSOLWENCI ZASADNICZEJ SZKOŁY RYBOLÓWSTWA MORSKIEGO
W SWINOUJŚCIU W LATACH 1970—1983

Rok szkolny	Specjalność	
	rybak morski	marynarz-mechanik
1969/1970	100	—
1970/1971	98	—
1971/1972	106	—
1972/1973	—	—
1973/1974	58	—
1974/1975	70	—
1975/1976	74	—
1976/1977	87	—
1977/1978	101	—
1978/1979	130	70
1979/1980	116	—
1980/1981	91	—
1981/1982	121	—
1982/1983	60	—
Razem	1212	70

Zródło: Archiwum szkolne ZSRM w Swinoujściu.

Tak więc funkcję szkoły średniej, jedynej w Polsce, mającej przygotować kadry dla rybolówstwa morskiego, miało pełnić powołane do życia w 1967 r. Technikum Rybolówstwa Morskiego w Kołobrzegu, oparte na podbudowie ośmioletniej szkoły podstawowej.

Wspomniane Technikum Rybolówstwa Morskiego w Kołobrzegu w chwili jego utworzenia pracowało w trudnych warunkach lokalowych. Znalazło pomieszczenie w budynku Liceum Ogólnokształcącego, internat w lokalu hotelu miejskiego, stolówka uczniowska — w piwnicy Powiatowej Biblioteki Publicznej, natomiast warsztaty szkolne — w lokalu Studium Nauczycielskiego. Ponadto sieciarnia oraz zakłady remontowe „Barka” udostępniły uczniom Technikum odbywanie praktyki w swoich warsztatach, a więc z dala od wspomnianych wyżej pomieszczeń.

W latach siedemdziesiątych utworzono kolejno dwa technika rybolówstwa morskiego — w Darłowie i Swinoujściu. Szkoła darłowska przeznaczona była wyłącznie dla absolwentów Zasadniczej Szkoły Rybolówstwa Morskiego w Darłowie o specjalności marynarz mechanik; kształciła systemem stacjonarym. Prócz szkoły w Darłowie powstało drugie tech-

nikum rybołówstwa morskiego przeznaczone dla pracujących. Natomiast technikum w Swinoujściu przeznaczone było dla absolwentów zasadniczych szkół rybołówstwa morskiego w Swinoujściu i Darlowie o specjalności rybaka morskiego. Każda z tych szkół wchodziła w skład odpowiedniego zespołu szkół rybołówstwa morskiego, powstałych w Kołobrzegu i Swinoujściu w 1976 r., a w Darlowie w 1978 r.

W wyniku potrzeb na nowe stanowiska pracy w rybołówstwie morskim w Technikum Rybołówstwa Morskiego w Kołobrzegu uruchomiono w 1972 r. nowe specjalizacje: technika nawigacyjno-półowowego oraz mechanika silowni okrętowych i urządzeń przetwórstwa rybnego. Pierwsi absolwenci tych specjalności wyszli w 1976 r.

Dla tych celów również w Darlowie utworzono 3-letnie Technikum Rybołówstwa Morskiego na podbudowie zasadniczej szkoły rybołówstwa morskiego. Pierwszych 43 absolwentów w większości zatrudniono w państwowych przedsiębiorstwach rybackich. Rybacy indywidualni zajmujący się rybołówstwem przybrzeżnym na łodziach i kutrach uzupełniali swoje kwalifikacje na kursach rybackich.

Warunki lokalowe Technikum Rybołówstwa Morskiego w Kołobrzegu poprawiły się dopiero w 1971 r. po przeniesieniu do Szkoły Podstawowej nr 5 i otrzymaniu do swej dyspozycji jednego skrzydła budynku. Umożliwiło to zorganizowanie gabinetów przedmiotowych, jednak ciągle brak było pracowni: nawigacyjnej, silników spalinowych, ichtiologii, elektrotechniki, radiotechniki, mechanizmów pomocniczych, sygnalizacji i meteorologii, bez których to pracowni proces dydaktyczny pozostawał dużo do życzenia. Trudności organizacyjne szkoły wiązały się jeszcze z brakiem kadry nauczycielskiej do przedmiotów zawodowych.

Program nauczania związany był ściśle z programem nauczania praktycznego prowadzonego na statku szkolnym. Praktyka na statku oprócz zapoznania się z odpowiednimi przedmiotami teoretycznymi miała określić przydatność ucznia do pracy na morzu. Ważne tu były takie czynniki, jak wytrzymałość ucznia na fali, zamiłowanie do zawodu i stosunek do pracy, dyscyplina, praktyka nautyczno-pokładowa (pełnienie wacht, praca bosmańska, obsługa urządzeń pokładowych), praktyka rybacka (wybieranie i wyrzucanie sieci, reperacja narzędzi pokładowych, konserwacja surowca rybnego) oraz organizacja współżycia z ludźmi w warunkach długotrwałego rejsu⁵. Praktyki na morzu i na lądzie wypełniały życie ucznia w ciągu czterech lat pobytu w szkole. Przed rozpoczęciem nauki w klasie pierwszej uczniowie mieli dwutygodniową praktykę kandydacką na morzu na statkach „Franek Zubrzycki” i „Emilia Gierczak”. Również w tym samym wymiarze czasowym obowiązywała praktyka w klasie pierwszej w przedsiębiorstwie połowowym „Barka”. Po ukończeniu klasy II uczniowie w okresie wakacji mieli

⁵ K. Kubik, *Historia szkolnictwa morskiego w Polsce*, Warszawa 1970, s. 130.

4-tygodniową praktykę na statku szkolnym celem utrwalenia wiadomości z nautyki, nawigacji technicznej, meteorologii i sygnalizacji oraz wiedzy okrętowej. Również 4-tygodniową praktykę odbywali uczniowie w ciągu roku szkolnego w stoczniach, a po ukończeniu klasy trzeciej w okresie wakacji uzupełniali przygotowanie praktyczne dodatkową praktyką, też 4-tygodniową. I ta praktyka służyła utrwalaniu ogólnych wiadomości uczniów z zagadnień morskich oraz zapoznawala z budową i pracą na statku rybackim. Wreszcie po ukończeniu klasy IV obowiązywała 5-miesięczna praktyka na statkach łowczych, w tym 2-miesięczna w okresie wakacji. W czasie tej ostatniej praktyki uczniowie mieli utrwalić wiedzę z zakresu połowów ryb morskich i praktycznie przygotować się do zawodu.

W zdobywaniu umiejętności praktycznych znaczną pomoc przynosiła uczniom baza produkcyjna i usługowa różnych przedsiębiorstw rybackich, jak „Gryf” w Szczecinie, „Odra” w Świnoujściu, „Barka” w Kołobrzegu, „Kuter” w Darłowie i „Szkuner” we Władysławowie.

Realizacji praktycznej nauki zawodu sprzyjało uzyskanie w roku szkolnym 1969/1970 od Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni statku szkoleniowego — trawlera „Jan Turlejski”, przeznaczonego do połowu ryb z burty, którego dotychczasowym armatorem był PPDiUR „Gryf” w Szczecinie.

W 1972 r. pierwszymi absolwentami szkoły⁶ było 46 szyprów. Łącznie w latach 1972—1975 wyszło z tej szkoły 229 absolwentów z dyplomami technika rybolówestwa kutrowego. Mieli oni zasilić kadrę przedsiębiorstw kutrowych, lecz ze względu na ograniczony rozwój flotyli przedsiębiorstw połowowych absolwenci technikum w większości pracowali w dalekomorskim rybolówestwie gdyńskim „Dalmor”. Przygotowywanie kadry dla gospodarki rybnej prowadzone było dwoma torami. Pierwszy — oparty na 8-klasowej szkole podstawowej, o pięcioletnim programie nauczania obejmował dwie specjalności: połowy morskie i silownie okrętowe. Drugi — oparty na podbudowie zasadniczej szkoły rybolówestwa morskiego i realizujący trzyletni program nauczania — miał tylko jedną specjalność: połowy morskie. Ta organizacja szkolna uległa zasadniczym zmianom w 1976 r., w którym to roku kreowano nowy ośrodek kształcenia kadr rybolówestwa morskiego: Policealne Studium Zawodowe o specjalności radiokomunikacji morskiej. Obie te szkoły połączono w Zespół Szkół Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu. Podjął on kształcenie fachowe w dwóch specjalnościach: połowowo-nawigacyjna i mechaniczno-okrętowa — z 5-letnim programem nauczania oraz z 3-letnim programem dla absolwentów szkół zasadniczych⁶. Ponadto w Policealnym Studium Zawodowym wchodzącym do Zespołu Szkół Rybolówestwa Morskiego o specjalności radiokomuni-

⁶ Schemat organizacyjny Zespołu Szkół Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu, Archiwum szkoły.

kacji morskiej czynne były dwa cykle 2-letnie, kształcące radiooficerów oraz stewardów. Na tym studium pomaturalnym kształcili się również uczniowie z Wietnamu i Jemenu. Ogółem do Studium Policealnego uczęszczało około 750 uczniów. W skład Zespołu włączono w 1979 r. Zasadniczą Szkołę Przystakładową PPiUR „Barka” w Kołobrzegu, Średnie Studium Zawodowe o specjalności mechaniczno-morskiej oraz powołaną do życia w 1983 r. Zasadniczą Szkołę Zawodową dla Pracujących o specjalności przetwórstwa ryb. Począwszy od 1975 r. młodzież Technikum Rybolówstwa Morskiego podjęła wydawanie własnego pisma „Ortodroma”, które nawiązując do tradycji morskich i ich osiągnięć gospodarczych i kulturowych ma na celu emocjonalne związanie młodzieży z zawodem morskim. Nową zdobyczą Zespołu Szkolnego w Kołobrzegu do praktycznego przygotowania uczniów do zawodu był statek szkolny „Admirał Arciszewski”, trawler przetwórnia typu B-89. Statek ten zabierał jednorazowo około 60 praktykantów. Każdy jego rejs szkoleniowy przynosił kilkumilionowe dochody⁷.

Dwie dalsze specjalizacje w Technikum Rybolówstwa Morskiego miały te same przedmioty ogólnokształcące oraz w zakresie wychowania fizycznego, natomiast zmieniają się przedmioty zawodowe w zależności od specjalizacji. I tak zawód technika nawigacyjno-połowowego o specjalizacji połowy morskie uwzględnia np. łowiska i zasoby morza, zabezpieczenie surowców rybnych, narzędzia i technikę połowów; natomiast zawód technika mechanika o specjalności silownie okrętowe i mechanizmy pomocnicze — w miejsce poprzednio wspomnianych przedmiotów nauczania wprowadza: materiałoznawstwo, mechanikę techniczną, części maszyn, okrętowe silniki spalinowe, silownie okrętowe, okrętowe mechanizmy pomocnicze oraz obsługę silników i mechanizmów pomocniczych.

Pięcioletni program nauczania przygotowujący przyszłego technika rybolówstwa kutrowego o specjalności morskie rybolówstwo kutrowe obejmuje przedmioty: 1) ogólnokształcące (języki: polski, rosyjski i angielski, historia, wychowanie obywatelskie, geografia, matematyka, fizyka i chemia); 2) wychowanie fizyczne i przysposobienie obronne; 3) zawodowe: rysunek techniczny, mechanika techniczna w zarysie, wybrane zagadnienia z nautyki, wiedza okrętowa, meteorologia i oceanografia, narzędzia i technika połowów, elektrotechnika i radiofonia okrętowa, silniki spalinowe, konserwacja i klasyfikacja ryb, ichtiologia i biologia morza, przepisy bhp i przeciwpożarowe, higiena okrętowa, prawo morskie, prawo drogi, zarys technologii metali; ponadto praktykę zawodową na statkach rybackich, zajęcia warsztatowe, sieciarstwo i prace linowe, sygnalizację⁸.

⁷ Kronika szkoły, Archiwum Technikum Morskiego w Kołobrzegu, bez sygn.

⁸ Archiwum szkolne Technikum Rybolówstwa Morskiego w Darłowie. Plan tymczasowy uzgodniony z Ministerstwem Oświaty i Wychowania.

Absolwenci TRM w Kołobrzegu otrzymywali tytuł technika rybolówestwa morskiego specjalizacji mechanicznej i nawigacyjno-połowowej. Po odbyciu odpowiednich praktyk pływania na morzu i złożeniu dodatkowych egzaminów technik mechanik mogli uzyskać stopnie oficerskie od oficera mechanika V klasy do oficera mechanika I klasy, natomiast technik nawigacyjno-połowowy — od porucznika żeglugi wielkiej rybolówestwa morskiego do kapitana żeglugi małej i żeglugi wielkiej tegoż rybolówestwa. Natomiast absolwenci Technikum Rybolówestwa Kutrowego otrzymywali stopnie szypa II i I klasy.

Zespół Szkół Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu dysponuje dobrze wyposażonymi pracowniami i gabinetami oraz dużą ilością nowoczesnych pomocy naukowych. W szkole działają liczne koła zainteresowań, jak recytatorskie, matematyczne, astronawigacyjne, fotograficzne, PCK, TPPR, klub radiowy, zespół muzyczny, sekcja żeglarska „Bo-reasz” oraz ZMS. Uczniowie technikum uczestniczyli również w rajdach Szlakiem Zdobywców Wału Pomorskiego. Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele zobowiązani są do noszenia odpowiednich mundurów.

Technikum Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu liczy aktualnie 14 oddziałów, w tym 7 specjalności nawigacyjnej i 7 specjalności mechanicznej. W ciągu 16 lat Technikum Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu opuściło 721 absolwentów obu specjalności bardzo dobrze przygotowanych zawodowo.

Wzrost połowów w latach siedemdziesiątych wymagał wzrostu i unowocześnienia floty rybackiej, co z kolei wpływało na wzrost zapotrzebowania na kwalifikowaną kadrę rybacką. Toteż w 1972 r. powołano trzyletnie stacjonarne Technikum Rybolówestwa Morskiego w Darłowie na podbudowie zasadniczej szkoły rybolówestwa morskiego o specjalizacji marynarz mechanik, kształcące techników mechaników o specjalnościach budowy maszyn i urządzeń okrętowych oraz techników nawigacyjno-połowowych. Od 1975 r. tę ostatnią specjalizację zmieniono na: maszyny i urządzenia rybnego przetwórstwa spożywczego.

Plan nauczania podobnie jak i w technikum kołobrzesckim w zawodzie technik mechanik na podbudowie zasadniczej szkoły zawodowej o charakterze mechanicznym obejmował: język polski, języki nowożytnie: angielski i rosyjski, historię, propedeutykę nauki o społeczeństwie, matematykę, fizykę, chemię i wychowanie fizyczne oraz przysposobienie obronne. Dział przedmiotów zawodowych zależał od specjalizacji, a więc w specjalności budowa maszyn i urządzeń przemysłu spożywczego nauczano: psychologii pracy, konstrukcji maszyn, technologii maszyn, elektrotechniki z automatyką, technologii przetwórstwa i zabezpieczenia surowców rybnych, eksploatacji maszyn i urządzeń przetwórstwa rybnego; następne przedmioty to urządzenia utylizacyjno-chłodnicze, przetwórnice statkowe, wiedza okrętowa i rybacka, bhp i prze-

pisy ppoż., ekonomika przedsiębiorstw przemysłowych, eksploatacja maszyn przetwórstwa rybnego. Uzupełnieniem nauczania była praktyka zawodowa. Rejsy szkoleniowe na morzu trwały 2—3 tygodnie w pierwszym i drugim roku szkoleniowym. Odbywały się na dużych statkach rybackich, tzw. przemysłowych, na których równocześnie z połowem ryb odbywało się ich przetwórstwo. Statkiem tym był m/s „Admirał Arciszewski”, trawler-przetwórnia, przystosowany do szkolenia, jeden z najnowocześniejszych statków rybołówstwa polskiego.

Uczniowie o kierunku: siłownie okrętowe i mechanizmy pomocnicze, opanowywali natomiast przedmioty zawodowe: rysunek zawodowy, mechanika techniczna, części maszyn, materiałoznawstwo i technologia metali, termodynamika techniczna i hydromechanika, elektrotechnika okrętowa, okrętowe silniki spalinowe, silniki okrętowe, okrętowe mechanizmy pomocnicze, zarys rybołówstwa morskiego, ekonomika rybacka, wiadomości prawnożeglugowe, bhp i przepisy ppoż., obsługa silników i mechanizmów pomocniczych. Po 1979 r. plany tej szkoły poszerzono o przedmioty: bezpieczeństwo, higiena i prawo pracy, elektromechanika z automatyką, wiedza rybacka, podstawy konstrukcji maszyn.

Lata 1977—1979 przyniosły nowe formy organizacyjne w morskim szkolnictwie darłowskim. W 1977 r. powołana została Zasadnicza Szkoła Zawodowo-Przyzakładowa oraz Technikum Zawodowe Zaoczne dla Pracujących, a w roku następnym szkoły rybołówstwa morskiego w Darłowie zostały scalone: otrzymały nazwę Zespół Szkół Rybołówstwa Morskiego. W zespół ten włączone zostały prócz Technikum Rybołówstwa Morskiego, Stacjonarnego i Zaocznego, również Zasadnicza Szkoła Rybołówstwa Morskiego i Zasadnicza Szkoła Przyzakładowa przedsiębiorstwa „Kuter” w Darłowie. W Technikum Zaocznym uruchomiono dwie specjalizacje, na których absolwenci otrzymują w specjalizacji: siłownie i okrętowe mechanizmy pomocnicze, tytuł technika mechanika, a w specjalizacji połowów morskich — technika nawigacyjno-połowowego. Okres nauczania trwa 3 lata. Technik nawigacyjno-połowowy o specjalności połowy morskie prócz przedmiotów ogólnokształcących w swym planie nauczania w zakresie przedmiotów zawodowych ma: nautykę, nawigację techniczną, wiedzę okrętową wraz z rybołówstwem, radiotechnikę, oceanografię wraz z biologią morza, ichtiologię wraz z łowiskami i surowcami rybnymi, narzędzia i technikę połowów oraz ekonomikę przedsiębiorstw przemysłowych. Natomiast program nauczania technika mechanika o specjalności siłownie i okrętowe mechanizmy pomocnicze w dziale przedmiotów zawodowych przewiduje: mechanikę techniczną z termodynamiką i hydromechaniką, materiałoznawstwo z technologią metali, obsługę silników i mechanizmów pomocniczych wraz z częściami maszyn, wiedzę okrętową i okrętowe mechanizmy pomocnicze, siłownie okrętowe wraz z okrętowymi silnikami spalinowymi, rysunek techniczny, zarys rybołówstwa morskiego wraz z ekonomi-

ką rybacką, wiadomości prawnożeglugowe oraz bhp wraz z przepisami przeciwpożarowymi.

Specjalizację nawigacyjno-połowową utworzono również w powołanym do życia w 1977 r. Technikum Rybołówstwa Morskiego dla Pracujących, włączonym w Zespół Szkół Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu. Najczęściej do szkoły tej trafiają absolwenci zasadniczych szkół rybołówstwa morskiego w Darłowie i Świnoujściu o specjalności rybak morski. W technikum tym obowiązuje taki sam plan nauczania jak w Technikum Rybołówstwa Morskiego dla Pracujących w Darłowie. Absolwenci uzyskują tytuł technika nawigacyjno-połowowego.

Tak więc w 1983 r. w zakresie średniego szkolnictwa rybołówstwa morskiego czynne były cztery technika: w Kołobrzegu i Darłowie kształcące systemem stacjonarnym oraz w Darłowie i Świnoujściu dla pracujących.

Tabela 3

STAN ORGANIZACYJNY TECHNIKUM RYBOŁÓWSTWA MORSKIEGO
W DARŁOWIE W LATACH 1972—1980

Rok szkolny	Kierunek szkolenia			Lata nauki	Oddziały	Uczniowie	Absolwenci
	silownice, okrętowe mechanizmy pomocnicze	nawigacyjno-połowowy	budowa maszyn i urządzeń przemysłu spożywczego				
1972/1973	+	+	—	3	2	74	—
1973/1974	+	+	+	3	4	124	—
1974/1975	+	+	+	3	6	177	44
1975/1976	+	—	+	3	6	187	51
1976/1977	+	—	+	3	6	185	52
1977/1978	+	—	+	3	6	182	49
1978/1979	+	—	+	3	6	186	64
1979/1980	+	—	+	3	6	188	61

Zródło: Archiwum szkolne Technikum Rybołówstwa Morskiego w Darłowie.

W Darłowskim Zespole Szkół Rybołówstwa Morskiego, podobnie jak w Świnoujściu pobiera również naukę oraz praktyczne przygotowanie do zawodu rybaka i marynarza mechanika grupa uczniów z Angoli.

Pracę dydaktyczno-wychowawczą ułatwia bogaty zbiór pomocy naukowych z przedsiębiorstw rybackich i urzędów morskich podległych Ministerstwu Żeglugi, jak również praktyki szkolne na statkach produkcyjnych i w zakładowych warsztatach remontowych. Uczniowie w czasie zajęć warsztatowych wykonali pomoce szkolne, jak modele, przekroje urządzeń mechanicznych, instalacje elektryczne i elektroniczne.

Dzięki tym pracom zdołano zorganizować pracownie przedmiotowe wszystkich przedmiotów nauczania.

Awans zawodowy absolwentów morskich szkół rybackich oraz uzyskanie kolejnych stopni rybackich uzależnione są oprócz wykształcenia zawodowego od wymaganego stażu pływania oraz egzaminu kwalifikacyjnego składanego przed Komisją Urzędu Morskiego. Zdobywając kolejne szczeble w hierarchii zawodowej mogą oni ubiegać się również o stopień oficerski w rybolówstwie dalekomorskim, gdzie są lepsze warunki pracy i socjalno-bytowe, jak również możliwość przeżycia przygody morskiej. Przykładowo w 1970 r. spośród absolwentów ZSRM w Darłowie zatrudnionych zostało: w PPIUR „Barka” 9 rybaków i 8 motorzystów, w PPIUR „Kuter” — 4 rybaków i 12 motorzystów, w PPIUR „Korab” — 4 rybaków, łącznie 37; natomiast w 1975 r. w „Barce” — 6 rybaków i 4 motorzystów, w „Kutrze” — 1 rybak i 3 motorzystów, a w „Korabiu” — 4 rybaków i 1 motorzystę, czyli łącznie 19. Do 1970 r. zatrudniono tylko 46,1% absolwentów szkoły w Darłowie. Niewłaściwa polityka kadrowa w państwowych przedsiębiorstwach rybackich spowodowała znaczny spadek zatrudnienia w latach 1971—1975, a jeszcze większy w latach 1976—1980. W ostatnich dwóch latach pojawiły się poważne trudności w zatrudnieniu absolwentów zasadniczych szkół morskich na stanowiskach zgodnych z ich kwalifikacjami, przykładowo w 1980 r. przedsiębiorstwo „Kuter” przyjęło 18 absolwentów technikum rybolóstwa morskiego, kandydaci na rybaków pracują w stoczni remontowej lub przetwórstwie rybnym. Do 1981 r. 52 kandydatów do pracy w rybolówstwie czekało na wyjście w morze⁹.

Absolwenci szkół morskich w minimalnym tylko stopniu uzupełniali braki kadrowe, bowiem dużą część załóg pływających stanowili rybacy przyjęci do pracy w drodze „wolnego” naboru¹⁰.

Z danych liczbowych wynika ponadto, że podstawową formę kształcenia kadr rybackich stanowiły nie szkoły rybackie, ale kursy zawodowe przygotowujące do pracy w rybolówstwie. Przykładowo — w 1970 r. na 858 pracowników zaledwie 37 to absolwenci szkół rybackich, natomiast w 1975 r. na 1075 rybaków było zaledwie 19 absolwentów (1,7%)¹¹.

Zatrudnienie absolwentów darłowskiej szkoły rybackiej było jeszcze niższe w sektorze spółdzielczym. W 1970 r. SPRM „Bałtyk” zatrudniała spośród absolwentów szkoły 1 rybaka, SPRM „Łosoś” — 1 rybaka i 1 motorzystę, ale SPRM „Ławica” — żadnego; natomiast w 1975 r. tylko SPRM „Bałtyk” zatrudniała 1 rybaka¹².

⁹ J. Markowicz, *Kolejka do wyjścia w morze*, „Głos Pomorza”, 1981, nr 35, s. 5.

¹⁰ Z. Dulczyński, *Z badań nad rybakami morskimi*, „Rocznik Koszaliński”, 1966, nr 2, s. 16.

¹¹ Archiwa Zakładowe PPIUR „Barka”, „Kuter”, „Korab”, bez sygn.

¹² Archiwa Zakładowe „Ławica” w Darłowie i „Łosoś” w Ustce, bez sygn.; SPRM „Bałtyk” w Kołobrzegu.

O wiele lepiej przedstawiało się zatrudnienie absolwentów Technikum Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu. W latach 1972—1975 na 299 absolwentów zatrudniono w Koszalińskim 64 osoby (18%). Od 1975 r. ze względu na ograniczony rozwój floty rybackiej i brak stanowisk pracy zgodnych z wykształceniem nastąpił spadek zatrudnienia absolwentów tej szkoły.

Zahamowanie rozwoju floty dalekomorskiej spowodowało ograniczenie przyjęć do szkół rybolówestwa morskiego. Sytuacja ekonomiczno-polityczna w Polsce po sierpniu 1981 r. pogłębiła kryzys w rybolówestwie morskim, a więc i w przygotowywaniu kadry przyszłych rybaków.

SZKOLNICTWO WYŻSZE RYBOLÓWSTWA MORSKIEGO

Kształceniem wysoko kwalifikowanych kadr dla potrzeb gospodarki morskiej zajmują się również dwie wyższe Szkoły Morskie — w Szczecinie i Gdyni, z których szkoła szczecińska jako jedyna w Polsce w ramach Wydziału Nawigacyjnego ma specjalność: połowy morskie.

W pierwszych latach uczelnia w Szczecinie, powstała w 1969 r. z połączenia Państwowej Szkoły Morskiej i Państwowej Szkoły Rybolówestwa Morskiego, miała liczne kłopoty, do których należałoby zaliczyć słabą bazę materialną szkoły, ograniczoną liczbę nauczycieli akademickich ze stopniami naukowymi czy trudności w zdobywaniu w kraju stopni naukowych z zagadnień nautycznych¹³.

Uczelnia miała dwa wydziały: nawigacyjny ze specjalnością transport morski i połowy morskie oraz mechaniczny ze specjalnością eksploatacja siłowni okrętowych. Powołano do życia również studia międzywydziałowe: Studium Nauk Politycznych i Ekonomicznych, Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych, Studium Wychowania Fizycznego, Studium Doskonalenia Kadr Oficerskich i Studium Wojskowe.

W 1975 r. znowelizowano strukturę organizacyjną tej uczelni przez utworzenie pięciu instytutów¹⁴. W ramach Wydziału Nawigacyjnego powołano Instytut Nawigacji Morskiej, Instytut Eksploatacji Statków i Instytut Rybolówestwa Morskiego, natomiast w ramach Wydziału Mechanicznego utworzono Instytut Nauk Podstawowych Technicznych i Instytut Technicznej Eksploatacji Siłowni Okrętowych. Ponadto dodatkowo utworzono Zespół Wychowania Morskiego. Wyższa Szkoła Morska systemem stacjonarnym i zaocznym przygotowuje kadry dla potrzeb polskiej floty rybackiej i transportowej. Czas nauki od 1983 r. wynosi 5 lat, tj. 10 semestrów, a absolwenci opuszczają uczelnię z dyplomem magistra inżyniera nawigatora lub mechanika okrętowego. Po odbyciu odpowiedniego stażu i złożeniu dodatkowych egzaminów absol-

¹³ WSM w XXX-lecie szkolnictwa morskiego w Szczecinie 1947—1979, Szczecin 1978, s. 23.

¹⁴ Zarządzenie Ministra Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej, nr 9, z dn. 17 II 1975 r.

wenci wydziału nawigacyjnego mogą zdobywać dyplomy porucznika żeglugi małej i wielkiej, natomiast absolwenci wydziału mechanicznego — dyplomy oficera mechanika IV, III, II i I klasy floty transportowej i rybackiej. W 1983 r. w Wydziale Nawigacyjnym utworzono trzecią specjalizację — eksploatacji portów. Wszystkie instytuty, studia i zespoły międzywydziałowe prowadzą badania naukowe, z których korzystają przedsiębiorstwa związane z gospodarką morską.

Studenci zobowiązani do mieszkania w domach akademickich uzyskali dwa Domy Marynarza — „Korab” i „Passat”, otrzymują oni bezpłatne pełne umundurowanie, wyżywienie w stołówce studenckiej, a ponadto wykazujący się dobrymi wynikami w nauce mogą otrzymać stypendia, nagrody rektorskie oraz inne formy pomocy materialnej.

Równolegle ze studiami zawodowymi studenci odbywają służbę wojskową, zwalniającą ich od późniejszego rocznego przeszkolenia. Po ukończeniu studiów — w zależności od wyników szkolenia — przenoszeni są do rezerwy w stopniu mata, starszego mata lub bosmanmata podchorążego marynarki wojennej.

Uczelnia stara się kształcić studentów w warunkach najbardziej zbliżonych do pracy na morzu poprzez wiązanie wiedzy teoretycznej z praktyką na statku oraz wyrabianie umiejętności i nawyków w wykonywaniu obowiązków w różnych sytuacjach morskich, jak również wyrabianie sprawności fizycznej i odporności psychicznej na trudy pracy na morzu¹⁵.

Program kształcenia na wydziale nawigacyjnym o specjalności połowy morskie obejmuje: przedmioty ogólnokształcące, rozbudowaną grupę przedmiotów zawodowych, przedmioty pomocnicze, zajęcia w ramach Studium Wychowania Fizycznego i Sportu, Studium Wojskowego oraz praktykę. W dziale przedmiotów ogólnokształcących jest filozofia, ekonomia polityczna, nauka o polityce, wykład monograficzny z nauk społeczno-politycznych, nauka o pracy i kierowaniu, matematyka, fizyka, chemia oraz języki obce — w tym obowiązkowy dla wszystkich studentów język angielski oraz drugi język obcy dowolnie wybrany spośród trzech: hiszpański, francuski, niemiecki. Języki obce w WSM w Szczecinie nauczane są wyłącznie metodą laboratoryjną, a na ich rangę wskazuje fakt, że liczba godzin języka angielskiego znacznie przewyższa liczbę godzin z jakiegokolwiek innego przedmiotu zawodowego. Do działu przedmiotów pomocniczych zaliczyć można: higienę okrętową, ochronę przeciwpożarową oraz bezpieczeństwo i higienę pracy, jak również ochronę środowiska. Przedmioty zawodowe dzielą się na przedmioty związane z samą nawigacją i na przedmioty związane z morskimi połowami ryb. Grupa pierwsza obejmuje 16 przedmiotów, między innymi: podstawy budowy maszyn, budowa i teoria okrętu, elektroni-

¹⁵ WSM w XXX-lecie szkolnictwa..., s. 79.

ka okrętowa, nawigacja, astronawigacja, nawigacja techniczna, wiedza okrętowa, ratownictwo morskie i prawo morskie. W grupie drugiej są przedmioty z zakresu ekonomiki rybołówstwa morskiego, eksploatacji statku rybackiego, ichtiologii i oceanografii ryb oraz biologii morza, omawiające narzędzia i technikę połowów, mechanizmy układu połowowego, taktykę połowów i ichtiolokację oraz technikę chłodnictwa i przetwórstwa ryb.

W czasie pięciu lat nauki studenci muszą zdać 27 egzaminów i uzyskać 98 zaliczeń oraz odbyć 74 tygodnie praktyki zawodowej, w tym 68 tygodni praktyki morskiej i 6 tygodni praktyki lądowej.

Praktyki morskie, których celem jest zdobywanie wiedzy praktycznej, odbywają się na statkach szkolnych. Do najnowocześniejszych należą M/S „Kapitan Ledóchowski” i M/T „Rybak Morski”. „Kapitan Ledóchowski”, statek szkolno-towarowy, wyposażony w pracownie, laboratoria, sale wykładowe, a pływający pod znakiem Polskiej Żeglugi Morskiej, zawija do wielu portów europejskich, obu Ameryk, a nawet brzegów Antarktydy czy Spitsbergenu.

W celu praktycznego szkolenia nawigatorów czy przeprowadzenia kursów radarowych uczelnia korzysta z dwóch bliźniaczych statków instrumentalnych, przebudowanych z dawnych lugotrawlerów: M/S „Nawigator” i M/S „Azymut”. Jednostki te są bogato wyposażone w nowoczesne urządzenia radionawigacyjne, jednakże z uwagi na niewielkie parametry pływają w rejonie Morza Bałtyckiego i Północnego.

Praktyki morskie studentów specjalności połowy morskie odbywają się na nowoczesnym statku szkolno-eksploatacyjnym M/T „Rybak Morski”, zbudowanym na bazie trawlera przetwórci. Statek ten pływa pod znakami armatorskimi PPDiUR „Odra” w Świnoujściu, zabierając jednorazowo na pokład 80 studentów. Wprawdzie jednostka ta ma ograniczony zasięg pływania, jednak eksploatacja jej odbywa się głównie na łowiskach atlantyckich. Jest to statek przetwórci, na którym załoga zajmuje się również przetwórstwem ryb. Szkolenie praktyczne prowadzone na tym statku polega na zapoznaniu studentów z pełnym ciągiem technologicznym, natomiast szkolenie teoretyczne odbywa się w specjalistycznych pracowniach i laboratoriach pomieszczonych na statku.

Studenci odbywają również praktyki na rybackich statkach przemysłowych. Według planu studiów dla studentów o specjalności połowy morskie pierwsza praktyka kandydacka organizowana jest po zdaniu egzaminu wstępnego, przy czym 3 tygodnie na statkach szkolnych oraz 3 tygodnie na obozie ratownictwa morskiego. Celem wspomnianej praktyki jest sprawdzenie przydatności kandydata do przyszłego zawodu, a jej zaliczenie jest jednym z warunków przyjęcia na I rok studiów. W ciągu I roku studiów studenci muszą odbyć 18-tygodniową praktykę

marynarską na statku szkolnym. W II roku studiów studenci odbywają 2-tygodniową praktykę nawigacyjną na statku szkolnym, zaś po ukończeniu tego roku przewiduje się praktykę w sieciarni szkolnej, trwającą 3 tygodnie. W ciągu III roku studenci odbywają na statku szkolnym 2-tygodniową praktykę radarową. Najdłuższą praktyką w ciągu studiów w WSM jest praktyka ogólnonautyczna w wymiarze 42 tygodni, którą studenci muszą odbyć na IV roku na statku szkolnym lub eksploatacyjnym. Ostatnią praktyką jest samodzielne prowadzenie statku szkolnego na V roku studiów, która trwa 1 tydzień.

W czasie praktyk lądowych, trwających w ciągu studiów łącznie 6 tygodni, studenci korzystają ze szkolnej bazy technicznej, głównie zaś z Ośrodka Sportów Wodnych i Ratownictwa Morskiego w Podgrodziu, z Jacht-Klubu WSM w Szczecinie oraz z warsztatów sieciarskich i mechanicznych WSM.

Wyższą Szkołę Morską w Szczecinie ukończyło łącznie 2357 absolwentów; liczba ta obejmuje także absolwentów bylelej Wyższej Szkoły Morskiej w Szczecinie, których kształcenie — zgodnie z odpowiednimi programami — przejęła po 1972 roku WSM¹⁰. W latach 1974—1983

Tabela 4
ABSOLWENCI WSM W SZCZECINIE (STUDIA STACJONARNE I ZAOCZNE)

Absolwenci	Studia		
	dzienne	zaoczne	razem
Bylelej PSM z dyplomami technika:			
1969	171	—	171
1970	165	—	165
1971	154	—	154
1972	78	—	78
WSM z dyplomami inżynierów:			
1973	—	—	—
1974	94	35	129
1975	120	10	130
1976	124	22	146
1977	139	8	147
1978	195	22	217
WSM z dyplomami magistrów inżynierów:			
1979	149	29	178
1980	210	30	240
1981	182	14	196
1982	193	12	205
1983	183	9	192

¹⁰ Materiały archiwalne WSM w Szczecinie.

Tabela 5

ABSOLWENCI WSM W SZCZECINIE W LATACH 1974—1983

Rok	Razem (100%)	Wydział nawigacyjny				Wydział mechaniczny	
		transport morski		połowy morskie		eksploatacja silowni okrętowej	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%
1974	94	33	35,10	20	21,27	41	43,61
1975	129	47	36,43	19	14,72	63	48,83
1976	124	50	40,33	24	19,36	50	40,32
1977	139	58	41,73	16	11,51	65	46,76
1978	195	80	41,03	44	22,56	71	36,41
1979	149	62	41,62	34	22,81	53	35,57
1980	210	75	35,71	42	20,00	93	44,29
1981	182	62	34,06	27	14,83	93	51,11
1982	193	45	23,32	38	19,68	110	57,00
1983	183	76	41,54	28	15,30	79	43,16
Ogółem	1598	588		292		718	

Zródło: J. Gaj, S. L. Jaworski, *Absolwenci WSM w Szczecinie z lat 1974—1982 w gospodarce morskiej*, Archiwum WSM w Szczecinie.

WSM w Szczecinie ukończyło 778 absolwentów, którzy otrzymali dyplomy inżynierów nawigatorów lub inżynierów mechaników. W latach 1979—1983 WSM ukończyło 1011 absolwentów z dyplomami magistrów inżynierów nawigatorów lub mechaników. W latach 1974—1983 w ogólnej liczbie absolwentów był stosunkowo mały procent absolwentów kształconych systemem zaocznym.

Absolwenci Wyższej Szkoły Morskiej w Szczecinie w znacznej większości przechodzą do pracy w przedsiębiorstwach związanych bezpośrednio z gospodarką morską. Wśród przedsiębiorstw zatrudniających tych absolwentów dominuje Polska Żegluga Morska, Polskie Linie Oceaniczne, Przedsiębiorstwa Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich: „Odra” w Świnoujściu, „Gryf” w Szczecinie i „Dalmor” w Gdyni, ponadto zatrudniani są w innych instytucjach, jak Agencja Morska, Transocean, Politechnika Gdańska i Szczecińska, Zespół Szkół Rybołówstwa Morskiego w Kołobrzegu, Wyższa Szkoła Morska w Szczecinie. Wszyscy absolwenci o specjalności połowy morskie zatrudnieni są zgodnie z wykształceniem, głównie w przedsiębiorstwach rybackich, wśród których pracowników jest 76% absolwentów tej specjalności.

Wyższa Szkoła Morska w Gdyni nie ma specjalności połowy morskie, a więc związanej bezpośrednio z pracą w rybołówstwie morskim. W ramach 4 wydziałów tam istniejących czynnych jest 5 specjalizacji, tj. transport morski, eksploatacja silowni okrętowych, elektrotechnika okrętowa, radiokomunikacja morska i intendentura okrętowa.

SZKOLNICTWO PRZETWORSTWA RYBNEGO

Z połowem ryb integralnie wiąże się ich przetwórstwo. Przetwórstwo rybne znalazło swe odbicie w Polsce po raz pierwszy po II wojnie światowej w treści narad rybackich w Szczecinie w 1947 r. oraz w Kolo-brzegu w 1948 r. Podniesienie tej sprawy wiązało się z prognozowa-niem kierunków rozwoju rybołówstwa morskiego i równoległym wzros-tem zapotrzebowania na wykwalifikowanych pracowników morskich, znających nowoczesne przetwórstwo rybne. Postulat ten znalazł swoją realizację w utworzonym w 1947 r. Gimnazjum Przetwórstwa Rybne-go w Gdyni oraz w Zasadniczej Szkole Przetwórstwa Rybnego w So-pocie, zorganizowanej w 1950 r. W tymże roku powołano do życia rów-nież dwuletnie Liceum Przemysłu Spożywczego, przeznaczone dla ab-solwentów wyżej wspomnianych szkół przetwórstwa rybnego. Na ba-zie wspomnianych szkół powstało w 1950 r. Technikum Przetwórstwa Rybnego w Gdyni. Szkoła ta do 1977 r. była w Polsce jedyną w za-kresie przetwórstwa rybnego i przechodziła różne formy reorganizacyj-ne. Do 1958 r. kształciła techników technologów przemysłu rybnego, jak obróbka wstępna, chłodnictwo, solenie, wędzenie, produkcja kon-serw, sporządzanie marynat, tranów i oleju oraz kontrola techniczna. Do szkoły tej przyjmowane są również dziewczęta. W szkole obowiązuje uczniów umundurowanie.

W latach 1971—1981 każdego roku tworzone dwie klasy pierwsze, a od 1982 r. czynna jest tylko jedna klasa pierwsza. Rocznie opusz-cza szkołę około 70 absolwentów.

Program nauczania obejmuje 4 działy przedmiotowe. Przedmioty o-gólnokształcące to język polski, język rosyjski, historia, propedeutyka nauki o społeczeństwie, geografia, przysposobienie obronne i wychowa-nie fizyczne. W dziale przedmiotów pomocniczych jest matematyka, fizyka i prawo pracy. Dział przedmiotów teoretyczno-zawodowych o-bejmuje: technologię, pracownie analizy technicznej, bezpieczeństwo i higienę pracy, aparaturę, urządzenia techniczne i rysunek techniczny, elektrotechnikę i automatykę, surowce i materiały pomocnicze, ekono-mikę przedsiębiorstw przemysłowych, chemię i biologię. Czwarta gru-pa to zajęcia w warsztatach mechanicznych i specjalistycznych, zwią-zane z obróbką surowca rybnego.

Technikum Przetwórstwa Rybnego w Gdyni do 1977 r. było jedy-ną szkołą średnią tego typu w Polsce. W roku tym powołano do życia drugie analogiczne technikum w Świnoujściu, włączone do Zespołu Szkół Rybołówstwa Morskiego. W szkole tej program i plan nauczania jest taki jak w Gdyni; ponadto obowiązuje uczniów tego technikum tak-że umundurowanie. Od początku jego istnienia co roku jest tylko jed-na klasa pierwsza. Absolwenci tej szkoły nie mają trudności z zatrud-

nieniem, najczęściej w PPDiUR „Odra” w Świnoujściu oraz w PPDiUR „Gryf” w Szczecinie.

Kształceniem kadry dla potrzeb przetwórstwa rybnego zajmuje się również Technikum Rybolówestwa Morskiego w Darłowie, prowadząc między innymi specjalizację: budowa maszyn i urządzeń przemysłu spożywczego oraz maszyny i urządzenia przetwórstwa rybnego. Technikum to powstałe w 1973 r. wchodzi w skład Zespołu Szkół Rybolówestwa Morskiego w Darłowie. Przeznaczone jest wyłącznie dla absolwentów Zasadniczej Szkoły Rybolówestwa Morskiego o specjalności marynarz mechanik. Nauka trwa trzy lata i prowadzona jest systemem stacjonarnym. Do szkoły przyjmowani są kandydaci płci męskiej w wieku od 17 do 20 lat, którzy po ukończeniu otrzymują tytuł mechanika o określonej specjalności.

Plan nauczania specjalizacji: maszyny i urządzenia przetwórstwa rybnego, miał szerszy zakres aniżeli w Technikach Przetwórstwa Rybnego w Gdyni i w Świnoujściu. Obowiązuje drugi język obcy — angielski, dział przedmiotów pomocniczych poszerzony został o podstawy psychologii pracy, pominięto geografii i biologię, a w ich miejsce wprowadzono 3 inne przedmioty zawodowe, między innymi wiedzę rybacką i wiedzę okrętową. Bardziej zróżnicowany charakter miały przedmioty zawodowe z zakresu technologii, konstrukcji, eksploatacji maszyn i urządzeń przetwórstwa surowca rybnego, przetwórstwa statkowego i urządzeń utylizacyjno-chłodniczych. Od początku działalności Technikum Rybolówestwa Morskiego w Darłowie specjalizację: maszyny i urządzenia przetwórstwa rybnego, ukończyło 197 absolwentów.

Kształceniem kwalifikowanych pracowników dla potrzeb przedsiębiorstw przetwórstwa rybnego zajmują się również zasadnicze szkoły zawodowe dla pracujących. Były to szkoły: w Kołobrzegu, utworzona w 1983 r., wchodząca w skład Zespołu Szkół Rybolówestwa Morskiego w Kołobrzegu, oraz w Świnoujściu, utworzona już w 1961 r. Do pierwszej przyjmowane są tylko pracujące dziewczęta z ukończoną szkołą podstawową i 18 rokiem życia; do drugiej przyjmowano również chłopców. Szkoły te o 2-letnim programie nauczania prócz przedmiotów ogólnokształcących i pomocniczych uczyły przedmiotów zawodowych: technologii z surowcami i aparaturą oraz gospodarką przedsiębiorstw.

W zależności od zapotrzebowania na pracowników przetwórstwa rybnego można tworzyć odpowiednie klasy w zasadniczych szkołach przyzakładowych, między innymi w PPiUR „Kuter” w Darłowie, PPiUR „Barka” w Kołobrzegu i PPDiUR „Odra” w Świnoujściu.

SESJA NAUKOWA POŚWIĘCONA PROFESOR ROMANIE MILLER

W dniach 19—20 XI 1984 r. odbyła się w Gdańsku Oliwie sesja naukowa poświęcona prof. dr Romanie Miller. Zgromadzonych przedstawicieli różnych dyscyplin nauki łączyło hasło obrad: Wychowanie — Twórczość — Humanizm. Konferencji towarzyszyła wystawa publikacji Pani Profesor. Głównym organizatorem i gospodarzem spotkania był Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego. Do współorganizatorów należało Gdańskie Towarzystwo Naukowe oraz Wojewódzki Ośrodek Kultury w Gdańsku.

Droga naukowa prof. dr R. Miller (1906—1983) wiodła od studiów na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego, poprzez studia uzupełniające w Wiedniu, pracę w Seminarium Nauczycielskim w Białymstoku i w Pedagogium w Warszawie, aż po profesurę w Uniwersytecie Gdańskim (Wyższej Szkole Pedagogicznej). Szlak ten znaczyły monografie: *Praca domowa ucznia* (1937), *O pracy nauczyciela* (1946), *Organizacja zespołu uczniowskiego w szkole podstawowej* (1954), *U progu młodości* (1964), *Proces wychowania i jego wyniki* (1966), *Socjalizacja — wychowanie — psychoterapia* (1981). Ponadto opublikowała ponad 80 studiów, rozpraw i artykułów. Współtworzyła i była jednym z głównych filarów prężnego ośrodka pedagogiki gdańskiej, obok takich profesorów, jak Kazimierz Sośnicki (1883—1976), Ludwik Bandurka (1904—1984), Klemens Trzebiatowski (1913—1984) oraz Kazimierz Kubik.

Prof. dr R. Miller wykształciła wielu nauczycieli i pedagogów. Pod jej kierunkiem wzrastali przyszli pracownicy nauki. Dla nich wszystkich była wielkim autorytetem naukowym i moralnym, wszystkich szczerze wspomagała swoją wiedzą i doświadczeniem. Potrafiła przelamywać bariery między ludźmi. Z łatwością nawiązywała kontakt z najmłodszym pokoleniem studentów. Wykłady i zajęcia seminaryjne, które prowadziła, odznaczały się szczególnym klimatem. Tworzyły go duże kompetencje naukowe Profesor, jej bezpośredniość, życzliwość oraz humor. Skromna i krytyczna wobec siebie była daleka od celebry akademickiej i dbania o profesorski autorytet. Konsekwentnie przestrzegala tego, co należy do głównych rysów jej pedagogiki: uczyła się być człowiekiem od tych, których uczyła.

A uczyła prof. dr R. Miller rozumienia problemów dla pedagogów najważniejszych i trudnych. Przekazywała wiedzę tak o prawidłowościach rozwojowych wczesnych faz życia ludzkiego, subtelnym zagadnieniach przeżycia estetycznego, jak i o społeczno-kulturowych uwarunkowaniach procesów edukacyjnych czy też o związkach wychowania z psychoterapią. Domagała się wnikliwych obserwacji zjawisk otaczających człowieka i dostrzegania zachodzących między nimi powiązań. Więcej — uczyła pomiaru faktów społecznych znaczących dla wychowania oraz wyprowadzania z badań wniosków dla praktyki szkolnej i pozaszkolnej. Była bowiem pedagogiem praktykiem, który główne zadanie widzi w doskonaleniu świata.

Fascynująca osobowość, wielokierunkowa działalność badawcza i bogata twórczość prof. R. Miller były tylko drugim planem konferencji gdańskiej. Organizatorzy oddali głos wielu przyjaciółom naukowym, współpracownikom i uczniom Pani Profesor. W blisko 30 wypowiedziach przedstawionych w czasie obrad prze-

wijały się aktualne problemy współczesnej humanistyki oraz zagadnienia nurtujące pedagogikę obecnej doby. Pierwsze dawały pośrednio wyobrażenie o pociągających ją przestrzeniach filozoficznych, drugie w wielu przypadkach ukazywały plon Jej wysiłków nauczycielskich, zakres promieniowania stosowanych przez Nią rozwiązań oraz zgłaszanych idei. Próby bezpośredniego opisanego życia i twórczości prof. dr Romany Miller były nieliczne. Tym bardziej jednak przyciągały uwagę. Dawały okazję do poznania i przeżycia choćby tylko części nauki płynącej z pracy humanisty, nauczyciela i wychowawcy niepospolitego. Pełne zbliżenie do tych wartości jest z pewnością tylko kwestią czasu.

WIESŁAW THEISS
Warszawa

OŚWIATA ŁÓDZKA W 40-LECIU W ŚWIETLE DOKUMENTÓW

W ramach obchodów 40-lecia Polski Ludowej Kuratorium Oświaty i Wychowania w Łodzi, Archiwum Państwowe w Łodzi, Związek Nauczycielstwa Polskiego Zarząd Okręgu w Łodzi i Pedagogiczna Biblioteka w Łodzi — Muzeum Oświaty Łódzkiej zorganizowali sesję popularnonaukową: „Oświata łódzka w 40-leciu”.

Program sesji odbywającej się 15 X 1984 r. w auli Zespołu Szkół Włókienniczych nr 1 im. W. Tierszkiej w Łodzi przy ul. Zeromskiego 115 obejmował referaty: Z. Mikołajewicza „Rola i miejsce oświaty łódzkiej w realizacji podstawowych zadań polityczno-społecznych”, T. Podwysockiego „Podstawowe problemy oświaty i wychowania w województwie łódzkim w okresie 40-lecia”, J. Antosa i K. Wilfińskiego „Rozwój sieci szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych w 40-leciu”, J. Gintera „Sytuacja kadrowa w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych w 40-leciu”, T. Kozłowskiego „Działalność wychowawcza i opiekuńcza w okresie 40-lecia”, J. Leszczyńskiego „Związek Nauczycielstwa Polskiego w 40-leciu” i M. Bandurki „Dokumentacja dotycząca oświaty i wychowania oraz stopień jej wykorzystania”. Z okazji Sesji nastąpiło otwarcie okolicznościowej wystawy „Oświata łódzka w 40-leciu w świetle dokumentów”. Ekspozycję tę po tygodniu przeniesiono do Muzeum Oświaty Łódzkiej w Łodzi przy ul. Wólczańskiej 23. Czynna ona tam była do grudnia 1985 r. Organizatorami jej są Archiwum Państwowe w Łodzi i Muzeum Oświaty Łódzkiej.

Na ekspozycję składają się dokumenty o charakterze normalnym i sprawozdawczym oraz druki ulotne i prasa, pochodzące głównie z zasobu aktowego Archiwum Państwowego w Łodzi, oraz akta szkół, realia muzealne i ikonografia zgromadzone przez nowo utworzone Muzeum Oświaty Łódzkiej.

Zbiory te są prezentowane w następujących działach wystawy: „Wyzwolenie”, „Organizacja oświaty”, „Pierwsze szkoły powszechne”, „Szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe”, „Wychowanie”, „Oświata dla wszystkich”, „Szkolnictwo wyższe” i „Związek Nauczycielstwa Polskiego”.

W części wystawy poświęconej wyzwoleniu Łodzi wyłożone są ekspozyty akcentujące dzieje szkolnictwa łódzkiego w okresie okupacji hitlerowskiej oraz jego odradzanie się w pierwszych dniach po wyzwoleniu. Znajdują się tu m.in.: ogłoszenia okupacyjnych władz III Rzeszy zakazujące nauczania w szkołach języka polskiego i historii, oryginalne zdjęcia z kompletów tajnego nauczania, a także świadectwa tajnych szkół podstawowych, średnich i wyższych. Odradzanie się szkolnictwa w pierwszych dniach wolności ilustrują m.in.: wezwania resortu oświaty do młodzieży szkolnej o przystąpienie jej do nauki, obwieszczenia Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego o zapisach młodzieży do szkół różnych szczebli, fotokopia

delegacji K. Przesmyckiego, pełnomocnika KRN, do organizacji szkolnictwa na obszarze województwa łódzkiego itp.

Kontynuacją pierwszej części wystawy jest jej zestaw eksponatów przedstawiający organizację oświaty na obszarze Łodzi i okolic. Wyłożono tu m.in.: zarządzenia resortu oświaty PKWN oraz władz miejskich w Łodzi dotyczące organizacji szkolnictwa i oświaty pozaszkolnej, program i zdjęcia z pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Oświaty, odbytego w czerwcu 1945 r. w Łodzi. Osiągnięcia władz miejskich w zakresie organizacji oświaty przedstawiają liczne dokumenty i zdjęcia z kursów pedagogicznych dla nauczycieli i kursów przygotowawczych dla młodzieży, wykazy i statystyka szkół łódzkich z 1945 r. Życie sportowe młodzieży łódzkiej ilustrują zdjęcia z I Igrzysk Sportowych Młodzieży Szkolnej.

W dalszej części wystawy eksponowane są dokumenty i zdjęcia przedstawiające szkolnictwo powszechne w Łodzi w pierwszym okresie po wyzwoleniu. Znajdują się tu m.in.: oryginalne protokoły rad pedagogicznych z 1945 r., dzienniki lekcyjne, księgi hospitacyjne, wykazy pierwszych absolwentów powojennych i pierwsze świadectwa ukończenia szkół podstawowych. Wyłożono tu również akt erekcyjny, zdjęcia z budowy i otwarcia pierwszych szkół tysiąclecia oraz szkół pobudowanych i oddanych do użytku w latach późniejszych.

Następny zestaw dokumentów i zdjęć poświęcony jest łódzkiemu szkolnictwu średniemu ogólnokształcącemu i zawodowemu. Eksponowane są tu m.in.: protokoły z posiedzeń rad pedagogicznych i komitetów rodzicielskich, księga pierwszych protokołów z posiedzeń rad pedagogicznych i kronika Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli oraz dokumenty i kroniki XI i XII Liceum Ogólnokształcącego. Nie mogą wystawić wszystkich materiałów jako przykładową wyłożono dokumentację XXVI Liceum Ogólnokształcącego w Karolewie. Znajduje się tu m.in.: wniosek radnych członków PPR do Rady Narodowej Łodzi w sprawie podjęcia budowy tego Liceum, zdjęcia z wmurowania aktu erekcyjnego, prac budowlanych, z jego otwarcia i z wręczenia sztandaru.

Oddzielny zestaw eksponatów przedstawia wychowanie przyszkolne młodzieży łódzkiej. Obrazują je pięknie prowadzone kroniki drużyn harscerskich, zespołów artystycznych, kółek technicznych, dzienniki z czynności zespołów tanecznych i teatralno-lalkowych oraz z kursów kroju i szycia.

W części wystawy zatytułowanej „Oświata dla wszystkich” znajdują się dokumenty i zdjęcia przedstawiające walkę z analfabetyzmem. Eksponowane są tu m.in.: protokoły z posiedzeń Komisji Społecznej do Walki z Analfabetyzmem, liczne zdjęcia z kursów nauki czytania i pisanía. Na uwagę zasługuje oryginalny, pierwszy list napisany przez Marię Pabian po ukończeniu przez nią kursów nauki pisanía i czytania dla dorosłych.

Utworzeniu szkolnictwa wyższego w Łodzi poświęcony jest następny zestaw eksponatów. Wystawiono tu dokumenty obrazujące starania władz miejskich i społeczeństwa łódzkiego o szkolnictwo wyższe w Łodzi, dekrety KRN o utworzeniu Uniwersytetu Łódzkiego i Politechniki Łódzkiej, protokół z konferencji odbytej 3 II 1945 r. w Zarządzie Miejskim w Łodzi w sprawie powołania wyższej uczelni w Łodzi oraz dokument porozumienia przedstawicieli MRN w Łodzi z przedstawicielami Politechniki Warszawskiej w sprawie udzielenia pomocy przy tworzeniu Politechniki Łódzkiej.

Na ostatni fragment wystawy złożyły się materiały przedstawiające działalność Związku Nauczycielstwa Polskiego Okręgu Łódzkiego. Eksponowane są tu m.in.: zdjęcia pierwszego prezesa ZNP Władysława Matuli, jego legitymacja związkowa, kronika działalności ZNP, liczne zdjęcia z konferencji delegatów i posiedzeń zarządów, zdjęcia z ważniejszych uroczystości oraz wydawnictwa związkowe i opracowania jubileuszowe.

Wystawę uzupełniają liczne sztandary szkół łódzkich, placówek oświatowych i ZNP oraz plansze obrazujące rozwój i dokonania oświaty łódzkiej na przestrzeni 40-lecia Polski Ludowej. Umieszczone są na nich: plan m. Łodzi z naniesionymi placówkami oświatowo-wychowawczymi, zestawienia statystyczne przedszkoli, różnych typów szkół, placówek oświatowych, nauczycieli i uczniów.

Scenariusz wystawy opracował doc. dr M. Bandurka, a realizowali ją pracownicy Archiwum Państwowego w Łodzi: M. Janik, U. Zarzycka, I. Majdańska, oraz pracownicy Muzeum Oświaty Łódzkiej: W. Wójcik i I. Kucia. Plansze obrazujące rozwój oświaty i szkolnictwa łódzkiego na podstawie materiałów dostarczonych przez J. Antosa i K. Wilfińskiego opracowali M. Rozalski, E. Wilczyński i S. Krotowski.

Powyższej ekspozycji podczas sesji towarzyszyła wystawa bibliograficzna „Oświata łódzka w latach 1945—1984”, zorganizowana przez Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką w Łodzi. Złożyły się na nią druki zwarte i wydawnictwa ciągłe będące w posiadaniu Biblioteki oraz materiały udostępnione przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego i Oddziały Doskonalenia Nauczycieli Łódź 1 i Łódź 2, które były prezentowane według następujących działów: „Organizacja szkolnictwa łódzkiego”, „Przedszkola”, „Szkoły”, „Oświata dorosłych”, „Nauczanie”, „Wychowanie”, „Nauczyciele — wychowawcy”, „Dzieci i młodzież”.

Scenariusz ekspozycji opracowała G. Siewiera, a przy jej organizacji udział brały E. Kubicka i Z. Rogowska.

URSZULA ZARZYCKA

Łódź

MUZEUM OŚWIATY ŁÓDZKIEJ

(działalność i zamierzenia)

W dniu 17 października 1984 r. minął rok od oficjalnego otwarcia Muzeum Oświaty Łódzkiej. Zorganizowano sesję popularnonaukową oraz wystawę pod hasłem „Walka nauczycieli łódzkich o polską demokratyczną szkołę”.

Mysł powołania tej placówki zrodziła się już dawno, w gronie działaczy oświatowych zrzeszonych w b. Komisji Historycznej Zarządu Okręgu ZNP Łódź Miasto, którzy w ramach swej pedagogicznej i naukowej działalności dostrzegli konieczność istnienia instytucji, która zabezpieczy zabytki świadczące o chlubnych kartach przeszłości oświaty łódzkiej. Inicjatywę działaczy Komisji Historycznej poparli nauczyciele emeryci — uczestnicy tajnego nauczania.

W dniu 1 września 1983 r. decyzją kuratora Oświaty i Wychowania Województwa Miejskiego Łódzkiego w ramach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej został powołany Wydział Zbiorów Specjalnych, stanowiący zaczątek przyszłego Muzeum Oświaty Łódzkiej. Jednocześnie przydzielony został lokal w dawnej szkole H. Waszczyńskiej, a obecnie w części budynku będącego siedzibą Okręgowej Poradni Zawodowo-Wychowawczej.

O potrzebie istnienia takiej placówki niech świadczy fakt, że w ciągu miesiąca przed otwarciem wystawy zgromadzono kilkanaście sztandarów oraz setki eksponatów muzealnych i archiwalnych, które stały się częścią składową nowo zorganizowanej ekspozycji.

Z perspektywy roku fakt potrzeby istnienia oświatowej placówki muzealnej potwierdził się i społecznie, i materialnie. Nauczyciele, a szczególnie ci zasłużeni, znajdują tu przystań nie tylko dla wspomnień, ale dla konkretnej działalności dnia dzisiejszego. Działanie ich w terenie niemal w każdym dniu wzbogaca zbiory Muzeum. Szczególną inicjatywę w pozyskaniu i gromadzeniu zbiorów wykazuje

Wiesława Wójcik, długoletni b. dyrektor szkoły, działacz ZNP, a obecnie kustosz Muzeum. Opracowywuje je długoletni nauczyciel szkół łódzkich Irena Kucia. Natomiast Dyrekcja Biblioteki Pedagogicznej, a szczególnie jej dyrektor Mieczysław Klimek czyni wszystko, ażeby zabezpieczyć bazę materialną istnienia i funkcjonowania tej placówki. Mimo poważnych trudności w zaopatrzeniu zgromadzone zbiory rozmieszczone zostały w dobrze wyposażonych magazynach, a sztandary w specjalnie dostosowanych do przechowywania szafach, zaś eksponaty drugiej wystawy zostały rozłożone we własnych już, a nie pożyczonych gablotach.

Bilans rocznej działalności to 100 zbiorów zapisanych w Księdze nabytków, 35 sztandarów szkół i placówek oświatowych oraz zbiorów pomocy naukowych z dziedziny fizyki i chemii (146 eksponatów). Zgromadzone zbiory (i tu należy podkreślić — dzięki przychylnemu stosunkowi wielu instytucji oświatowych i osób z oświatą związanych) już dzisiaj kształcą i wychowują. Eksponowane na drugiej już wystawie wzbudzają duże zainteresowanie widza i starszego, i młodzieży szkolnej. Służą też pisanju dysertacji naukowych. Brak miejsca nie pozwala na ich pełną prezentację. Podkreślić jednak należy, że wśród eksponatów muzealnych i archiwalnych przekazów źródłowych obrazujących przeszłość historyczną sprzed 1945 r. (w tym poważną ilość dotyczących okresu okupacji) wiele może służyć za podstawę do badań naukowych nad dziejami oświaty łódzkiej po wyzwoleniu. Naturalnie nie są to materiały kompletne i nie obrazują pełnych dziejów oświaty i procesu realizacji programu. Poszczególne jednak przekazy źródłowe i eksponaty stanowią cenne źródło wiadomości bądź wizualną ilustrację obiektów lub wydarzeń historycznych. Pomóc one mogą też w odtworzeniu lub ustaleniu najważniejszych faktów.

W odróżnieniu od zespołów archiwalnych będących pozostałością po urzędach czy instytucjach, zawierających materiały do określonego okresu historycznego, poszczególne zbiory pochodzące z różnych placówek oświatowych lub osób z oświatą związanych dotyczą okresu działania tejże osoby czy instytucji, a więc instytucjonalnie są to zbiory (ale tymczasem nie akta) różnych szkół podstawowych (powszechnych), średnich, ogólnokształcących i zawodowych, Liceum Pedagogicznego, Seminarium i Liceum dla Wychowawczyń Przedszkoli, Studium Nauczycielskiego oraz Związku Nauczycielstwa Polskiego Zarządu Okręgu m. Łodzi i Województwa Łódzkiego.

Poważną część stanowią zbiory zasłużonych pedagogów i działaczy w dziedzinie oświaty i wychowania. Na uwagę zasługują zbiory: H. Ochędalskiego, E. Szymczykiewicza, W. Matuli, Cz. Kuchowicza, B. Szwalma, E. Dintera, A. Napiórkowskiej, J. i K. Marczyńskich, J. Rynkowskiego, L. Sasa, J. Stasiaka, A. Wojteckiego A. Drobniewskiego, A. Lawińskiego, H. Musiała, S. Drylla, A. Kowalskiego i wielu innych.

Instytucjonalnie referując, na pierwszym miejscu należy wymienić zbiory Zarządu Okręgu m. Łodzi ZNP. Obok wydawnictw okolicznościowych oraz zbiorów gromadzonych przez b. Komisję Historyczną działającą przy Zarządzie Okręgu zachowały się albumy, kroniki, książki pamiątkowe, wydawnictwa okolicznościowe oraz różnego rodzaju pamiątki charakteru muzealnego, również obrazujące dzieje tejże organizacji. Na szczególną uwagę zasługują również stenogramy zjazdów działaczy oświatowych w Łodzi, np. Krajowego Zjazdu odbytego w dniach 18—22 VI 1945 r. W najbliższym czasie zostaną przejęte akta obu zarządów okręgu Łodzi i województwa. Okres okupacji, a szczególnie dzieje tajnego nauczania, ilustrują zbiory zgromadzone i przekazane przez Komisję Historyczną Zarządu Okręgowego ZBoWiD w Łodzi.

Wśród materiałów Studium Nauczycielskiego obok fragmentarycznie zachowanych akt na uwagę zasługują albumy. Zaś w zbiorach poszczególnych szkół obok fragmentarycznie zachowanych akt dość licznie występują kroniki szkolne (65),

księgi pamiątkowe, albumy oraz zdjęcia luźne dot. różnych wydarzeń, m.in. budowy i otwarcia nowych szkół, monografie szkół opracowywane w Instytucie Historii Oświaty i Wychowania UL, monografie zasłużonych nauczycieli, wydawnictwa jubileuszowe oraz dyplomy i odznaczenia (m.in. honorowe odznaki m. Łodzi, złote i brązowe odznaki czynów społecznych oraz złote odznaki TPPR. Wśród zdjęć i ikonografików wyróżniają się zbiorowe (tablice) różnych szkół, głównie średnich.

W zbiorach prywatnych na wyszczególnienie zasługują: dokumenty osobiste w postaci dyplomów, świadectw, zaświadczeń o pracy i legitymacje, zdjęcia indywidualne i zbiorowe, akty ślubowania, pamiątniki, opracowania w rękopisie i drukowane, odznaczenia i wyróżnienia, indeksy oraz wycinki artykułów prasowych dot. działalności poszczególnych nauczycieli. Z działalności społecznej Związku Nauczycielstwa na uwagę zasługują honorowe dyplomy wpłat na sanatorium nauczycielskie w Zakopanem. Wyróżniają się zbiory przekazane przez A. Ławińskiego, nauczyciela i bibliotekarza, a dotyczące jego działalności pedagogicznej w dziedzinie bibliotekoznawstwa.

Obok materiałów dot. kształcenia bibliotekarzy szkolnych o zasięgu ogólnopolskim na uwagę zasługują: materiały dot. Tygodnia Książki Polskiej w latach 1945—1960, plakaty i odezwy w sprawie zbiorów książek do bibliotek szkolnych, programy kursokonferencji bibliotekoznawstwa, dokumentacja ze zjazdów oraz zagranicznych wyjazdów bibliotekarzy na szkolenia, na przykład do Danii, wiadomości dotyczące Ogólnokrajowej Wystawy Powojennej Książki Polskiej w Łodzi w 1947 r., artykuły prasowe dot. książki i prasy nauczyciela, referat ofiarodawcy pt. „Rola biblioteki w rozwoju oświaty” oraz różne wydawnictwa okolicznościowe. Duże znaczenie w pozyskiwaniu nowych zbiorów miały ekspozycje. Widz natychmiast przekonując się o sensie gromadzenia zbiorów przez Muzeum już bez wewnętrznych oporów przekazuje własne zbiory pod opiekę tejże placówki.

Artystyczne dopełnienie historycznych przekazów źródłowych i pamiątek stanowią sztandary szkół oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych. Wśród 35 zgromadzonych sztandarów, od najstarszego ufundowanego w dniu 3 maja 1916 r. w Gimnazjum Zgromadzenia Kupców, poważny odsetek stanowią sztandary z okresu po 1945 r. Naturalnie są to sztandary zlikwidowanych szkół oraz placówek oświatowych i nauczycielskich.

Należy przy tym wyjaśnić, że losy poszczególnych sztandarów były dramatyczne i zasługują na oddzielne potraktowanie.

Poza działalnością kulturalno-oświatową Muzeum zamierza rozwinąć działalność naukową, a przynajmniej służyć pomocą źródłową w tych badaniach. Dlatego też pracownicy Muzeum oraz działacze zgrupowani w Radzie Muzealnej funkcjonującej przy Muzeum utrzymują ścisły kontakt z Archiwum Państwowym w Łodzi, archiwum partii i stronnictw politycznych oraz Archiwum Urzędu Miasta Łodzi celem pozyskania nie tylko informacji o materiałach tam znajdujących się, ale i sporządzenia pełnej ewidencji materiałów tam przechowywanych, a dotyczących dziejów oświaty łódzkiej. Dotychczasowa współpraca z Archiwum Państwowym w Łodzi umożliwiła zorganizowanie 3 wystaw oraz 2 sesji naukowych. Poważnie też pomogła przy opracowywaniu jubileuszowego wydawnictwa poświęconego 40-leciu oświaty łódzkiej.

Jeżeli powiodą się zamierzenia, przy współpracy z Kuratorium Oświaty i Wychowania i Archiwum Państwowym obok funkcjonującego już Muzeum jako jego część składowa powołane zostanie Archiwum Oświaty Łódzkiej. Zadania tej placówki to: nadzór nad powstającymi aktami, ich przejmowanie, selekcja (brakowanie akt kat. „B”) i naukowe opracowywanie oraz udostępnianie dla celów praktycznych — administracyjnych i naukowych. Praktycznie archiwum takie w poważnym stopniu odciążałoby inne komórki organizacyjne Kuratorium, a szczególnie dział kadr, a nade wszystko zapobiegłoby rozpraszeniu i niszczeniu akt.

Wspólnie zaś z Muzeum stworzyłyby pełną bazę źródłową dla działalności kulturalno-oświatowej, wystawianczej oraz badań naukowych nie tylko nad dziejami oświaty, ale również nad postępem pedagogicznym i wychowaniem. Taki bowiem ostateczny cel przyświeca pracownikom zatrudnionym w Muzeum i działaczom zgrupowanym przy Muzeum.

Na zakończenie należy zauważyć, że Muzeum powstało w trudnych warunkach i kryzysowym okresie społecznym i ekonomicznym kraju. Dobra wola przedstawicieli instytucji, a szczególnie Kuratorium i Biblioteki Pedagogicznej, oraz entuzjazm i twórczy wysiłek działaczy oświatowych sprawiły, że placówka ta powstała i spełnia b. pożyteczne funkcje oświatowe, społeczne i pedagogiczne.

Na wyróżnienie w tym względzie zasługują wspomniane sesje oraz wystawy, które stworzyły okazję do spotkań i refleksji dla starszych, zaś młodzież miała możliwość zapoznania się z przykładami twórczej pracy starszych pokoleń oraz patriotyczną i wzorową postawą swych rówieśników w różnych okresach historycznych.

W księdze pamiątkowej ufundowanej z okazji otwarcia Muzeum na pierwszej stronie dokonany został następujący zapis:

„Muzeum Oświaty Łódzkiej powstaje z inicjatywy członków byłej Komisji Historycznej działającej przy Zarządzie Okręgu m. Łodzi Związku Nauczycielstwa Polskiego i Nauczycieli Tajnego Nauczania jako Wydział Zbiorów Specjalnych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej. Starania w tym zakresie trwały wiele lat. Dzięki przychylnemu stosunkowi kierownictwa Kuratorium Oświaty i Wychowania i Dyrekcji Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej wieloletnie zabiegi zostały uwieńczone powodzeniem. W sierpniu br. przydzielony został lokal przy ul. Wólczańskiej 23.

„W dniu dzisiejszym zostaje dokonane oficjalne otwarcie Muzeum. Zgodnie z intencjami inicjatorów celem Muzeum jest przypomnienie chlubnych tradycji oświaty łódzkiej oraz ukazywanie olbrzymiego wysiłku, a nawet walki wielu pokoleń nauczycieli łódzkich i postępowych działaczy oświatowych o polską, powszechną i demokratyczną szkołę. Zgodnie też ze stwierdzeniem, że »historia jest nauczycielką życia« a »archiwa pamięcią narodu«, gromadzone i naukowo opracowywane przekazy historyczne oraz zabytki muzealne niech ukazują przebytą, trudną, ale chlubną drogę, a jednocześnie niech stają się wzorem dalszego postępowania przyszłych pokoleń. Dla starszych niech będą bodźcem do dalszej wytężonej pracy, młodzi niech znajdują wzory do naśladowania. Eugenia Podgórska, Mieczysław Bandurka, Tadeusz Podwysocki, Mieczysław Klimek, Janusz Leszczyński, Irena Kucia, Wiesława Wójcik, Mieczysław Klimek, Janusz Leszczyński, Irena Rosin, Władysława Królowa, Zofia Skalska, Zygmunt Mikołajewicz. Łódź, dnia 17 X 1983 r.”.

MIECZYŚLAW BANDURKA

Łódź

MARIA BIERNACKA: OŚWIATA W ROZWOJU
KULTUROWYM POLSKIEJ WSI

Wrocław 1984 Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, ss. 208

Studium Marii Biernackiej leży na pograniczu dwu dyscyplin — dziejów oświaty i etnografii. Dominuje warstwa etnograficzna, co jest zrozumiałe z uwagi na specjalność naukową Marii Biernackiej, pracownika naukowego w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, autora szeregu prac, które weszły na stałe do dorobku najnowszej polskiej etnografii¹. Warstwa etnograficzna przenika całą rozprawę, od pierwszych rozdziałów formalnie przynależnych do dziedziny historiografii oświatowej, bo rysujących drogi rozwojowe oświaty wiejskiej w Polsce na przestrzeni ostatniego stulecia (zabory, okres międzywojenny, tajna oświata w czasie drugiej wojny światowej, oświata w Polsce Ludowej), ale dominuje dopiero w drugiej części rozprawy, w rozdziałach „Działalność oświatowa w wybranych społecznościach wiejskich” (V) i „Oświata a społeczno-kulturowe przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej” (VI). Etnograficzna orientacja studium Biernackiej wyraża się ogólnie mówiąc w metodologii rozprawy, wykorzystaniu dokumentów osobistych oraz w rejestrze problemów szczegółowych i sposobie ich interpretacji.

Drogi i kierunki rozwoju oświaty na wsi polskiej w ciągu ostatniego stulecia przedstawia autorka na podstawie literatury przedmiotu, studiów, monografii, rozpraw z pogranicza historiogra-

fii i etnografii. Jak obfite są tego typu materiały opublikowane, świadczy ich wybór przedstawiony na końcu pracy. Jest to cenne dopełnienie rozprawy, a jednocześnie posiada wartość szerszą, stanowi bardzo pouczające zestawienie materiałów i opracowań poświęconych relacji: oświata i przeobrażenia wsi. Wskazuje na żywotność tego problemu od czasu pionierskich zapoczątkowań Franciszka Bujaka, czy jeszcze wcześniej, po współczesnych autorów studiów z dziedziny historiografii oświatowej i etnografii.

Praca napisana jest żywo, językiem przystępnym, sądy i uogólnienia dobrze udokumentowane materiałem źródłowym z częstym odwoływaniem się do literatury przedmiotu. Unika autorka czystej deskrypcji, elementy opisowe ogranicza do uzasadnionych rozmiarów; cytaty z literatury służą potwierdzeniu własnych tez w obrębie przedmiotu rozprawy, który we Wprowadzeniu określa słowami: „rola oświaty w rozwoju społeczno-kulturowym wsi polskiej” (s. 9). Ze zrozumiałych względów specjalne zainteresowanie budzi rozdział I pracy, poświęcony jest bowiem specyficznym drogom wiejskiej oświaty na ziemiach polskich w warunkach zróżnicowania trójzaborowego. Eksterminacja szkoły polskiej, zwłaszcza pod zaborem rosyjskim i pruskim, wyznaczała działalności oświatowej pozaszkolnej szczególną rangę. Przedstawia ją autorka w poszczególnych fragmentach rozważań, poświęconych wyjątkowej roli stowarzyszeń oświatowych, literatury popularnej i czasopiśmiennictwa, Kościoła i kształtującego się politycznego ruchu ludowego. Treść tych rozważań potwierdza znany skądinąd sąd, że ta właśnie działalność stanowiła najistotniejszy czynnik

¹ Ważniejsze prace: *Potakówka, wieś powiatu jasielskiego 1890–1960*, Warszawa 1962; *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*, Warszawa 1966; *Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach*, Warszawa 1974; *W kolportażu i łączności Komendy Głównej Batalionów Chłopskich Wspomnienia*, 1982.

procesów emancypacyjnych na wsi polskiej przelomu XIX i XX w. oraz wzmożenia samowiedzy narodowej i społecznej wyzwalającego się z feudalnych ograniczeń ludu polskiego. Jak te procesy przebiegały w realnych warunkach ówczesnej wsi polskiej i jak się odbijały w losach indywidualnych ludzi — przedstawia ostatni fragment rozdziału na konkretnych przykładach dróg do oświaty autorów pamiętników, chłopców i dziewcząt wiejskich. Metodologia etnografii okazała się niezwykle pomocna do odsłonięcia rzeczywistości oświatowej wsi polskiej tego okresu.

Konstrukcja rozdziału poświęconego oświacie okresu Drugiej Rzeczypospolitej jest analogiczna. Najpierw zwięzły rys historyczny (szkolnictwo, zwłaszcza powszechne na wsi, problem analfabetyzmu, szkoły zawodowe, pozaszkolna działalność oświatowa), a w końcu również fragment o nachyleniu etnograficzno-socjologicznym, mianowicie drogi wybranych reprezentantów młodego pokolenia ówczesnej wsi do oświaty. Zjawiają się w tym krótkim, ale ogromnie intensywnym okresie samodzielności politycznej nowe czynniki w życiu oświatowym i kulturalnym wsi, jak sieć szkół podstawowych, uniwersytety ludowe, ruch młodzieży wiejskiej, którym poświęcono więcej miejsca. Słusznie zwrócono uwagę na ruch samokształcenia jako niezmiernie charakterystyczne zjawisko owego okresu, które stało się niejako instytucją („Poradnik dla samouków”), zjawiskiem społecznym przenikającym nawet na tereny odizolowane od centrów kulturalnych kraju.

Biernacka nie analizuje szerzej nawet podstawowych zjawisk, jak samokształcenie, dążąc świadomie do nadania pracy charakteru zwięzłego, syntetycznego. Taki jest cel dzieła i trudno mieć pretensje o te ograniczenia. O jeden czynnik aktywizacji kulturowej wsi należy się jednak upomnieć, mianowicie o seminaria nauczycielskie i ich absolwentów, nauczycieli ludowych, którzy mieli niejako wmontowaną w swoją psychikę energię promieniowania oświatowego na środowisko. Liczne są przykla-

dy ogromnie twórczej roli, jaką pełnili ci pionierzy oświaty ludowej na terenach swej pracy zawodowej. Rola nauczycielstwa na wsi wymagałaby również mocniejszego podkreślenia w okresie okupacji, nie tylko w tajnym nauczaniu, ale i w budzeniu aspiracji do wyższego wykształcenia, co znalazło po wojnie wyraz w licznych usiłowaniach powoływania gimnazjów na terenach wiejskich siłami samej ludności.

Polska Ludowa — to historia czterech dziesięcioleci naszych dziejów, ale i współczesność. Autorka dokonuje próby podsumowania pierwszego pięciolecia, w moim przekonaniu poprawnej, z ożywieniem przedstawiając wielką aktywność kulturową wsi polskiej tego okresu, przerwana około 1950 r. podporządkowaniem całej działalności oświatowej „potrzebom gospodarki, zwłaszcza przemysłowej” (s. 115), w późniejszym zaś okresie — zwarty obraz rozwoju życia kulturalnego warunkowany przebudową społeczną i gospodarczą kraju.

Ścisłe etnograficzna warstwa wypełnia rozdział V rozprawy pt. „Działalność oświatowa w wybranych społecznościach wiejskich”. Przedstawiono tu zmiany dokonujące się w trzech społecznościach wiejskich pod wpływem oświaty. Te trzy społeczności reprezentują różne obszary Polski: Gać Przeworska, włączona po rozbiorach do monarchii austro-węgierskiej, w okresie międzywojennym siedziba Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego kierowanego przez Ignacego Solarza, Turów koło Radzyna na Podlasiu, ośrodek rolniczy poddany w czasie zaborów ostrej eksterminacji władz carskich, i Radoszki w województwie toruńskim, teren eksterminacyjnej polityki monarchii pruskiej. Te źródłowe świetnie udokumentowane szkice wskazują, jak wiele wartościowych elementów wnieść mogą do dziejów polskiej oświaty badania etnograficzne. Szkoda, że autorka dysponując tak wartościowym materiałem porównawczym nie podjęła próby określenia, jak różnicowania historyczne i dzielnicowe (np. ruch polityczny ludowy w Małopolsce, prężność emancypacyjna wsi podlaskiej, pro-

gramy organiczne ziem zachodnich) wpływały na specyficzne cechy ideologii oświatowej i cechy osobowościowe na poszczególnych terenach kraju.

Dzieło zamyka zwięzłe podsumowanie: oświata a przemiany tradycyjnej społeczności wiejskiej. Główne tezy syntetycznego szkicu końcowego można — posługując się tekstem Marii Biernackiej — przedstawić następująco:

1. „Działalność społeczno-oświatowa i gospodarcza, tajna jak i legalna, prowadziły do gruntownych przeobrażeń w świadomości narodowej i społecznej ludności wiejskiej” (s. 186).

2. Działalność ta przyczyniła się do procesu „dojrzwania świadomości społecznej i klasowej chłopów. Pogłębiła się wiedza o znaczeniu warstwy chłopskiej w przeszłości i jej roli w przyszłości. Wiedza ta i świadomość kształtowały się poprzez samokształcenie oraz szeroki udział chłopów w organizacjach społecznych i politycznych [...] Szczególna rola w wychowaniu młodego pokolenia

wiejskiego przypadła ruchowi wcielowemu oraz uniwersytetom ludowym” (s. 187).

3. „W zakresie warunków bytowych zaznaczyło się to: znacznym podniesieniem poziomu gospodarowania w rolnictwie i hodowli — co było wynikiem czytelnictwa, konkursów przysposobienia rolniczego, kształcenia młodzieży w szkołach rolniczych męskich i żeńskich, różnego rodzaju doświadczeń gospodarczych itp.” (s. 192).

Książka Marii Biernackiej, niezależnie od swych wartości jako studium z dziedziny etnografii, stanowi również oryginalny wkład do historiografii oświatowej. Pozwala lepiej i szerzej zrozumieć rolę działalności oświatowej w przeobrażeniach społeczności wiejskiej. Posiada również poza sferą poznawczą walor metodologiczny; wskazuje na rolę, jaką w badaniach historyczno-oświatowych spełnić może kooperacja z etnografią i innymi naukami społecznymi.

RYSZARD WROCZYŃSKI
Warszawa

FRANCISZEK BEREŻNICKI: INNOWACJE PEDAGOGICZNE W POLSCE (1918—1939)

Szczecin 1984 Wydawnictwo Naukowe
Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie

Autor stwierdza we wstępie, że książka poświęcona jest innowacjom wychowawczym zarówno w teorii, jak i w praktyce pedagogicznej lat międzywojennych i z tego też względu stanowi kontynuację i uzupełnienie wydanej cztery lata wcześniej pracy tegoż autora pt. *Nowatorstwo dydaktyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce (1918—1939)*. Obie książki F. Bereżnickiego stanowią poważny wkład do naszej wiedzy o teorii i praktyce pedagogicznej tego okresu. Podkreślić należy, że mimo wielu opracowań z zakresu tej problematyki (prace J. Sobczyka, F. Araszkiewicza, J. Kulpy, W. Okonia, K. Trzebiatowskiego, W. Garbowskiej i innych) wciąż brak jest monografii, która w sposób wyczerpujący pokazałaby dorobek polskiej pedagogiki II Rzeczypospolitej. Stan powyższy wy-

nika, jak się wydaje, z dwu przyczyn. Pierwszą można byłoby określić jako pozanaukową. Od 1949 r. dla nauk pedagogicznych jak i w ogóle dla nauk społecznych rozpoczął się bardzo trudny okres. Totalna krytyka okresu międzywojennego i negacja wszelkich jego osiągnięć spowodowały osłabienie rozpoczętych w pierwszych latach powojennych badań naukowych. Zbyt krytyczny osąd oświaty, szkolnictwa i myśli pedagogicznej II Rzeczypospolitej zrewidowano w kontekście niepowodzeń w tym zakresie z początkiem lat osiemdziesiątych.

Druga przyczyna wynika, co zresztą podkreśla F. Bereżnicki, z ogromnej złożoności tego okresu. Odzyskanie oczekiwanej przez pokolenia niepodległości zmobilizowało całe społeczeństwo do pracy nad tworzeniem własnego pań-

stwa, a wśród nauczycieli i działaczy oświatowych, jak pisze B. Nawroczyński, wywołało wręcz „entuzjazm pedagogiczny”. Wszyscy chcieli tworzyć polską oświatę i szkolnictwo opierając się na najlepszych wzorach, najlepszej tradycji i najlepszej teorii pedagogicznej.

Ruch nowatorski w pedagogice polskiej oprócz specyfiki ściśle narodowej znalazł również podniecie w tzw. nowym wychowaniu, którego dynamika i zakres nie miały precedensu w dotychczasowych dziejach teorii i praktyki pedagogicznej. Różnorodność źródeł filozoficzno-naukowych jak również kierunków i prądów stwarzała ogromną trudność w klasyfikacji i nazewnictwie tego ruchu.

Książka F. Bereźnickiego jest niewątpliwie poważnym krokiem naprzód w przybliżeniu czytelnikowi złożoności tego fenomenu pedagogicznego. Autor wyjaśnia i systematyzuje pojęcia, a przede wszystkim, co jest szczególnie godne podkreślenia, wprowadza jednolite nazewnictwo — nowe wychowanie. Nowe wychowanie jest pojęciem najbardziej uniwersalnym, najbardziej wiernie oddającym istotę nowatorstwa pedagogicznego tego kierunku będącego antytezą hebartowskiej szkoły tradycyjnej. F. Bereźnicki udowadnia również, że funkcjonujące w naszej literaturze nazwy nowego wychowania: szkoła eksperymentalna czy ruch eksperymentatorski, są w ogóle pozbawione jakiegokolwiek uzasadnienia, bowiem w owym czasie eksperymentów pedagogicznych we współczesnym rozumieniu tego słowa nie prowadzono w ogóle. Słusznie więc je określa Autor mianem nowatorstwa lub innowacji pedagogicznych.

Książka F. Bereźnickiego składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, aneksu i bibliografii. Układ książki jest wyjątkowo logiczny. W dwu pierwszych rozdziałach Autor prezentuje główne idee i kierunki nowego wychowania i ich wpływ na kształtowanie się polskich innowacji w zakresie teorii oraz praktyki pedagogicznej. Autor wykazuje ogromną aktywność pedagogów polskich w recepcji osiągnięć zagranicznych zarówno w formie licznych przekładów

dziel oryginalnych, jak i ich prezentacji. Pokazuje również niezwykle bogatą rodzimą literaturę w formie dzieł zwartych oraz licznych artykułów w dynamicznie rozwijającym się czasopiśmiennictwie pedagogicznym i oświatowym. W tej mierze osiągnięcia polskiej pedagogiki były rzeczywiście imponujące. Ich wartość była tym większa, że w tworzeniu teorii i praktyki nowego wychowania w Polsce brała udział szeroka rzesza nauczycieli praktyków, co nadawało temu ruchowi charakter spontaniczny. Jak wykazuje Bereźnicki, pedagodzy polscy czynnie uczestniczyli również w pracach międzynarodowych stowarzyszeń nowego wychowania, a polskie osiągnięcia w realizacji tej idei znalazły wysokie uznanie wśród najwybitniejszych twórców nowego wychowania na Zachodzie.

W rozdziale pierwszym jedno stwierdzenie wydaje się być dyskusyjne. Otóż na stronie 18 Autor wyraża pogląd, że w latach trzydziestych nastąpiło osłabienie działalności pedagogicznej, „gdyż władze sanacyjne ograniczały ruch »nowego wychowania«, postulujący wśród nowych haseł samorząd i demokrację”. Osłabienie dynamiki nie wynikało z negatywnego stosunku władz, ale i spadku zainteresowań tą ideologią na świecie oraz w Polsce. Realizacja haseł nowego wychowania wymagała doskonałego wyposażenia szkół i zakładów wychowawczych, gruntownie przygotowanych nauczycieli i przy zapewnieniu takich warunków nie gwarantowała uczniom i wychowankom wiedzy systematycznej i względnie pełnej. Pedagogika nowego wychowania była zbyt subiektywna.

W rozdziale trzecim: „Szkolne ogniska wychowawcze”, Autor omawia odbicie idei nowego wychowania w trzech, Jego zdaniem, najważniejszych ośrodkach: Gimnazjum im. Sulkowskich w Rydzyńcu, Ośrodku Szkolno-Wychowawczym RTPD przy Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Żoliborzu oraz w Szkole Powszechnej im. Józefy Jolejko w Warszawie. Omawiany rozdział wydaje się być najbardziej interesujący. Skoncentrowanie się Autora tylko na trzech ośrodkach umożliwiło podanie

wielu ciekawych szczegółów ich organizacji i funkcjonowania, co z kolei ułatwia czytelnikowi bardziej bezpośrednio poznanie tak ważnych osiągnięć polskiej pedagogiki. Interesującą prezentacją ośrodka żoliborskiego można byłoby uzupełnić informacją, że współpracowali z nim tak wybitni ludzie kultury i nauki oraz działacze polityczni, jak E. Szemburg-Zarembina, J. Korczak, S. Sempolowska, J. Porazińska, A. Zelwerowicz, S. Rudniański, T. Kotarbiński, S. Czarnowski, A. Próchnik, I. Newerly, S. Bailey, J. Hempel, T. Toeplitz, B. Bierut.

W rozdziale ostatnim Autor prezentuje najważniejsze koncepcje teoretyczne i praktyczne samorządu szkolnego w Polsce. W konstrukcji książki jest to rozdział zasadniczy. Samorząd bowiem odgrywał w pedagogice tego okresu rolę wiodącego ośrodka wychowania. Właśnie poprzez samorząd realizowano w prak-

tyce najważniejsze hasła nowego wychowania. Pożytecznym uzupełnieniem jest aneks, w którym Autor pomieścił Kodeks sądu koleżeńckiego J. Korczaka.

Wartość książki F. Bereźnickiego jest bezsporna, i to nie tylko dla badaczy tego okresu ze względu na jej rzetelność naukową i poprawność metodologiczną, ale również dla licznej rzeszy studiujących historię wychowania. Przystępny język, klarowność wykładu, liczne przykłady realizacji teorii w praktyce czynią z niej cenne źródło poznania niezwykle płodnego okresu w dziejach naszej pedagogiki. Książka winna zatem znaleźć się we wszystkich bibliotekach pedagogicznych i szkołach kształcących nauczycieli. Niestety żenująco niski nakład 440 egz. uniemożliwia aby książka spełniła swoją funkcję.

JÓZEF KRASUSKI

Kielce

EWA WITKOWSKA: POWSTANIE I ROZWÓJ ZAKŁADU KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI W ŁOWICZU W XVIII i XIX W.

Łódź 1984, Acta Universitatis Lodzensis

Folia Paedagogica et Psychologica 9, ss. 142

Problematyka kształcenia nauczycieli i dziejów zakładów realizujących ten proces była przedmiotem zainteresowania wielu historyków wychowania i dyscyplin pokrewnych. Mimo starań nie jest jednak dotąd opracowana pełna geneza i historia zawodu nauczycielskiego oraz instytucji do tej profesji przygotowujących. Dlatego każda praca przyczyniająca się do wzbogacenia przyszłej syntezy, która oczekuje rzetelnych badaczy, przyjmowana jest z uznaniem.

Celem pracy jest ukazanie procesu „kształcenia kandydatów na nauczycieli w zakładzie pedagogicznym w Łowiczu w XVIII i XIX w.” (s. 7).

Rozprawa ma sześć rozdziałów. Problem kształcenia nauczycieli szkół parafialnych i jego rozwiązanie w Polsce doby Oświecenia zaprezentowano w rozdziale pierwszym (s. 11—19). W drugim Autorka przedstawiła tworzenie podstaw organizacyjnych i pedagogicznych

seminarium nauczycielskiego w Łowiczu w okresie kształtowania się nowej koncepcji kształcenia nauczycieli szkół elementarnych (s. 20—47). O nowych tendencjach w kształceniu nauczycieli elementarnych w instytucie łowickim w latach 1814—1820 pisze Autorka w rozdziale trzecim (s. 48—74). Kolejny okres działalności instytutu w zakresie kształcenia nauczycieli obejmujący lata 1821—1832 przedstawiony jest w rozdziale czwartym (s. 75—91). O działalności instytutu nauczycielskiego w Łowiczu oraz w Radzyminie po przeniesieniu go w okresie międzypowstaniowym traktuje rozdział piąty (s. 92—117), zaś praca dydaktyczno-wychowawcza absolwentów, ich rola w środowisku, pozycja materialna i inne determinanty przedstawiono w rozdziale szóstym (s. 118—140).

Autorka przeprowadziła żmudne badania w kilku archiwach państwowych i związkowych, m.in. w Warszawie, Kiel-

cach, Lublinie, Łodzi, Radomiu, Skiernewicach (oddział w Łowiczu), i korzystała także z oryginalnych źródeł drukowanych wydawnictw źródłowych.

Tezy Autorki brzmią wiarygodnie. Są dobrze udokumentowane i zweryfikowana podstawie odkrytych źródeł. Wnika ona gruntownie w liczne determinanty polityczne, społeczno-ekonomiczne i oświatowe, które bądź stymulowały, bądź hamowały rozwój tej placówki dydaktycznej, a zarazem naukowej, jaką był zakład kształcenia nauczycieli w Łowiczu w XVIII i XIX w.

Do głównych osiągnięć Autorki, wnoszących znaczny postęp do dotychczasowych refleksji naukowych wokół instytucji kształcących nauczycieli, można zaliczyć m.in.: — dokonanie rekonstrukcji historycznej omawianej placówki; — wykorzystanie warstwy źródłowej i jej analizy na podstawie szerokiej bazy wiedzy pozaźródłowej, a w szczególności naukowej; — krytyczna analiza historiografii; — wnikliwa analiza działalności szkoły nauczycielskiej w Łowiczu.

Praca ta, starannie wydana w ramach Acta Universitatis Lodzensis, Folia Paedagogica et Psychologica (9), opublikowana została przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego jedynie w 315 egzemplarzach. Liczba ta wypełni zaledwie elementarne potrzeby ważniejszych krajowych bibliotek naukowych i umożliwi uzyskanie tej książki wąskiej grupie zainteresowanych. Sytuacja, związana z wydawaniem książek naukowych w bardzo niskich nakładach, ma charakter ogólniejszy i warto jej poświęcić specjalną refleksję krytyczną.

Książkę E. Witkowskiej warto polecić nie tylko wąskiemu kręgowi badaczy dziejów wychowania w Polsce, ale także pedeutologom oraz młodzieży studiującej rozmaite specjalności pedagogiczne, w szczególności nauczycielskie, a także osobom odpowiedzialnym za stan aktualny i perspektywy kształcenia nauczycieli w Polsce.

JAN HELLWIG
Poznań

RYSZARD KUCHA: OŚWIATA ELEMENTARNA
W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1864—1914
Lublin 1982 Krajowa Agencja Wydawnicza, ss. 223

Szkolnictwo elementarne na ziemiach zaboru rosyjskiego przechodziło wiele przeobrażeń. Początek XIX w. był okresem stosunkowo pomyślnym. Żywe były jeszcze tradycje oświecenia, a nadzieja wolności związana z powstaniem Księstwa Warszawskiego przyniosła wymierne efekty również w zakresie oświaty elementarnej, wynikające z działalności Izby i Dyrekcji Edukacyjnej. Na stan oświaty w zaborze rosyjskim wyraźnie rzutują powstania listopadowe i styczniowe. Po każdym z nich łatwo zaobserwować wzmożone zainteresowanie władz cesarstwa polityką oświatową i orientowanie jej w kierunku prorosyjskim i antynarodowym.

Rządowe szkolnictwo miało spełnić jednoznacznie określoną przez carskie władze oświatowe rolę, której celem by-

ło wychowanie społeczeństwa na wiernych poddanych cesarstwa.

Praca składa się z sześciu rozdziałów o układzie chronologiczno-problemowym, wstępu, zakończenia, obszernych przypisów do poszczególnych rozdziałów, bibliografii oraz wykazu skrótów. We Wstępie Autor poddaje krótkiej ocenie literaturę związaną z problematyką oświaty w zaborze rosyjskim, wykazując wyraźne zaniedbania w zakresie badań nad stanem oświaty elementarnej w latach 1864—1914, co w pełni uzasadniało podjęcie tematu. Przedstawia bazę źródłową rozprawy, jest ona niezwykle bogata i w większości opiera się na materiałach archiwalnych zarówno archiwów krajowych, jak i Centralnego Archiwum Historycznego w Leningradzie. Uzupełnieniem badań archiwalnych są

źródła drukowane oraz literatura wspomnieniowo-pamiętnikarska wzbogacająca omawianą problematykę o mniej znane szczegóły. Rozdział pierwszy: „Główne kierunki polityki caratu wobec szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim w latach 1864—1914”, jest próbą wprowadzenia w zamierzenia i realizację polityki caratu wobec społeczeństwa Królestwa Polskiego w omawianym okresie. Reforma systemu oświaty powierzona przez Aleksandra II M. Milutinowi miała zgodnie z wolą cara „umocnić rezultaty osiągnięte przez zdławienie powstania i na wieki połączyć z Rosją Kraj Nadwiślański” (s. 16). Szkoła elementarna miała w niej odegrać szczególną rolę, stanowiąc „najlepszą rękodźmię należytego ukształcenia przyszłych pokoleń” (s. 20). W tak nakreślonej polityce oświatowej ważną rolę odegrał nauczyciel szkoły elementarnej, którego działalność dydaktyczno-wychowawcza miała służyć „umacnianiu ducha poszanowania władzy, uległości i lojalności wobec monarchii i ustroju” (s. 26). Polityka rusyfikacji szkolnictwa elementarnego w Królestwie doprowadziła w konsekwencji do oplakanego stanu oświaty elementarnej. Autor podaje, że na początku XX w. prawie 70% mieszkańców Królestwa stanowili analfabeci, a do szkół początkowych uczęszczało 17,9% dzieci w wieku szkolnym (s. 32). Odnutowano powstanie i działalność społecznych stowarzyszeń i organizacji oświatowych oraz tajnego nauczania.

Autor dokonuje wyjątkowo trafnego podsumowania polityki oświatowej caratu twierdząc, że „opierała się na trzech podstawowych założeniach: utrzymaniu i umocnieniu politycznej obecności Rosji carskiej w Kraju Nadwiślańskim, zachowaniu przekonania o istnieniu nierozzerwalnej więzi między Królestwem i Cesarstwem oraz ugruntowaniu panującego ustroju” (s. 38). Rozdział drugi: „Rządowa szkoła elementarna w Królestwie Polskim. Podstawy materialne”, jest interesującą analizą bazy materialnej i podstaw finansowych działalności szkolnictwa elementarnego. Wzrastająca z końcem XIX w. niepopular-

ność szkół elementarnych spowodowała, że carskie władze oświatowe coraz częściej zmuszone były do finansowania ich działalności z powodu oporu mieszkańców przy pobieraniu opłat na szkołę, co spotykało się z represją władz.

Autor negatywnie ocenia warunki lokalowe większości szkół i ich wyposażenie w meble i sprzęty. Sprawozdania naczelników poszczególnych dyrekcji szkolnych są aż nadto wymowne, np. w 1865 r. męska szkoła elementarna w Lublinie miała zaledwie: „jeden stół malowany na czarno z szufladą na klucz zamykaną, krzesło z drzewa sosnowego skórą kryte, tablicę dużą z sosnowego drzewa olejno malowaną, ławek szkolnych 15 i portret Najjaśniejszego Pana w złoconych ramach” (s. 69).

Rozdział trzeci: „Nauczyciele szkół elementarnych w Królestwie Polskim”, jest gruntowną analizą stanu nauczycielskiego ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w realizacji określonych celów polityki oświatowej, a to związane było z naciskiem na kształtowanie odpowiedniego oblicza politycznego. Autor przedstawia system kształcenia nauczycieli na kursach pedagogicznych i w seminarjach, poddaje ocenie programy kształcenia i personel pedagogiczny oraz proces dydaktyczno-wychowawczy. Znaczną trudność sprawiło określenie pochodzenia społecznego i wykształcenia kadr nauczycielskich, z tym większym uznaniem należy podkreślić fakt zbadania akt osobowych 4861 nauczycieli z ok. 11 tys. osób, które pracowały w latach 1864—1914 w Królestwie Polskim. Najwięcej nauczycieli było pochodzenia chłopskiego (61,9%) i mieszczańskiego (18,3%), najmniej kupieckiego (0,8%), kozackiego (0,9%) i urzędniczego (1,6%).

Autor trafnie stwierdza, że „zależne materialnie i — w większości przypadków — ideowo nauczycielstwo kształtowało w uczniach przekonanie o niezmienności i trwałości panującego ustroju, wychowywało ich w duchu absolutnej wierności wobec caratu i tronu. Dla społeczeństwa Królestwa Polskiego taki nauczyciel był człowiekiem wrogim i obcym, mimo iż nie zawsze

uświadamiał sobie skutki własnej działalności" (s. 107).

Rozdział czwarty: „Nauczanie i wychowanie w szkołach elementarnych w Królestwie Polskim”, otwiera analiza programów nauczania jedno- i dwuklasowej szkoły elementarnej oraz ich modyfikacji zmierzających w kierunku ujednoczenia programów szkół elementarnych w Królestwie i Cesarstwie. Właściwą realizację programu nauczania miały zapewnić odpowiednie podręczniki, były to „publikacje w języku rosyjskim lub też polskie, lecz drukowane rosyjskimi czcionkami” (s. 120).

Wielce wymowny był stan bibliotek szkolnych, w których w latach 1904—1905 ponad 80% podręczników było w języku rosyjskim, ponadto poszczególne dyrekcje szkolne prenumerowały po kilkanaście rosyjskich czasopism (s. 123).

Poziom nauczania w większości szkół elementarnych nie zadowalał władz oświatowych, co potwierdzają raporty powizytacyjne kierowane przez inspektorów do poszczególnych kuratoriów.

Rozdział piąty: „Rozwój tajnego ruchu oświatowego w Królestwie Polskim”, ma szczególną wartość. Ukazuje w nim Autor powstanie i rozwój tajnego nauczania jako reakcji społeczeństwa polskiego w obliczu zagrożenia żywotnych wartości narodowych. Włązało się ono z działalnością przedstawicieli różnych grup społecznych, przede wszystkim inteligencji, a najważniejszym zadaniem stała się oświata dla ludu. Nazwiska K. Prószynskiego, E. Piaskowickiej, J. Dziubińskiej, F. Morzyckiej, M. Brzezińskiej, J. Jaholkowskiej czy wielu innych są bezprzykładnym pomnikiem uporu i pracy w zachowaniu narodowej tożsamości.

Cały szereg społecznych organizacji i stowarzyszeń oświatowych, takich jak Towarzystwo Szerzenia Oświaty „Światło”, Uniwersytet dla Wszystkich, Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów Dorosłych czy Polska Macierz Szkolna, miały trudny do przecenienia udział w podniesieniu poziomu oświaty ludowej. Znakożytą rolę w przekazywaniu postępowych

treści odegrały czasopisma ludowe: „Zagon”, „Siewba”, „Zaranie”. Za szczególnie cenne należy uznać zakończenie rozdziału, w którym Autor przytacza dane statystyczne ukazujące rozmiar i zasięg tajnego nauczania.

Rozdział szósty: „Prywatne szkoły elementarne w Królestwie Polskim”, jest ciekawą próbą ukazującą, jaki był udział prywatnych szkół elementarnych w rzeczywistości oświatowej Królestwa. Zakładane najczęściej przez emerytowanych nauczycieli, absolwentów gimnazjów czy przedstawicieli innych profesji prywatne szkoły elementarne zachowywały w większości zdecydowanie narodowy charakter narażając się na represje włącznie z natychmiastowym zakazem działalności (s. 178). Mimo to liczba prywatnych szkół elementarnych systematycznie rosła; w 1912 r. było ich 999 z 86 887 uczniami (s. 179). W tym samym okresie liczba rządowych szkół elementarnych znacznie przekraczała 4 tysiące. O tym, że prywatne szkoły elementarne nie cieszyły się dobrą opinią u władz oświatowych, świadczą liczne raporty naczelników i inspektorów szkolnych oceniające ich działalność.

Każdy rozdział pracy zawiera obszernie przypisy, które znacznie pogłębiają i uzupełniają omawianą problematykę. Bibliografia obejmuje wykaz źródeł archiwalnych (z wyszczególnieniem właściwych zespołów badawczych), czasopism i liczący kilkadziesiąt pozycji zestaw prac zwartych.

Kończąc należy podkreślić, że praca Ryszarda Kuchy będzie bardzo przydatna dla wszystkich zajmujących się studiami nad dziejami oświaty polskiej. Pogłębiona, oparta na doskonałej bazie źródłowej analiza, jakiej Autor poddał oświatę elementarną w Królestwie Polskim w latach 1864—1914, stawia ją w rzędzie potrzebnych i niezwykle cennych pozycji traktujących o szkolnictwie i myśli pedagogicznej pod zaborami.

ROBERT JANKOWSKI
Szczecin

BIBLIOGRAFIA

JANINA MARCINIAK
Warszawa

PRACE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA, SZKOLNICTWA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W POLSCE, OPUBLIKOWANE W 1983 ROKU

UWAGI WSTĘPNE

Poniższa bibliografia, tak jak i poprzednie¹, rejestruje druki zwarte, fragmenty prac zbiorowych oraz artykuły z wybranych wydawnictw ciągłych, których wykaz został załączony.

Układ bibliografii jest rzeczowy, a w obrębie działu alfabetyczny. Na końcu niektórych działów zamieszczono numery pozycji, których opis znajduje się w innym dziale, lecz dotyczy także w pewnym stopniu tego tematu.

W opisie pominięto rok wydania wszędzie tam, gdzie opisywana pozycja ukazała się w 1983 roku. Przy wszystkich uzupełnieniach lub wątpliwych opisach, a także przy recenzjach został podany właściwy rok. Gwiazdkami opatrzone pozycje prac wydanych i opisanych w latach poprzednich, do których ukazały się nowe recenzje. Opis jest wtedy skrócony, a uwaga w nawiasie odsyła do właściwego opisu w poprzednich częściach bibliografii.

SPIS TREŚCI

I. OPRACOWANIA OGÓLNE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA	113
1. Bibliografie	113
2. Podręczniki	113
II. ROZWOJ OŚWIATY, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ	114
1. Opracowania ogólne	114
2. Z dziejów oświaty, wychowania i myśli pedagogicznej do końca XVIII wieku	115
3. Z dziejów oświaty, wychowania i myśli pedagogicznej w okresie zaborów	117
4. Z dziejów oświaty, wychowania i myśli pedagogicznej w okresie międzywojennym	120
5. Z dziejów oświaty, wychowania i myśli pedagogicznej w latach drugiej wojny światowej	121
6. Oświata, wychowanie i myśl pedagogiczna w Polsce Ludowej	122
a) opracowania dotyczące problematyki ogólnokrajowej	122
b) opracowania regionalne	123
7. Oświata polonijna	125
III. DZIEJE SZKÓŁ RÓŻNYCH STOPNI	127
1. Szkoły podstawowe	127

¹ „Przegląd Historyczno-Oświatowy” — numery pierwsze z lat 1971—1982 oraz nr 4 z 1983 r. i nr 4 z 1984 r.

2. Szkoły średnie ogólnokształcące	127
3. Szkoły zawodowe (podstawowe i średnie)	128
4. Zakłady kształcenia nauczycieli (z wyjątkiem szkół wyższych)	128
5. Szkoły wyższe	129
IV. TEORETYCY WYCHOWANIA I DZIAŁACZE OŚWIATOWI	132
1. Zbiory życiorysów	132
2. Sylwetki poszczególnych działaczy i teoretyków	132
V. DZIEJE OŚWIATY POZASZKOLNEJ	138
1. Oświata dorosłych	138
2. Bibliotekarstwo	138
VI. DZIEJE RUCHU NAUCZYCIELSKIEGO	139
1. Opracowania ogólne i monograficzne	139
2. Pamiętniki nauczycieli	140
VII. Z ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH	140

SPIS

UWZGLĘDNIONYCH WYDAWNICTW CIĄGLYCH
I WYKAZ ICH SKRÓTÓW

- Acta Balt.-Slav.* — *Acta Baltico-Slavica*. Wrocław. Roczn.
Acta Pol.-Hist. — *Acta Poloniae Historica*. Warszawa. Nieręg.
Acta UL Fol. Hist. — *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*. Łódź. Nieręg.
Acta UL Fol. Paed. Psychol. — *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Paedagogica et Psychologica*. Łódź. Nieręg.
Acta UL Filol. Pol. — *Acta Universitatis Lodzianensis. Philologia*. Łódź. Nieręg.
Acta UNC Filol. Pol. — *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska*. Toruń. Nieręg.
Acta UNC Pedag. — *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Pedagogika*. Toruń. Nieręg.
Acta Univ. Wratisl. Hist. — *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*. Wrocław. Nieręg.
Acta Univ. Wratisl. Pr. Pedag. — *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne*. Wrocław. Nieręg.
Acta Univ. Wratisl. Slav. Wratisl. — *Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia*. Wrocław. Nieręg.
Anal. Crac. — *Analecta Cracoviensia*. Kraków. Nieręg.
Ann. AM. Gedan. — *Annales Academiae Medicae Gedanensis*. Gdańsk.
Ann. AM. Siles. — *Annales Academiae Silesiensis*. Katowice. Nieręg.
Ann. UMCS Sect. F — *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska. Sectio F Humaniora*. Lublin.
Archeion. Warszawa. Roczn.
Arch. Bibl. Muz. — *Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin. Roczn.
Bul. Kwart. RTN — *Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego*. Radom.
Bul. Żyd. Inst. Hist. — *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa. Kwart.
Blet. Gesz. — *Bleter far Gesichte*. Warszawa. Roczn.
Chowanna. Katowice. Kwart.
Collec. Theol. — *Collectanea Theologica*. Warszawa. Kwart.
Colloq. Salut. — *Colloquium Salutis*. Wrocław. Roczn.
Czas. Praw.-Hist. — *Czasopismo Prawno-Historyczne*. Poznań. Półrocz.
Człowiek i Nauka. Warszawa. Roczn.

- Dydak. Lit.* — Dydaktyka Literatury. Zielona Góra. Roczn.
Dydak. Szk. Wyż. — Dydaktyka Szkoły Wyższej. Warszawa. Kwart.
Dzieje Najnow. — Dzieje Najnowsze. Warszawa. Kwart.
Edukacja. Warszawa. Kwart.
Eduk. Polit. — Edukacja Polityczna. Warszawa. Nieręg.
Etnogr. Pol. — Etnografia Polska. Warszawa. Półroczn.
Euhemer. Warszawa. Kwart.
Fasc. Hist. — Fasciculi Historici. Warszawa. Nieręg.
Głos Olesna. Olesno. Roczn.
Kiel. Stud. Hist. — Kieleckie Studia Historyczne. Kielce. Roczn.
Kom. Inst. Balt. — Komunikaty Instytutu Bałtyckiego. Gdańsk. Nieręg.
Kom. Mazur.-Warm. — Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Olsztyn. Kwart.
Kron. M. Pozn. — Kronika Miasta Poznania. Poznań. Kwart.
Kron. Walb. — Kronika Wałbrzyska. Wrocław. Nieręg.
Kron. Warsz. — Kronika Warszawy. Warszawa. Kwart.
Kron. Wielkop. — Kronika Wielkopolski. Poznań. Kwart.
Krzysztoforj. Kraków. Roczn.
Kult. i Ośw. — Kultura i Oświata. Warszawa. Kwart.
Kult. i Społ. — Kultura i Społeczeństwo. Warszawa. Kwart.
Kwart. Hist. — Kwartalnik Historyczny. Warszawa.
Kwart. Hist. Nauki — Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Warszawa.
Kwart. Hist. Prasy — Kwartalnik Historii Prasy. Warszawa.
Kwart. Hist. Ruchu Zawod. — Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego. Warszawa.
Kwart. Naucz. Opol. — Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego. Opole.
Kwart. Opol. — Kwartalnik Opolski. Opole.
Kwart. Pedag. — Kwartalnik Pedagogiczny. Warszawa.
Lub. Roczn. Pedag. — Lubelski Rocznik Pedagogiczny. Lublin.
Lubart. i Ziemia Lubart. — Lubartów i Ziemia Lubartowska. Lubartów. Nieręg.
Łódz. Zesz. Hist. — Łódzkie Zeszyty Historyczne. Łódź. Półroczn.
Med. Dydak. Wychow. — Medycyna Dydaktyka Wychowania. Warszawa. Kwart.
Młodz. Kult. Wieś — Młodzież i Kultura Wieś. Warszawa. Nieręg.
Muzca Walki. Warszawa. Roczn.
Nasza Przeszłość. Kraków. Nieręg.
Naucz. i Wychow. — Nauczyciel i Wychowanie. Warszawa. Dwum.
Nauka i Prakt. — Nauka i Praktyka. Białystok. Kwart.
Nautologia. Gdynia. Kwart.
Neodidagmata. Poznań. Roczn.
Not. Płoc. — Notatki Płockie. Płock. Kwart.
Odrodz. i Reform. — Odrodzenie i Reformacja w Polsce. Warszawa. Roczn.
Paidea. Wrocław. Roczn.
Pam. Bibl. Kórn. — Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. Poznań. Nieręg.
Pedag. Pracy — Pedagogika Pracy. Warszawa. Nieręg.
Podbeskidzie. Bielsko-Biała. Półroczn.
Pol. Klasa Robot. — Polska Klasa Robotnicza. Warszawa. Roczn.
Pr. Hum. TN Rzesz. — Prace Humanistyczne Towarzystwa Naukowego w Rzeszowie. Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych. Komisja Nauk Prawnych i Ekonomicznych. Rzeszów. Nieręg.
Pr. Inst. Nauk Ekon.-Społ. PW — Prace Instytutu Nauk Ekonomiczno-Społecznych Politechniki Warszawskiej. Warszawa. Nieręg.
Pr. Inst. Nauk Społ. WSI Koszał. — Prace Instytutu Nauk Społecznych. Zeszyt Naukowy. Wyższa Szkoła Inżynierska w Koszalinie. Koszalin. Nieręg.
Pr. Nauk. UŚl. Pr. Pedag. — Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace Pedagogiczne. Katowice. Nieręg.

- Pr. Nauk. WSP. Częst. Ser. Hum.* — Prace Naukowe. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. Seria Humanistyczna. Częstochowa. Niereg.
- Probl. Ośw. i Wychow.* — Problemy Oświaty i Wychowania. Leszno. Niereg.
- Prz. Bibl.* — Przegląd Biblioteczny. Warszawa. Kwart.
- Prz. Hist.* — Przegląd Historyczny. Warszawa. Kwart.
- Prz. Hist.-Ośw.* — Przegląd Historyczno-Oświatowy. Warszawa. Kwart.
- Prz. Hum.* — Przegląd Humanistyczny. Warszawa. Mies.
- Prz. Lubus.* — Przegląd Lubuski. Zielona Góra. Kwart.
- Prz. Ośw.-Wychow.* — Przegląd Oświatowo-Wychowawczy. Kraków. Kwart.
- Prz. Ośw.-Wychow. ODN* — Przegląd Oświatowo-Wychowawczy ODN. Instytut Kształcenia Nauczycieli. Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Białymstoku. Białystok. Niereg.
- Prz. Polon.* — Przegląd Polonijny. Warszawa. Kwart.
- Prz. Powsz.* — Przegląd Powszechny. Warszawa. Mies.
- Prz. Prusk.* — Przegląd Pruszkowski. Pruszków. Kwart.
- Prz. Zach.* — Przegląd Zachodni. Poznań. Dwum.
- Prz. Zach.-Pom.* — Przegląd Zachodnio-Pomorski. Szczecin. Kwart.
- Przeszl. Demogr.* — Przeszłość Demograficzna Polski. Warszawa. Roczn.
- Psychol. Wychow.* — Psychologia Wychowawcza. Warszawa. Dwum.
- Reg. Białost.* — Region Białostocki. Białystok. Niereg.
- Rocz. Bibl.* — Roczniki Biblioteczne. Wrocław.
- Rocz. Bibl. PAN Krak.* — Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Wrocław.
- Rocz. BN* — Rocznik Biblioteki Narodowej. Warszawa.
- Rocz. Ciesz.* — Rocznik Cieszyński. Cieszyn.
- Rocz. Dolnośl.* — Rocznik Dolnośląski. Wrocław.
- Rocz. Dziej. Społ.* — Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Warszawa.
- Rocz. Gdań.* — Rocznik Gdański. Gdańsk.
- Rocz. Gdyń.* — Rocznik Gdyński. Gdynia.
- Rocz. Grudz.* — Rocznik Grudziądzki. Grudziądz.
- Rocz. Hist.* — Roczniki Historyczne. Poznań.
- Rocz. Jelen.* — Rocznik Jeleniogórski. Jelenia Góra.
- Rocz. Kal.* — Rocznik Kaliski. Kalisz.
- Rocz. Katow.* — Rocznik Katowicki. Katowice.
- Rocz. Komis. Nauk Pedag.* — Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych. Kraków.
- Rocz. Koszal.* — Rocznik Koszaliński. Koszalin.
- Rocz. Lubus.* — Rocznik Lubuski. Zielona Góra.
- Rocz. Międzyrzec.* — Rocznik Międzyrzecki. Międzyrzec Podlaski.
- Rocz. Muz. Rol. Szreniawa* — Rocznik Muzeum Rolnictwa w Szreniawie. Poznań.
- Rocz. Nauk.-Dydak. WSP. Krak. Pr. Hist.* — Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace Historyczne. Kraków. Niereg.
- Rocz. Nauk.-Dydak. WSP. Krak. Pr. Hist.* — Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Prace Pedagogiczne. Kraków. Niereg.
- Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Filol. Pol.* — Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie. Filologia Polska. Rzeszów. Niereg.
- Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Hist.* — Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie. Historia. Rzeszów. Niereg.
- Rocz. Olszt.* — Rocznik Olsztyński. Olsztyn.
- Rocz. Pedag.* — Rocznik Pedagogiczny. Wrocław.
- Rocz. Przemys.* — Rocznik Przemyski. Przemyśl.
- Rocz. Sopot.* — Rocznik Sopotki. Sopot.

- Rocz. Świd.* — Rocznik Świdnicki. Świdnica.
Rocz. Świętokrz. KTN — Rocznik Świętokrzyski Kieleckiego Towarzystwa Naukowego. Kielce.
Rocz. Tomasz. — Rocznik Tomaszowski. Tomaszów Lubelski.
Rocz. Tor. — Rocznik Toruński. Toruń.
Rocz. TPN — Rocznik Towarzystwa Naukowego Plockiego. Plock.
Rocz. Ziemi Kłodz. — Rocznik Ziemi Kłodzkiej. Wrocław.
Rozpr. Dziej. Ośw. — Rozprawy z Dziejów Oświaty. Wrocław. Rocz.
Rozpr. Nauk. AWF Wroc. — Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Wrocław. Rocz.
Ruch Pedag. — Ruch Pedagogiczny. Warszawa. Dwum.
Stud. Bibliot. UŚl. — Studia Bibliologiczne. Uniwersytet Śląski. Katowice. Niereg.
Stud. Claromont. — Studia Claromontana. Jasna Góra. Rocz.
Stud. Gdań. — Studia Gdańskie. Gdańsk. Rocznik.
Stud. Hist. — Studia Historyczne. Kraków. Kwart.
Stud. Hist. Oec. — Studia Historiae Oeconomicae. Poznań. Rocz.
Stud. Hist. Slavo-Germ. — Studia Historica Slavo-Germanica. Poznań. Rocz.
Stud. Kiel. — Studia Kieleckie. Kielce.
Stud. Lubacz. — Studia Lubaczoviensia. Lubaczów.
Stud. Mater. Dziej. Nauki Pol. Ser. E — Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E — Zagadnienia Ogólne. Warszawa. Niereg.
Stud. Mater. Dziej. Wielkop. — Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. Poznań. Niereg.
Stud. Mater. Inf. — Studia Materiały Informacje. Międzyuczelniany Ośrodek Metodyczny Akademii Rolniczych. Warszawa. Niereg.
Stud. o Książ. — Studia o Książce. Wrocław. Rocz.
Stud. Pedag. — Studia Pedagogiczne. Wrocław. Niereg.
Stud. Pedag. WSP Bydgoszcz. — Studia Pedagogiczne. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Bydgoszcz. Niereg.
Stud. Ploc. — Studia Plockie. Plock.
Stud. Polon. — Studia Polonijne. Lublin. Rocz.
Stud. Polonist. — Studia Polonistyczne. Poznań. Rocz.
Stud. Sl. — Studia Śląskie. Opole. Rocz.
Stud. Teol.-Hist. — Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego. Opole. Rocz.
Stud. Theol. Vars. — Studia Theologica Varsaviensia. Warszawa. Półroc.
Szk. Spec. — Szkoła Specjalna. Warszawa. Dwum.
Szkice Podlas. — Szkice Podlaskie. Siedlce. Niereg.
Sl. Kwart. Hist. Sobótka — Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka. Wrocław.
Wczoraj Dzisiaj — Wczoraj Dzisiaj Jutro. Opole. Kwart.
Wierchy. Warszawa. Rocz.
Wieś i Rol. — Wieś i Rolnictwo. Warszawa. Kwart.
Wojsk. Prz. Hist. — Wojskowy Przegląd Historyczny. Warszawa. Kwart.
Wychow. Fiz. Sport — Wychowanie Fizyczne i Sport. Warszawa. Kwart.
Z Bad. nad Młodz. — Z Badań nad Młodzieżą Wiejską. Warszawa. Niereg.
Z Dośw. Naucz. Pozn. — Z Doświadczeń Nauczycieli Poznańskich. Poznań. Niereg.
Z Pola Walki. Warszawa. Kwart.
Zap. Cicch. — Zapiski Ciechanowskie. Ciechanów. Niereg.
Zap. Hist. — Zapiski Historyczne. Toruń. Kwart.
Zap. Jarociń. — Zapiski Jarocińskie. Jarocin. Kwart.
Zar. Sl. — Zaranie Śląskie. Katowice. Kwart.
Ze Skarb. Kult. — Ze Skarbcza Kultury. Wrocław. Półroc.
Zesz. Hist. Głosu Naucz. — Zeszyty Historyczne Głosu Nauczycielskiego. Warszawa. Niereg.

- Zesz. Hist.-Polit.* — Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego. Warszawa, Kwart.
- Zesz. Majd.* — Zeszyty Majdanka. Lublin. Roczn.
- Zesz. Nauk. AE Krak.* *Pr. Zakr. Nauk Polit.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Prace z Zakresu Nauk Politycznych. Kraków. Nieręg.
- Zesz. Nauk. A Muzycz. Gdań.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki w Gdańsku. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. A Muzycz. Warsz.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Muzyczna im. F. Chopina w Warszawie. Warszawa. Nieręg.
- Zesz. Nauk. A Muzycz. Wroc.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Muzyczna im. K. Lipińskiego we Wrocławiu. Wrocław. Nieręg.
- Zesz. Nauk. AR Krak. Hist. Rol.* — Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa. Kraków. Nieręg.
- Zesz. Nauk. AR Szczec. Nauk Spół. Ekon.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Rolnicza w Szczecinie. Nauki Społecznych i Ekonomicznych. Szczecin. Nieręg.
- Zesz. Nauk. AR Wroc. Nauki Spół.* — Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Nauki Społeczne. Wrocław. Nieręg.
- Zesz. Nauk. ASW* — Zeszyty Naukowe. Akademia Spraw Wewnętrznych. Warszawa. Kwart.
- Zesz. Nauk. ATR Bydgosz. Nauki Spół.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Techniczno-Rolnicza im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy. Nauki Społeczne. Bydgoszcz. Nieręg.
- Zesz. Nauk. AWF Gdańsk.* — Zeszyty Naukowe. Akademia Wychowania Fizycznego im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. P Białost. Nauki Spół.-Polit.* — Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Nauki Społeczno-Polityczne. Białystok. Nieręg.
- Zesz. Nauk. PGdań. Ekon.* — Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. PSI. Nauki Spół.* — Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Nauki Społeczne. Gliwice. Nieręg.
- Zesz. Nauk. PŚwiętokrz. Nauki Spół.-Ekon.* — Zeszyty Naukowe Politechniki Świętokrzyskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne. Kielce. Nieręg.
- Zesz. Nauk. PWSM Łódź* — Zeszyt Naukowy. Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna. Łódź. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UG Hist.* — Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Uniwersytet Gdański. Historia. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UG Pedag.* — Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Uniwersytet Gdański. Pedagogika. Historia Wychowania. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UG Wyzdz. Ekon. Prod.* — Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomiki Produkcji. Uniwersytet Gdański. Gdańsk. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UJ Pr. Hist.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. Kraków. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UJ Pr. Psychol.-Pedag.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne. Kraków. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UW Białyst. Nauki Spół.* — Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku. Nauki Społeczne. Białystok. Nieręg.
- Zesz. Nauk. UW Białyst. Pr. Pedag.* — Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku. Prace Pedagogiczne. Białystok. Nieręg.
- Zesz. Nauk. WAP* — Zeszyty Naukowe. Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. Warszawa. Nieręg.
- Zesz. Nauk. WSI Radom Ekon.* — Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Inżynierska im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. Ekonomia. Prewencja. Ubezpieczenie. Radom. Nieręg.

- Zesz. Nauk. WSNS — Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR, Warszawa, Kwart.
- Zesz. Nauk. WSP Opole Pedagog. — Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Pedagogika, Opole, Nieręg.
- Zesz. Nauk. WSP Szczec. Pr. Wyzd. Pedagog. — Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie, Prace Wydziału Pedagogicznego, Szczecin, Nieręg, Ziemia, Warszawa, Roczn.

I. OPRACOWANIA OGÓLNE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA

1. BIBLIOGRAFIE

1. BIBLIOGRAFIA OŚWIATOWA WOJEWÓDZTWA KALISKIEGO za 1982. Oprac. Barbara Alaszewska. — Kalisz: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, s. 66.
- * 2. BŁĄZEJEWSKI WACŁAW: Bibliografia harcerska 1911—1960. Warszawa 1981 (zob. poz. 2 — 1981).
Rec. Miszczuk Marian, *Kwart. Hist.* 1983 nr 3 s. 676—678.
3. FRĄCKOWIAK WIKTOR: Bibliografia prasy polskiej dla dzieci i młodzieży Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw Zachodnich z lat 1920—1950. W: WYBRANE PROBLEMY TEORII I HISTORII WYCHOWANIA. Pod red. A. Tchorzewskiego. — Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 33—52.
4. JURCZAK JAN: Bibliografia tajnego nauczania w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945. Materiały za lata 1945—1982. — Koszalin: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Lelewela, s. 124.
5. MARCINIAK JANINA: Bibliografia zawartości pięciu roczników „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” (1978—1982). *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 117—135.
6. MIRSKA ELŻBIETA, WIECZOREK BARBARA, WILKIN MARIA: Bibliografia pedagogiki. Druki zwarte wydane w Polsce w 1977 r. *Roczn. Pedagog.* t. 8: 1982 (wyd. 1983) s. 279—335.
7. MISZCZUK MARIAN: Spis tytułów prasy harcerskiej 1911—1939. — Warszawa: Zespół Historyczny GK ZHP, s. 29. — Prace Zespołu Historycznego Głównej Kwatery ZHP, nr 5.
Rec.: Misłito Eugeniusz, *Kwart. Hist. Prasy* 1985 nr 2, s. 80—81.
- * 8. MOZDŻEN STEFAN IGNACY, MUSIAŁ JULIA: Bibliografia polskich czasopism pedagogicznych (do 1979). Kielce 1981 (zob. poz. 8 — 1982).
Rec.: Jarowlecki Jerzy, *Kwart. Hist. Prasy* 1983 nr 3 s. 85—90; tenże, *Zeszyty Prasoznawcze* 1984 nr 1 s. 193—193; Ruta Zygmunt, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 4 s. 446—448.
9. ORDYŁOWSKI MAREK: Informacja o źródłach archiwalnych do dziejów oświaty i wychowania na Dolnym Śląsku po 1945 roku w zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego we Wrocławiu. — Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 16.
- * 10. ZALEWSKI JÓZEF: Bibliografia pedagogiki szkoły wyższej za rok 1979. Warszawa 1982 (zob. poz. 11 — 1982).
Rec.: F.J., *Dydak. Szk. Wyzd.* 1983 nr 2 s. 180—190.
Zob. też poz. 336, 339, 350, 351, 374.

2. PODRĘCZNIKI

11. BŁOŃSKA WŁADYSŁAWA: Historia wychowania. Przewodnik dla studentów I roku pedagogiki studiów dziennych i zaocznych. Wyd. 2. — Katowice: USI, s. 29 — Skrypty Uniwersytetu Śląskiego, nr 320.
Wyd. 1 — 1977.
12. BOBROWSKA-NOWAK WANDA: Historia wychowania przedszkolnego. Wyd. 2 zm. — Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 630, il.
Wyd. 1 pt. „Zarys dziejów wychowania przedszkolnego” — 1978.

13. PIETRUSIEWICZ MIECZYSLAW: Przewodnik metodyczny do studiowania historii wychowania. — Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 34.
14. SMOLAŁSKI ANTONI: Osoba i zawód nauczyciela w polskiej myśli pedagogicznej do 1939 roku. — Wrocław: Akademia Wychowania Fizycznego, s. 158.
15. WIECZOREK TADEUSZ: Historia szkolnictwa rolniczego w Polsce. Wyd. 5 — Warszawa: Wydaw. SGGW-AR, s. 287. — Skrypty Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Akademii Rolniczej w Warszawie.
Wyd. 3 — 1979, wyd. 4 — 1980.
16. WROCZYŃSKI RYSZARD: Dzieje oświaty polskiej do roku 1795. — Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 290.
Rec.: B. G., *Edukacja* 1984 nr 1 s. 127; Kowalinżyn Artur, *Dydak. Szk. Wp2.* 1984 nr 1 s. 179—180; Kozłowski Jan, *Nowe Książki* 1984 nr 6 s. 107—108; Mokrzejcki Lech; *Rozprawy z dziejów oświaty.* 1985 s. 215—217.

II. ROZWOJ OŚWIATY, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ

1. OPRACOWANIA OGÓLNE

17. BARAŃSKI JOZEF: Rozwój ekonomiczny, społeczny i oświatowy Zuołomia w latach 1807—1930. *Zap. Cich.* 1982 nr 4 s. 99—109.
18. BURY MARIAN: Z dziejów tomaszowskiej oświaty. *Rocz. Tomasz.* t. 1: 1981 (wyd. 1983) s. 75—78.
19. CHMIELECKI PAWEŁ: Zarys dziejów szkolnictwa chełmińskiego (Cz. II). *Rocz. Grudz.* t. 8 s. 65—89, tab.
Cz. I — t. 4: 1985.
- * 20. DOBRZYŃSKI KAZIMIERZ: Programy oświatowe polskiej radykalnej lewicy socjalistycznej i polityka oświatowa PZPR. Warszawa 1982 (zob. poz. 15 — 1982).
Rec.: Grzywna Józef, *Stud. Hist.* 1984 nr 1 s. 163—167.
21. DYBIEC JULIAN: Maria Montessori w Polsce. *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 30 s. 5—27.
- * 22. GAWLIK STANISŁAW: Dzieje kształcenia nauczycieli na Śląsku Opolskim (1765—1975). Opole 1979 (zob. poz. 16 — 1979, poz. 17 — 1981).
Rec.: Kozłowski Włodzimierz, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 2 s. 260—264.
23. GIŻYCKO. Z dziejów miasta i okolic. Kom. red. Irena Berentowicz et al. — Olsztyn: „Pojezierze” przy współdz. Urzędu Miejskiego, s. 455, tabl.
Wiele materiału o szkolnictwie, nie wyodrębnionego w osobne rozdziały.
- * 24. ŁOWIECKI MACIEJ: Dzieje nauki polskiej. Warszawa 1981 (zob. poz. 19 — 1981, poz. 19 — 1982).
Rec.: Bajer Magdalena, *Odra* 1984 nr 1 s. 100—101; Puchowski Kazimierz, *Rocz. Gdań.* t. 43: 1983 z. 2 s. 185—187.
25. IWANICKI MIECZYSLAW: Szkolnictwo siedleckie w latach 1774—1977. Siedlce 1978, s. 378.
Rec.: Kamiński Tadeusz, *Szkice Podlas.* 1983 s. 124—126.
26. LECHOWSKI STANISŁAW: Szkolnictwo w Pruszkowie do 1976 r. W. DZIEJE PRUSZKOWA. Pod red. Anny Zarnowskiej. — Warszawa: „Książka i Wiedza”, s. 372—389. — Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, nr 30.
- * 27. LISOWSKI WITOLD: Polskie Korpusy Kadetów 1765—1956. Warszawa 1982 (zob. poz. 22 — 1982).
Rec.: Chojna Jan Wł., *Wojsk. Prz. Hist.* 1984 nr 1 s. 184—191; Cytowski Jerzy, *Zesz. Nauk. WAP* 1983 nr 116 s. 200—202.
28. LULEK JÓZEF: Idąc śladami pedagogów. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 226—228.

20. MROZOWSKA KAMILLA: Co dalej z historią wychowania? *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 15—22.
30. QUIRINI-POPLAWSKA DANUTA: Szkice z życia społeczno-kulturalnego Sędziszowa od końca XVI w. do I wojny światowej. W: SZKICE Z DZIEJÓW SĘDZISZOWA MŁP. I OKOLIC. Pod red. Krzysztofa Bączkowskiego. — Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 233—270, il.
31. REFERATY Z MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI HISTORII OŚWIATY w Jabłonnie 24—27 IX 1980. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25 s. 93—256.
32. ROSTWOROWSKI STANISŁAW JAN: Nurty kształcenia narodowego i religijnego XVIII—XX w. W: U ZRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 5—47. — *Studia i Dokumenty. Roczn.* 9.
33. RUSIŃSKI WŁADYSŁAW: Kalisz. Zarys dziejów. — Poznań: Wydaw. Poznańskie, s. 178, tabl.
W każdej części rozdział poświęcony dziejom oświaty.
34. SKOWROŃSKI WIESŁAW: Szkolnictwo, oświata i kultura w Klecku w latach 1900—1939. W: DZIEJE KLECKA. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Danielewicza. — Poznań: Urząd Miasta i Gminy w Klecku, s. 156—159, il.
35. SOBCZAK JĘDRZEJ: O potrzebie refleksji nad sposobem uprawiania i pożytkiem historii wychowania. W: WYBRANE PROBLEMY TEORII I HISTORII WYCHOWANIA. Pod red. A. Tchorzewskiego. — Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 70—87.
- * 36. SUCHODOLSKI BOGDAN: Dzieje kultury. Warszawa 1980 (zob. poz. 30 — 1980, poz. 33 — 1981, poz. 31 — 1982).
Rec.: Wałda Andrzej, *Zesz. Nauk. WAP* 1983 nr 116 s. 190—194.
- * 37. SZKOLNICTWO I OŚWIATA W WARSZAWIE. Warszawa 1982 (zob. poz. 30 — 1982).
Rec.: AK, *Edukacja* 1983 nr 1 s. 117—118.
38. THEISS WIESŁAW: Badania historyczno-oświatowe w pedagogice społecznej. *Stud. Pedag. WSP Bydg.* z. 9 s. 40—54.
39. TORUŃ DAWNY I DZISIEJSZY. Zarys dziejów. Pod red. Mariana Biskupa. Oprac. Stefan Cackowski (et al.). — Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 680. — *Prace Popularnonaukowe. Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, nr 41. Prawie w każdej części osobny rozdział poświęcony dziejom oświaty.
40. WIRA JANUSZ: Z dziejów Macierzy Szkolnej w Skoczowie. *Podbeskidzie* z. 7/8 s. 80—82.
41. WROCZYŃSKI RYSZARD: Notatki z okazji 25-lecia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 7—14, il.

2. Z DZIEJÓW OŚWIATY, WYCHOWANIA
I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ DO KONCA XVIII WIEKU

42. ARCYBRACTWO LITERACKIE W WARSZAWIE. Wstęp i oprac. Piotr Paweł Gach. W: U ZRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 49—70. — *Studia i Dokumenty. Roczn.* 9.
- * 43. BARTNICKA KALINA: Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego. Wrocław 1980 (zob. poz. 35 — 1980, poz. 42 — 1981).
Rec.: Szymbiak Irena, *Prz. Hum.* 1983 nr 1/2 s. 165—168.
44. BIENKOWSKI TADEUSZ: Szkoły w kulturze staropolskiej. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25 s. 3—14.

45. BRANSKA EUGENIA: Andrzej Stanisław Żalwski a reforma Uniwersytetu Krakowskiego i innych wyższych uczelni w Polsce Wettinów. Przyczynki źródłowe. *Kwart. Hist. Nauki* nr 1 s. 177—199.
46. GRZYBOWSKI MICHAŁ MARIAN: Szkolnictwo elementarne na Mazowszu w drugiej połowie XVIII wieku (wypisy źródłowe z wizytacji kościelnych). *Rocz. TNP* t. 4 s. 221—260.
47. KOMENDERA TERESA: Frekwencja w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej. *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 29 s. 3—19, wykr.
48. KOSIEK ZDZISŁAW: Projekty utworzenia katedry rolnictwa w Akademii Krakowskiej i nauczanie rolnictwa w Szkołach Nowodworskich w okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej. *Zesz. Nauk. AR Krak. Hist. Rol.* z. 6 s. 17—66.
49. KOWALIK JÓZEF: Szkolnictwo parafialne w Archidiecezji Sąddeckim od XVI—XVIII wieku. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, s. 152.
Rec.: Olezak Stanisław, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 3 s. 365—370.
50. KRACIK JAN: Dwory i chłopi w Lubelskiem wobec szkół parafialnych doby Komisji Edukacji Narodowej. *Stud. Hist.* z. 1 s. 29—38.
51. KRUKOWSKI JAN: Komisja Edukacji Narodowej wobec setnej rocznicy zwycięstwa Jana III Sobieskiego pod Wiedniem. *Stud. Hist.* z. 4 s. 573—593.
52. LISOWSKI WITOLD: Nieprzemijające wartości rycerskiej tradycji (Szkoła Rycerska). *Kult. i Ośw.* nr 1 s. 17—32.
53. MASSALSKI ADAM: Szkolnictwo średnie Kielce do roku 1862. — Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego s. 302.
54. MOKRZECKI LECH: Początki wiedzy o morzu w dawnej Rzeczypospolitej doby Baroku i Oświecenia. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 274, il. mapy, portr. — Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 128.
55. MROZOWSKA KAMILA: W 200-lecie Ustaw Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przysłanych. *Prz. Ośw.-Wychow.* nr 1/4 s. 182—191.
56. OLCZAK STANISŁAW K.: Szkoły parafialne w archidiecezji wrocławskiej w drugiej połowie XVI i pierwszej XVII wieku. *Stud. Płoc.* t. 9: 1981 (wyd. 1983) s. 155—162, tab.
- * 57. RAPORTY SZKOŁY GŁÓWNEJ KORONNEJ o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787—1793. Wrocław 1981 (zob. poz. 66 — 1981).
Rec.: Szybiak Irena, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 1 s. 107—108.
58. ROCHOV FRYDERYK EBERHARD von: Przyjaciel ludu to jest książka do czytania i używania dla uczącej się młodzieży pierwiej po niemiecku a teraz na polski przetłumaczona przez ks. Jerzego Olecha. Oprac. i wstępem poprzedził Marian Pawlak. — Olsztyn: Wydaw. „Pojezierze”, 1982, s. 354.
Rec.: (A.B.), *Prz. Hist.* 1983 z. 4 s. 816—817; Mokrzecki Lech, *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 27: 1984 s. 236—238.
- * 59. STASIEWICZ-JASIUKOWA IRENA: Człowiek i obywatel w piśmiennictwie naukowym i podręcznikach polskiego Oświecenia. Wrocław 1979 (zob. poz. 67 — 1979, poz. 53 — 1980, poz. 69 — 1981).
Rec.: Palus Bronisława, *Polonistyka* 1983 nr 6 s. 466—469.
- * 60. SZYBIAK IRENA: Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej. Wrocław 1980 (zob. poz. 54 — 1980).
Rec.: Maternicki Jerzy, *Wiadomości Historyczne* 1983 nr 1 s. 79—81.
61. TAZBIR JANUSZ: Studenci z Prus Królewskich, Korony Polskiej i Litwy na uniwersytecie w Tybindze (1501—1654). *Zap. Hist.* z. 1/2 s. 79—101.
62. WIERZBICKI WITOLD: Uwagi o działalności szkolnictwa żydowskiego w Krakowie (XVI—XVIII). *Zesz. Nauk. UG Pedag.* 1982 (wyd. 1983) nr 12 s. 119—132.

63. ZAŁOŻENIA WYCHOWAWCZE SZKOŁY RYCERSKIEJ. Wstęp i oprac. Jan Ziółek. W: U ŹRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 71—99. — Studia i Dokumenty. Roczn. 9.
64. ZAPART ANDRZEJ: Szkolnictwo parafialne w archidiecezji krakowskiej od XVI do XVIII wieku. Rozprawa doktorska. — Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 423, mapy.
Zob. też poz. 114, 326, 327, 352.

3. Z DZIEJÓW OSWIATY, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W OKRESIE ZABORÓW

- * 65. ADAMCZYK MIECZYSLAW: Kształcenie młodzieży chłopskiej z obwodu sądeckiego i okolic 1772—1848. Wrocław 1981 (zob. poz. 73 — 1981).
Rec.: Urban Wacław, *Prz. Hist.* 1983 z. 4 s. 702—704.
66. ALEKSANDROWICZ WALDEMAR: Strajk szkolny na ziemi gdańskiej. W 75 lat po okresie walki o język i szkołę polską (1905—1907). *Prz. Hist.-Ośw.* nr 4 s. 400—409, tab.
67. ASKANAS KAZIMIERZ: Powiązania Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej z Królewskim Warszawskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk (1820—1830). *Not. Płoc.* nr 2 s. 27—30.
68. BUKOWSKI ANDRZEJ: Oświata i nauka w programie pozytywistycznym toruńskiego Towarzystwa Moralnych Interesów (1869—1884). *Roczn. Gdań.* t. 43 z. 2 s. 5—58, tab.
69. CABAN WIESŁAW: Przejawy chłopskiej inicjatywy oświatowej na obszarze guberni radomskiej w pierwszej połowie XIX w. *Kiel. Stud. Hist.* (nr) 3 s. 46—61.
70. CABAN WIESŁAW: Szkolnictwo elementarne na ziemi kielecko-radomskiej (1809—1862). — Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 195.
71. CZARNECKI KAZIMIERZ: Józef Łapczyński i Adolf Kozarski — nauczyciele rysunków w Gimnazjum Płockim. *Not. Płoc.* nr 4 s. 21—29, il.
- * 72. DYBIEC JULIAN: Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860—1918. Wrocław 1981 (zob. poz. 82 — 1981, poz. 60 — 1982).
Rec.: Diernat Andrzej, *Prz. Hist.* 1983 z. 1 s. 216—217; Łazuga W., *Stud. Hist. Slavogerm.* t. 12; 1984 s. 262—263.
- * 73. FITA STANISŁAW: Pokolenie Szkoły Głównej. Warszawa 1980 (zob. poz. 66 — 1980, poz. 84 — 1981, poz. 61 — 1982).
Rec.: Hann Ludwik, *Roczn. Warsz.* t. 17; 1984 s. 445—449; Zarzłotw Łeszek, *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25; 1983 s. 265—269.
74. GÓRCZYŃSKI WIT: Nauczanie historii w Królestwie Polskim 1831—1861. *Prz. Hum.* nr 6 s. 87—102, tab.
75. GRZYBOWSKI ROMUALD: Problem oświaty na wsi na łamach „Gazety Grudziądzkiej” w latach 1891—1918. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* 1982 (wyd. 1983) nr 12 s. 139—145.
76. IHNATOWICZ IRENEUSZ: Akademickie kontakty Królestwa Polskiego i Galicji w dobie rewolucji 1905—1907. *Ann. UMCS Sec. F Vol.* 37: 1982 (wyd. 1983) s. 431—441.
77. IŻYKOWSKI ROMAN: Nauczanie muzyki w Łodzi (1806—1918). 3. Łódzkie szkoły muzyczne (1893—1918). *Zesz. Nauk. PWSM Łódź* 1979 z. 7 s. 5—26, 1981 z. 9 s. 79—118.

78. JAGIELLO BOGDAN: Kształtowanie się koncepcji wychowania narodowego i wychowania obywatelskiego w latach poprzedzających odzyskanie niepodległości (1900—1918). *Zesz. Nauk. AMuzycz. Warsz.* z. 9 s. 36—67.
79. JAGIELLO BOGDAN: Spór o koncepcję wychowania moralnego i obywatelskiego w latach 1905—1918. *Prz. Hum.* nr 8 s. 45—60.
80. KAMINSKI HENRYK: Strajk szkolny na Ziemi Chełmińskiej w latach 1906—1907. *Rocz. Grudz.* t. 8 s. 91—118, il. tab.
81. KMIEĆ STEFAN, MATUŁA JAN: Szkolnictwo zawodowe. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej, s. 360—376, tab.
82. KUBIK KAZIMIERZ: Polityka oświatowa polskiego ruchu ludowego na przełomie XIX i XX wieku. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 57—70.
83. KUCHA RYSZARD: Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864—1914. — Lublin: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1982 s. 223.
Rec.: *Maternicki Jerzy, Kwart. Hist.* 1983 nr 3 s. 630—634.
84. KWIATEK JOLANTA: Problemy narodowościowe w górnośląskiej szkole ludowej na przełomie XIX i XX wieku. *Stud. Śl.* t. 41 s. 11—31.
85. KWIATEK JOLANTA: Ze studiów nad pruską polityką oświatową na Górnym Śląsku po kulturkampfe. *Kwart. Opol.* nr 3 s. 22—31.
86. LITERATURA I WYCHOWANIE. Z dziejów edukacji literackiej w Galicji. Pod red. Mieczysława Inglota. — Wrocław: Wydaw. Uniw. Wrocław. s. 138. — *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 633.
87. LOJEK MIECZYŚLAW: Biografie pisarzy w szkolnym nauczaniu literatury w latach 1800—1863. *Dydak. Lit.* t. 6 s. 5—36.
88. MAJOREK CZESŁAW: W poszukiwaniu aksjomatów narodowego wychowania (Pierwszy Polski Kongres Pedagogiczny we Lwowie w 1894 r.). *Prz. Hum.* nr 7 s. 13—29.
89. MAJOREK CZESŁAW, MARMON WACŁAW: Rozwój szkolnictwa ludowego i pedagogicznego w czasach autonomii galicyjskiej (1870—1918). W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej, s. 286—317, tabl. il.
90. MAJOREK CZESŁAW, MARMON WACŁAW: Szkolnictwo ludowe w latach 1772—1870. Tamże, s. 259—286, tabl. il.
91. MARCHEWA JANUSZ: Polonistyczne implikacje doboru i układu treści w podręcznikach literatury dla uczniów szkół średnich Galicji i Królestwa w latach 1867—1918. *Dydak. Lit.* t. 6 s. 65—112.
92. MIASO JÓZEF: Ruch robotniczy i oświata (1878—1914). *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25 s. 39—57.
93. NAJDUS WALENTYNA: Oświata robotnicza w Galicji w dobie autonomicznej. *Polska Klasa Robot.* t. 10 s. 65—100.
94. OCHRONKI W KRÓLESTWIE POLSKIM. Ustawa Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. GORSKI LUDWIK: Ochronki wiejskie. GOLTZ ADAM: O wiejskich ochronkach. Wstęp i oprac. Henryk Spaczyński. W: U ZRODEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 133—145. — *Studia i Dokumenty. Rocz.* 9.
95. PAŁUSZKIEWICZ MARIAN: Tajne kółka młodzieżowe Towarzystwa Tomasz Zana w Wielkopolsce na początku XX wieku i ich wpływ na Ziemię Gnieźnieńską. W: *DZIEJE KŁECKA*. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Danielewicza. — Poznań: Urząd Miasta i Gminy w Klecku, s. 240—250.

96. PIROG IWONA: Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830—1863. *Stud. o Książce* t. 13 s. 77—110, il. tab.
97. POZNAŃSKI KAROL: Początki szkolnictwa handlowego w Lublinie (Szkoła Niedzielno-Handlowa 1866—1907). *Lub. Roczn. Pedagog.* t. 11 s. 151—159.
98. RAUSZ MONIKA: Francuska książka szkolna, fachowa i naukowa w repertuarze wydawniczym Galicji 1864—1900. *Roczn. Bibl.* 1981 z. 1/2 s. 41—54.
99. RUTA ZYGMUNT: Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Tarnowie. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej s. 310—350, il. tabl.
100. SKOCZEŃ MARIAN: Powstanie i rozwój pierwszej szkoły zawodowej w Płocku (1824—1830). *Not. Płoc.* nr 2 s. 31—35.
101. SKOCZEŃ MARIAN: Szkolnictwo elementarne męskie w mieście Płocku w latach 1807—1830. *Not. Płoc.* nr 1 s. 7—11.
102. SZABAT BARBARA: Działalność kieleckich organizacji dobroczynnych na polu szerzenia oświaty elementarnej (1864—1914). *Kiel. Stud. Hist.* (nr 3) s. 62—84, tabl.
103. SZABAT BARBARA: Szkolnictwo początkowe Kielce i powiatu kieleckiego w latach 1864—1915. — Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, s. 254.
104. SZEWS JERZY: Konspiracyjne organizacje młodzieży polskiej w gimnazjach Pomorza Gdańskiego w latach 1837—1919 i ich kontakty z ośrodkami ruchu młodzieżowego w Wielkopolsce. *Zesz. Nauk. UG Pedagog.* nr 13 s. 147—160.
105. SZEWS JERZY: Konspiracyjne związki młodzieży polskiej w gimnazjach Pomorza i ich wpływ na Wielkopolskę w latach 1830—1919. W: *DZIEJE KŁECKA*. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Danielewicza. — Poznań: Urząd Miasta i Gminy w Klecku, s. 242—248.
106. SZKOŁY RZEMIEŚLNICZO-NIEDZIELNE W XIX WIEKU. U korzeni szkolnictwa zawodowego w Polsce. Wstęp i oprac. Jan Skarbek. W: *U ZRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU*. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 179—193. — *Studia i Dokumenty. Roczn. 9.*
107. SZYMAŃSKI LEONARD: Higiena i wychowanie fizyczne w ustawach szkolnych w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim w I połowie XIX wieku (Studium porównawcze). *Rozpr. Nauk. AWF Wroc.* t. 17 s. 215—238.
108. SZYMAŃSKI LEONARD: Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815—1915. — Wrocław: AWF, s. 82. — *Studia i Monografie Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, z. 4.
109. SŁIWIŃSKI JOZEF: Z dziejów walki o język i szkołę polską w Lubawie w okresie zaborów. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 67—79.
110. TOMASZEWSKA DANUTA: Edukacja polityczna młodzieży na ziemiach polskich (koniec XIX i początek XX wieku). *Eduk. Polit.* vol. 3 s. 181—190.
111. WIERZCHOSŁAWSKI SZCZEPAN: Polacy na studiach uniwersyteckich w Monachium w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. *Zap. Hist.* z. 1/2 s. 165—181, tab.
112. WÓJCIK-LAGAN HANNA: O nowy kształt edukacji historycznej. Sprawa wykorzystania źródeł w teorii i praktyce szkolnej lat 1890—1918. *Prz. Hum.* nr 3 s. 59—74.
113. *Z DZIEJÓW GMINY STAROZAKONNYCH W WARSZAWIE W XIX STULECIU*. — Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
T.1: Szkolnictwo, s. 283, tabl. fot. portr. Przedr. typogr. — Oryg. Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka, 1907.

114. Z PROBLEMATYKI WYCHOWANIA KOBIET. H. BARYCZ: Kartka z dziejów staropolskiego wychowania dziewcząt (fragm.). K. HOFFMANOWA: Pamiętka po dobrej matce... (fragm.). N. ZMICHOWSKA: Wykład nauk przeznaczonych do pomocy w domowym wychowaniu pańien. Część przedwstępna. Wstęp i oprac. Waldemar Dagilis. W: U ŹRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 267—280. — Studia i Dokumenty. Roczn. 9.
115. ZASZTOWT LESZEK: Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim na tle dyskusji teoretycznych przełomu XIX w. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25 s. 59—92.

4. Z DZIEJÓW OSWIATY, WYCHOWANIA
I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

116. ADAMEK STANISŁAW: Kształtowanie się świadomości i więzi społeczno-zawodowej młodocianych w górnictwie Zagłębia Dąbrowskiego (1918—1939). *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 29 s. 21—35.
117. ANDRZEJEWSKI MAREK: Antypolski charakter niemieckiego szkolnictwa w Wolnym Mieście Gdańsku. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 178—188.
118. ARASZKIEWICZ FELIKS W.: Teleologia pedagogiczna Drugiej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 31—43.
119. BIERNACKA MARIA: Oświata a społeczno-kulturowe przeobrażenia wsi w okresie międzywojennym (na przykładzie wybranej społeczności). *Etnogr. Pol.* t. 27 z. 1 s. 111—138.
120. GOLEC ANNA: Walka o oświatę w koncepcjach i działalności wicjarchy. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 164—177.
121. GRZYBOWSKA MARTA: Adam Skwarczyński jako ideolog wychowania młodzieży w okresie pomajowym. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 4 s. 383—399.
122. JALMUŻNA TADEUSZ: Pedagogika „szkoły pracy” w Polsce międzywojennej i jej wpływ na kształcenie i dokształcanie nauczycieli szkół powszechnych. — Łódź: UL, s. 328. — *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Paedagogica et Psychologica.* 7.
123. KEPSKI CZESŁAW: Rodziny zastępcze w województwie lubelskim w latach 1918—1939 na tle rozwoju tej formy opieki w Polsce. *Lub. Roczn. Pedag.* t. 11 s. 175—182.
124. KMIĘC STEFAN, MATUŁA JAN: Szkolnictwo zawodowe. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza. T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej, s. 619—637, tab.
125. KOTEWICZ RYSZARD: Realizacja powszechności nauczania w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1918—1939. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 23—45, tab.
126. KOWALCZYK KAZIMIERZ: Życie kulturalne Zamościa w latach II Rzeczypospolitej. W: CZTERYSTA LAT ZAMOSCIA. Pod red. Jerzego Kowalczyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Wydział I Nauk Społecznych PAN, UMCS w Lublinie, Zamojskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 12—13 czerwca 1980 r. w Zamościu. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 183—198.
127. KRASUSKI JÓZEF: Postępowe dążenia polskiej myśli pedagogicznej w dwudziestoleciu międzywojennym. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 7—17.
128. MAKOWSKI BRONISŁAW: Szkolnictwo litewskie w Polsce w latach 1920—1939. *Acta Balt.-Slav.* t. 15 s. 175—241, tab. mapa.
129. MAUERSBERG STANISŁAW: Dzieci robotnicze w szkołach II Rzeczypospolitej. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 71—88, tab.

130. MICHALIK-SURÓWKA JADWIGA: Postać nauczyciela szkoły średniej w polskiej pedagogice okresu międzywojennego. *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 29 s. 37—48.
131. MUSIALIK WANDA: Rekrutacja do szkół mniejszościowych w województwie śląskim w latach 1930—1939. *Stud. Śl.* t. 42 s. 327—345.
132. NOWAKOWSKA IRENA: Postawy społeczne i świat wartości młodzieży w Polsce międzywojennej. Warszawa: Inst. Filozofii i Socjologii PAN, 1982 s. 100.
Rec.: Mauersberg Stanisław, *Prz. Hist.-Ośw.* nr 4 s. 440—450.
133. NOWICKA AURELIA: Działalność samorządu miejskiego w Radomiu w dziedzinie oświaty w latach 1918—1939. *Biul. Kwart. Radom. TN* 1982 z. 2 s. 83—93.
- * 134. PIETRUSIEWICZ MIECZYSLAW: Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce w latach 1918—1932. — Słupsk 1981 (zob. poz. 116 — 1981).
Rec.: Grzywna Józef, *Prz. Hist.* 1983 z. 2 s. 560—570.
135. PUZIO KRYSZYNA: Z problematyki badań czytelnictwa młodzieży i dzieci w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 roku (Komunikat). *Stud. Bibliol. USt.* t. 1 s. 103—109.
136. RENZ REGINA: Szkolenie zawodowe rzemieślników województwa kieleckiego w okresie międzywojennym. *Kiel. Stud. Hist.* (nr 3) s. 157—178, tabl.
137. RUTA ZYGMUNT: Szkolnictwo powszechne, średnie ogólnokształcące i pedagogiczne w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej, s. 548—618, II. tabl.
- * 138. RUTA ZYGMUNT: Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim w latach 1918—1939. Wrocław 1980 (zob. poz. 128 — 1980, poz. 119 — 1981).
Rec.: Krawuski Józef, *Stud. Kiel.* 1982 z. 2 s. 143—145; Krukowski Jan, *Stud. Hist.* 1983 z. 2 s. 332—337.
139. SOCHA IRENA: Kulturotwórcze funkcje prasy szkolnej lat 1918—1939. *Kwart. Hist. Prasy* nr 3 s. 49—56.
140. SOCHA IRENA: Zainteresowanie czytelnicze młodzieży szkolnej w okresie międzywojennym w czasopiśmie uczniowskim Zagłębia Dąbrowskiego. *Stud. Bibliol. USt.* t. 1 s. 85—102.
141. STROBIN MARIAN: Absolwenci łódzkich szkół zawodowych w dwudziestoleciu międzywojennym. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 46—66, tab.
142. ŚWIĘTOSŁAWSKA TERESA: O „Zbiorze zadań i pytań z literatury polskiej dla uczniów szkoły średniej” Stanisława Adamczewskiego. *Dydak. Lit.* t. 6 s. 113—131.
143. TURKOWSKI ROMUALD: Wiejskie organizacje młodzieżowe a wychowanie obywatelskie chłopca w okresie międzywojennym. *Prz. Hum.* nr 4 s. 83—102, tab.
144. WITKOWSKI LEON: Szkolnictwo muzyczne Torunia w latach 1921—1939. *Rocz. Tor. R* 16 s. 165—188, il.
Zob. też poz. 389, 390.

5. Z DZIEJÓW OŚWIATY, WYCHOWANIA
I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ
W LATACH DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

- * 145. BANASIEWICZ MARIA: Polityka naukowa i oświatowa hitlerowskich Niemiec na ziemiach polskich „wcielonych” do Trzeciej Rzeszy w okresie okupacji (1939—1945). Poznań 1980 (zob. poz. 136 — 1980, poz. 124 — 1981, poz. 100 — 1982).
Rec.: Trzebiatowski Klemens, *Rocz. Gdań.* t. 43: 1983 z. 2 s. 200—203.

146. BIERNACKA MARIA: Oświata a społeczno-kulturalne przeobrażenia wsi w latach ostatniej wojny i w okresie powojennym. *Etnogr. Pol.* t. 27 z. 2 s. 103—131.
147. CHROBACZYŃSKI JACEK: Uwagi o realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego w tajnym nauczaniu 1939—1945. *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 29 s. 49—69.
- * 148. JAŁMUŻNA TADEUSZ: Tajne nauczanie na ziemi łódzkiej 1939—1945. Warszawa 1977 (zob. poz. 134 — 1977, poz. 122 — 1978).
Rec.: Kozak Mieczysław, *Wojsk. Prz. Hist.* 1983 nr 1 s. 317—319.
149. MATERIAŁY DO DZIEJÓW OŚWIATY W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ (1939—1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. Cz. XIV. *Rocz. Komis. Nauk Pedag.* t. 31 s. 11—135, tab.
150. MATERIAŁY Z TRZYDNIOWEJ SESJI KRAJOWEJ POSWIECONEJ HISTORII I ZNACZENIU B. TAJNEJ OŚWIATY i upamiętnieniu 60 rocznicy b. Związku Polaków w Niemczech, 12—14 października 1982 r. Koszalin. Zebranie, oprac. i red. materiałów Eugeniusz Buczak, Maria Hudymowa. — Koszalin: Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Klub b. Nauczycieli Tajnego Nauczania, s. 142, fot. portr. — *Szkoły Jakich Nie Było*, t. 3.
151. MEISSNER ANDRZEJ: Opielka nad dzieckiem w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945. Stan i potrzeby badań. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 271—285.
152. NA ROGU BRACKIEJ I... KONOPACKIEJ. Wspomnienia młodzieży szkół warszawskich z lat 1939—1944. Wybór i oprac. Janina Kaźmierska. — Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 241.
Rec.: Wyrobkowska-Pawłowska Wanda, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 4 s. 497—499.
- * 153. NAUCZYCIELE KIELECCZYŻNY W WALCE O SZKOŁĘ POLSKĄ W LATACH 1939—1945. Kielce 1979 (zob. poz. 164 — 1979).
Rec.: (JaS), *Rzeczpospolita* 1983 nr 39 s. 4.
- * 154. PLESNIARSKI BOLESŁAW: Koncepcje oświaty powojennej w programach polskiej konspiracji 1939—1945. Warszawa 1982 (zob. poz. 111 — 1982).
Rec.: AK, *Dydak. Szk. Wpł.* 1983 nr 1 s. 230—233; Król Eugeniusz C., *Dzieje Najnow.* 1983 nr 3 s. 202—210; Wróblewska Teresa, *Ruch Pedag.* 1983 nr 2 s. 109—112.
155. SASAL-SADOWSKA HENRYKA: W poszumie lasów koneckich. Tajne nauczanie, walka, martyrologia nauczycieli i młodzieży w powiecie koneckim w okresie okupacji 1939—1945. — Kraków: Wydaw. Literackie, s. 246, il.
156. STERKOWICZ CZESŁAW: Szkolnictwo jawne i tajne w powiecie tarnowskim w latach 1939—1945. — Tarnów: Muzeum Okręgowe. Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tarnowskiej, s. 128.
Tyt. okł.: Tajne nauczanie.
157. SZCZEPAŃCZYK CZESŁAW: Nauka, kultura i oświata w czasie okupacji. *Zesz. Majd.* t. 11 s. 165—170.
Art. recen. ksiądzki Christopa Klessmanna: Die Selbstbehauptung einer Nation — NS Kulturpolitik und polnische Widerstandsbewegung.
158. WIŚNIEWSKI STANISŁAW: Problematyka tajnego nauczania na Lubelszczyźnie w latach okupacji hitlerowskiej na łamach „Rocznika Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie”. *Zesz. Majd.* t. 11 s. 170—180.
159. WYCZALKOWSKI SEWERYN: Kilka danych o nauczaniu w czasie okupacji hitlerowskiej w Płocku 1939—1945. *Not. Płoc.* nr 3 s. 27—28, il.
Zob. też poz. 4, 100, 270, 278.

6. OŚWIATA, WYCHOWANIE I MYŚL PEDAGOGICZNA W POLSCE LUDOWEJ

a) Opracowania dotyczące problematyki ogólnokrajowej

160. CIEŚLARCZYK EWA: Reforma szkolna z 13 października 1973 r. w opinii nauczycieli. *Rocz. Pedag.* t. 8: 1982 (wyd. 1983) s. 199—207, tab.

- * 161. CZASOPISMIENICTWO PEDAGOGICZNE W POLSCE LUDOWEJ. Warszawa 1982 (zob. poz. 148 — 1982).
Rec.: Waliński Kazimierz, *Naucz. i Wychow.* 1983 nr 3/4 s. 146—149.
- * 162. GLADYSZ ANTONI: Oświata — kultura — nauka w latach 1947—1959. Warszawa 1981 (zob. poz. 153 — 1981, poz. 119 — 1982).
Rec.: Rudziński Eugeniusz, *Pokołenia* 1983 nr 9 s. 135—146.
163. KSZTAŁCENIE NAUCZYCIELI W POLSCE LUDOWEJ (1945—1975). Opracowanie zbiorowe. Pod red. Jerzego Jarowieckiego, Bogdana Nowackiego, Zygmunta Ruty. — Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, s. 271 — Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 57.
164. KUBIK KAZIMIERZ: Licea morskie w Polsce. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* 1982 (wyd. 1983) nr 12 s. 147—155, il.
165. KWIECIŃSKI ZBIGNIEW: Konieczność — niepokój — nadzieje. Problemy oświaty elementarnej w latach siedemdziesiątych. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1982 s. 286.
Rec.: Filański Ryszard, *Kult. i Społ.* 1983 nr 2 s. 222—227; Hejnicka-Bezwińska Teresa, *Kwart. Pedag.* 1983 nr 3/4 s. 209—212; Nowak Waldemar, *Zesz. Nauk. ATR Bydg. Nauki Społ.* 1984 z. 15 s. 82—87; Ratus Anna, *Odrodzenie*, 1984 nr 42 s. 4.
166. MUZIOL HENRYK: Studia zagraniczne młodzieży polskiej po wojnie. *Kwart. Naucz. Opól.* nr 1/2 s. 19—25.
167. PAPUZIŃSKI STANISŁAW: Sytuacja dziecka w Polsce. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 323—331.
Tekst przemówienia na Zjeździe Akcji Socjalnej w Łodzi w 1946 roku.
168. RUTA ZYGMUNT: Z działalności liceów pedagogicznych w Polsce Ludowej. *Rocz. Komis. Nauk. Pedag.* t. 30 s. 29—42, tabl.
169. SZKOLNICTWO WYŻSZE (dane podstawowe). — Warszawa: Min. Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, Departament Planowania i Finansowania, s. 277.
170. SZUPEJKO IZABELA: Upowszechnianie oświaty, nauki i kultury jako przejaw tendencji egalitarnych w Polsce. *Zesz. Nauk. PSt. Nauki Społ.* z. 41 s. 5—14, tab.
171. SZYMAŃSKI MIROSLAW: Przemiany oświatowe na wsi — szkic do bilansu ubiegłego dziesięciolecia. *Edukacja* nr 1 s. 22—37, tab.
172. TRZEBIATOWSKI KLEMENS: Szkoła ogólnokształcąca w projektowanym systemie edukacji narodowej. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* 1982 (wyd. 1983) nr 12 s. 85—100.
173. WOJECKI MIECZYSLAW: Pobyt i kształcenie dzieci greckich w Polsce w Państwowych Ośrodkach Wychowawczych. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 296—310, tab.
174. ZELEŻNY EUGENIUSZ: System kształcenia i wychowania młodzieży na wsi w latach 1973—1980. — Warszawa: Ludowa Spółdz. Wydaw. s. 155. — Z Badań nad Młodzieżą Wiejską, z. 29.
Rec.: Drycka Elżbieta, *Ruch Pedag.* 1984 nr 1 s. 114—120.
175. ŻERKO JOZEF: Prace nad reformą oświatową w PRL w latach 1970—1980. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* 1982 (wyd. 1983) nr 12 s. 101—112.
Zob. też poz. 146.

b) Opracowania regionalne

176. BIAŁECKI TADEUSZ, CHMIELEWSKI ZDZISŁAW: Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego — Szczecin: Wydawnictwa Naukowe WSP.
T.1: Zycie społeczno-polityczne w latach 1945—1948, s. 207.
Zawiera także materiały dotyczące sytuacji szkolnictwa, ZNP i organizacji młodzieżowych.

177. BIERKOWSKI TADEUSZ: Społeczny ruch kulturalno-oświatowy na Warmii i Mazurach w latach 1945—1970. Bydgoszcz 1980 (zob. poz. 173 — 1980).
Rec.: Lietz Zygmunt, *Rocz. Olszt.* t. 14/15: 1983 s. 336—338.
178. BILIŃSKI ZBIGNIEW: Szkolnictwo podstawowe Ziemi Kluczborskiej w latach 1945—1975. *Stud. Śl.* t. 42 s. 63—78, tab.
179. DOROSZEWSKI JERZY: Szkolnictwo artystyczne na Lubelszczyźnie w latach 1944—1949. *Lub. Rocz. Pedag.* t. 11 s. 161—168.
180. FILIPKOWSKI TADEUSZ: Rozwój oświaty po 1945 roku W: DZIEJE WARMII I MAZUR W ZARYSIE. Red. nauk. Tadeusz Filipowski. — Warszawa: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. — Monografie Dziejów Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur, 5. T.2: Od 1871 do 1975 roku, s. 270—285, il.
181. GAWLIK STANISŁAW: Rozwój i rola szkolnictwa zawodowego na Śląsku Opolskim w Polsce Ludowej. *Stud. Śl.* t. 41. s. 243—268, tab.
182. GAWLIK STANISŁAW, GŁOWACKI HERMAN: Geneza i rozwój szkolnictwa zawodowego na Opolszczyźnie. — Opole: Instytut Śląski. s. 252.
183. GIEZEK BARBARA: Rozwój placówek wychowania przedszkolnego w latach 1976—1982 (województwo łęczyńskie). *Probl. Ośw. i Wychow.* nr 1 s. 20—24.
184. GŁOWCZYK JERZY: Nauczyciele i ich doskonalenie w Gdańsku w l. 1945—1973. — Gdańsk: Instytut Kształcenia Nauczycieli, Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Gdańsku, s. 90, fot.
185. GUMUŁA TERESA: Udział nauczycieli Kielecczyny w walce z analfabetyzmem w latach 1945—1950. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 107—115, tabl.
186. JASZEK ZBIGNIEW: Dzieje szkolnictwa zawodowego w Kłodzku. *Rocz. Ziemi Kłodz.* 1974/1978 (wyd. 1983) s. 142—166, il. tab.
187. JURKUN ANTONI: Oświata rolnicza w województwie opolskim. *Kwart. Naucz. Opol.* nr 3/4 s. 72—76.
188. KOŚCIÓW ZBIGNIEW: Szkolnictwo artystyczne w województwie opolskim 1950—1980. *Kwart. Naucz. Opol.* nr 3/4 s. 77—79.
189. NIEKRASZ JÓZEF ANDRZEJ, SIEDLAK JAN: Stan opieki nad dzieckiem i funkcjonowanie szkolnictwa podstawowego w Koszalinie. *Rocz. Koszal.* 1982 (wyd. 1983) nr 17 s. 167—182.
190. NIEMIEC JERZY: Problemy edukacji w województwie białostockim. *Nauka i Prakt.* nr 3/4 s. 43—65.
191. PACUŁT RYSZARD: Szkolnictwo podstawowe na Śląsku Opolskim w latach 1945—1948. — Opole: Wydaw. Instytutu Śląskiego. s. 180.
192. PAJĄK KAZIMIERZ: Udział Wielkopolski w tworzeniu oświaty i kultury na Ziemiach Zachodnich. *Prz. Zach.* nr 4 s. 83—110, tab.
193. POTYRAŁA BOLESŁAW: Stan kwalifikacji kadry nauczającej w szkolnictwie podstawowym województwa wrocławskiego. *Rocz. Dolnośl.* t. 8 s. 145—158, tab.
194. RATUS BRONISŁAW, ŻRAŁKO JÓZEF: Problemy oświaty w działalności Wojewódzkiej Rady Narodowej w latach 1950—1975 (woj. zielonogórskie). *Rocz. Lubus. R.* 11: 1981 cz. 2 s. 145—165, il. tab.
195. RECLIK BOLESŁAW: Szkolnictwo specjalne na Opolszczyźnie. W: DOROBEK I KIERUNKI ROZWOJU PLACÓWEK KSZTAŁCENIA SPECJALNEGO NA OPOLSZCZYŹNIE w zakresie rewalidacji i rehabilitacji uczniów niepełnosprawnych. — Opole, s. 38—43, tab. — Wkładka do nr 3/4 1983 r. „Kwartalnika Nauczyciela Opolskiego”.
196. SEMPIOL JANINA: Licea pedagogiczne w województwie olsztyńskim 1945—1970. — Olsztyn: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Wł. Spasowskiego. Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Olsztynie, s. 152.

197. SNOCH BOGDAN: Organizacja szkolnictwa w byłym powiecie lublinieckim w latach 1945—1950. *Pr. Nauk. WSP Częst. Ser. Hum.* 1982 nr 5 cz. 2 s. 69—78, tabl.
198. STECH KRYSZYNA: Nauczyciel i szkoła w środowisku lokalnym w pierwszych latach powojennych na Ziemi Lubuskiej. *Rocz. Lubus. R.* 12 s. 361—380.
199. ŚWIEBODA JOZEF: Życie kulturalne Sędziszowa Małopolskiego w latach 1918—1981. W: SZKICE Z DZIEJÓW SĘDZISZOWA MŁP. I OKOLIC. Pod red. Krzysztofa Baczkowskiego. — Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza, s. 279—310, il.
200. WÓJCIK CZESŁAW: Budownictwo szkolne w województwie lubelskim w latach 1944—1975. *Lub. Rocz. Pedag.* t. 11 s. 25—36.
201. WSPOMNIENIA DZIAŁACZY SZKOLNEGO ZWIĄZKU SPORTOWEGO WOJEWÓDZTWA KATOWICKIEGO. — Katowice: Szkolny Związek Sportowy, Zarząd Wojewódzki w Katowicach, s. 90.
202. ZAJĄC ANTONI: Z działalności Macierzy Ziemi Cieszyńskiej Towarzystwa Miłośników Regionu (1975—1980). *Rocz. Ciesz.* t. 4/5 s. 223—225. Zob. też poz. 9.
7. OSWIATA POLONIJNA
203. ALEKSANDROWICZ WALENTY: Działalność kulturalno-oświatowa uczniów Państwowej Szkoły Morskiej w Southampton w latach 1940—1945. *Nautologia* nr 3 s. 75—78, il.
204. BUGAJ TADEUSZ: Dzieci polskie w krajach pozaeuropejskich. 1939—1949. — Jelenia Góra: Karkonoskie Towarzystwo Naukowe, 1982 s. 258. — Prace Karkonoskiego Towarzystwa Naukowego. Pracownia Badań Humanistycznych, nr 20. *Recz. Theiss* Wiesław, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 4, s. 492—494; Walańczek Adam, *Prz. Polon.* 1983 z. 3 s. 137—139.
205. BUGAJ TADEUSZ: Dzieci polskie w ZSRR i ich repatriacja. 1939—1952. — Jelenia Góra: Karkonoskie Towarzystwo Naukowe, 1982, s. 202. — Prace Karkonoskiego Towarzystwa Naukowego. Pracownia Badań Humanistycznych, nr 25.
206. CHALUPCZAK HENRYK: Lekcje języka polskiego oraz nauka religii w języku polskim w niemieckich szkołach publicznych w latach 1919—1939. W: JĘZYK I KULTURA POLSKA W SZKOLNICTWIE I OSWIACIE POLONIJNEJ. Pod red. Albina Kopruckowniaka, Teresy Skubalanki. — Lublin: Polonijne Centrum Kulturalno-Oświatowe UMCS, s. 75—121, tab.
207. CHALUPCZAK HENRYK: Nauczyciele polscy na terenie Niemiec w okresie międzywojennym. *Prz. Zach.* nr 4 s. 27—56, tab.
208. CYBULSKA IZABELA: Walka o szkołę polską na terenie powiatu kozieleńskiego w latach 1918—1938. *Oświata pod znakiem Rodła. Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 22—28.
209. EDER WIESŁAWA: Dzieje Polonii belgijskiej 1919—1980 (w zarysie). — Warszawa: „Epoka”, Seria: Wydawnictwa Polonijne, t. 2. Rozdz. V: Polonijny ruch oświatowy w Belgii, s. 145—172, tab.
210. FILIPKOWSKI TADEUSZ: Polska działalność oświatowa na Warmii i Mazurach w latach 1929—1939. *Rocz. Olszt.* t. 14/15 s. 341—346.
211. GAŚSIOROWSKI ANDRZEJ: O polską szkołę średnią na Warmii (1920—1933). *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 215—228.
212. GŁODEK JÓZEF: Z dziejów walki o szkołę polską na terenie Ziemi Lubuskiej w latach 1850—1939 na tle prusko-hitlerowskiej polityki szkolnej. *Rocz. Lubus. R.* 12. s. 137—175, tab.
213. JASIŃSKI JANUSZ: Hańbiący system kar za posługiwanie się językiem

- polskim w szkolnictwie pruskim na Warmii i Mazurach w XIX i XX wieku. *Rocz. Olszt.* t. 14/15 s. 223—234, il.
214. KORCZYŃSKA ALEKSANDRA: „Raciborzanki”. Oświata pod znakiem Rodła. *Wczoraj Dzisiaj* nr 1 s. 19—23.
215. KOŚCIELECKA STANISŁAWA: Dzieje Polonii w Danii w latach 1892—1940. — Szczecin: Wydawnictwa Naukowe WSP, s. 195. — *Rozprawy i Studia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie*, t. 58.
Rozdz. V.2: Działalność kulturalno-oświatowa, s. 116—120.
- * 216. KOZIELLO-POKLEWSKI BOHDAN, WRZESIŃSKI WOJCIECH: Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach, Powiślu w latach 1919—1939. Olsztyn 1980 (zob. poz. 118 — 1980, poz. 189 — 1981).
Rec.: Król Eugeniusz C., *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 4 s. 443—446.
217. KRASICKI MAREK: Sytuacja Polonii brazylijskiej w dobie ustaw nacjonalistycznych prezydenta Getulio Vargasa. W: *DZIEJE POLONII W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ*. Zbiór studiów pod red. Marcina Kuli. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 411—441. — Biblioteka Polonijna, 10.
Zwłaszcza rozdz.: Szkolnictwo.
218. LUDZIŃSKA KRYSZYNA: Szkoła Świętej Rodziny w Pitsford a zadanie dwukulturowości. *Collec. Theol.* fasc. 3 s. 167—172.
219. LUKASZ DANUTA, STEMPŁOWSKI RYSZARD: Polskie osadnictwo chłopskie w argentyńskim Misiones od końca XIX w. do lat trzydziestych XX w. W: *DZIEJE POLONII W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ*. Zbiór studiów pod red. Marcina Kuli. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 246—308. — Biblioteka Polonijna, 10.
Zwłaszcza rozdz.: Pierwsze szkoły, pierwsze stowarzyszenia, założenia akcji oświatowej. Akcja oświatowa.
220. MAZUREK JERZY: Szkoły polskie w V Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech i losy ich absolwentów. *Rocz. Koszał.* 1982 (wyd. 1983) nr 17 s. 123—132, tabl.
221. MIECHOWICZ BOŻENA: Opieka II Rzeczypospolitej nad szkolnictwem polskim we Francji w latach międzywojennych. *Prz. Zach.* nr 1 s. 61—77, tab.
222. MUZIOŁ HENRYK: Kształcenie zawodowe polskiej młodzieży wysiedleńczej w Niemczech Zachodnich po wojnie. *Kwart. Naucz. Opol.* nr 3/4 s. 16—22.
223. PAŃKO GRAZYNA: Miejsce szkoły polskiej w życiu Polaków w Czechosłowacji w okresie międzywojennym. *Stud. Sl.* t. 42 s. 347—371, tab.
224. PAWLAK WANDA: Szkolnictwo polskie we Francji w latach 1832—1919. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 345—347.
- * 225. SZKOLNICTWO POLONIJNE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ. Lublin 1980 (zob. poz. 227 — 1980).
Rec.: Piątkowski Leszek, *Prz. Polon.* 1983 z. 4 s. 122—125; Serwański Jacek, *Prz. Zach.* 1983 z. 1 s. 166—169.
226. THEISS WIEŚLAW: Akcja pomocy dzieciom polskim, ofiarom wojny światowej, na Dalekim Wschodzie 1919—1923. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 286—295.
227. TRELA ELŻBIETA: Edukacja dzieci polskich w Związku Radzieckim w latach 1941—1946. — Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 236, tabl.
Rec.: Słunarczyk Jacek, *Kwart. Hist.* 1983 nr 3 s. 674—676.
- * 228. TRELA ELŻBIETA: Polskie placówki oświatowe i wychowawcze w Związku Radzieckim w latach 1943—1946. Wrocław 1981 (zob. poz. 200 — 1981).
Rec.: Mauersberg Stanisław, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 1 s. 114—115.
- * 229. WOLTMANN BERNARD: Polska kultura fizyczna na wschodnim pograniczu niemieckim (1919—1939). Poznań 1980 (zob. poz. 210 — 1981).
Rec.: Wryk Ryszard, *Prz. Zach.* 1983 z. 4 s. 151—154.
230. WRZESIŃSKI WOJCIECH: Warmia i Mazury pod rządami hitlerowskimi. W: *DZIEJE WARMII I MAZUR W ZARYSIE*. Warszawa: Ośrodek Badań Nau-

kowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. — Monografie Dzieł i Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur, 5.

T.2: Od 1871 do 1975 roku, s. 100—107, il.

231. ZAWISZA ALICJA: Gdy mowa polska znaczyła przetrwanie. Działalność kulturalno-oświatowa Polaków we Wrocławiu w latach 1918—1939. — Wrocław: MN, s. 225, fot. portr. — Katalog Zachowanych Archiwaliów. Muzeum Narodowe we Wrocławiu, t. 2.
Zob. też poz. 395, 402, 411, 419.

III. DZIEJE SZKÓL RÓŻNYCH STOPNI

1. SZKOLY PODSTAWOWE

232. (DWADZIESCIA PIĘĆ) 25 lat działalności Państwowego Zakładu Wychowawczego dla Dzieci Niedosłyszących w Szczecinie. — Szczecin: PZWDN, s. 24.
233. JANICKA ELŻBIETA: Działalność resocjalizacyjna Państwowego Młodzieżowego Zakładu Wychowawczego nr 1 w Nysie. W: DOROBEK I KIERUNKI ROZWOJU PLACÓWEK KSZTAŁCENIA SPECJALNEGO NA OPOLSZCZYZNIE w zakresie rewalidacji i rehabilitacji uczniów niepełnosprawnych. — Opole, s. 58—63. — Wkładka do nr 3/4 1983 *Kwart. Naucz. Opol.*
234. KORNACKI ANDRZEJ: Dzieje Szkoły Podstawowej nr 36 im. mjr Henryka Sucharskiego w Poznaniu. — Poznań: SP nr 36, s. 53.
Rec.: Żurowski Marek, *Kron. Wielkop.* 1984 nr 2 s. 123—126.
235. MIENTUS KONRAD: Mój Daniec. Szkoła Wczoraj *Dzisiaj* nr 2/3 s. 135—138, tab.
236. WITKOWSKI ZYGMUNT: Sto lat Szkoły Podstawowej nr 64. *Kron. M. Pozn.* nr 1 s. 17—24, il. tab.

2. SZKOLY ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE

237. „COPERNICUS”. Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika 1958—1983. — Wrocław: s. 23, il.
238. CZAPSKI MICHAŁ: Wspomnienia z Gimnazjum Zana (1930—1934). Cz. 1. *Prz. Pruszk.* z. 1 s. 49—54.
239. DERECKI MIROSLAW: Wspomnienia gimnazjalne. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 118—121.
Gimnazjum w Lubartowie.
240. DOMAN EWA: Gimnazjum i Liceum im. St. Staszca w Lublinie w roku szkolnym 1944/45. *Lub. Roczn. Pedag.* t. 11 s. 169—174.
241. KURAS ZBIGNIEW: Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Inowrocławiu. Słowo wstępne napisał Marian Kuśnierek. — Inowrocław: LO, s. 111.
242. MIERZEJEWSKA-ROSZKOWSKA JADWIGA: Dzieje szkoły im. Cecylii Plater-Zyberkówny (Szkoła Rzemiosł dla Kobiet w Warszawie). *Prz. Pow.* nr 4 s. 84—98.
243. MIERZEJEWSKA-ROSZKOWSKA JADWIGA: Kalendarium Szkoły Cecylii Plater-Zyberkówny. 1883—1983. — Warszawa: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, s. 23.
244. NASI PROFESOROWIE Z „ASNYKA”. Ze wspomnień byłych wychowanków i absolwentów Gimnazjum i Liceum im. Adama Asnyka w Kaliszu. Red. oprac. tekstów Zbigniew Kościelak. — Kalisz: Komitet Organizacyjny XI Zjazdu Asnykowców, s. 16.
Wyd. z okazji XI Zjazdu Asnykowców, Kalisz, 17—19 września 1983 r.

245. **PIERWIOSNEK** (Zespół Szkół im. Gen. Józefa Wybickiego w Sremie). — Srem: ZS. Wielkopolskie Towarzystwo Kulturalne. Towarzystwo Miłośników Sremu, s. 51, fot.
Wyd. w 100-lecie pierwszego wydania pisma „Pierwiosnek” i w 125-lecie istnienia Gimnazjum i Liceum im. Gen. J. Wybickiego w Sremie.
246. **(PIĘCDZIESIĄT) 50 lat istnienia I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Zawierciu**. Praca zbiorowa przygot. przez zespół Piotr Grzyb (et al.) Pod red. Janusza Kopcia. — Zawiercie: Wydział Oświaty i Wychowania. Urząd Miasta, s. 51, fot. portr.
247. **PRYWATNE GIMNAZJA MĘSKIE W WARSZAWIE PO POWSTANIU STYCZNIOWYM. GÓRSKI WOJCIECH**: Trzy karty z życia Gimnazjum Męskiego Prywatnego pod wezwaniem 4-go Wojciecha założonego w roku 1819... (i inni). Wstęp i oprac. Ewa Banaś. W: **U ZRODŁU WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU**. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydawnictw „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 245—266, il. — Studia i Dokumenty. Roczn. 9.
248. **SIEWIERSKI TADEUSZ**: Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego w Ostrołęce 1913—1983. — Ostrołęka: SN MOBN MTK, s. 237.
Wyd. z okazji jubileusza 70-lecia istnienia Liceum na wniosek Stacji Naukowej Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, Mazowieckiego Towarzystwa Kulturalnego.
249. **SZYSZKA BOGDAN**: Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Jana Zamoyskiego w Zamościu w latach międzywojennych. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 229—243.
250. **ŚWIEBODA JÓZEF**: Collegium Ressoviense w życiu Polaków 1658—1983. — Rzeszów: I Liceum Ogólnokształcące im. St. Konarskiego, s. 165 tabl. portr.
251. **WOJCIECH GORSKI I JEGO SZKOŁA**. Warszawa 1982 (zob. poz. 178 — 1982). *Rec.*: Wernic Andrzej, *Chrześcijaństwo w Stulecie 1983* nr 10 s. 83—90.
Zob. też poz. 198.

3. SZKOŁY ZAWODOWE (podstawowe i średnie)

252. **BYLICA LEON**: Historia Zespołu Szkół Zawodowych nr 2 w Świdnicy. *Rocz. Świd.* s. 73—113, il.
253. **JASTRZĘBSKI WITOLD**: Technikum Chłodnicze im. prof. M. T. Hubera. *Rocz. Gdyn.* nr 4 s. 184—196, il.
254. **(OSIEMDZIESIĄT) 80 lat pierwszej polskiej szkoły mleczarskiej 1903—1983** (Zespół Szkół Spożywczych w Rzeszowie). Oprac. Lech Labaj. — Rzeszów, s. 16, portr.
255. **(SIEDZIEDZIESIĄT PIĘĆ) 75 lat Zasadniczej Szkoły Poligraficznej w Krakowie 1908—1983**. Kom. red. Stanisław Zych (et al.) — Kraków: Zespół Szkół Poligraficzno-Księgarskich, s. 74, tabl. portr.
256. **ZESPÓŁ SZKÓŁ ROLNICZYCH W SĘDZIEJOWICACH** (Zasadnicza Szkoła Rolnicza, 3-letnie Technikum Rolnicze na podbudowie ZSR, 5-letnie Technikum Hodowlane, Policealne Studium Hodowlane, Kurs Mechanizacji Rolnictwa). Sędziejowice: ZSR, s. 12.
257. **ZESPÓŁ SZKÓŁ ZAWODOWYCH IM. HELENY MODRZEJEWSKIEJ CZSP w Zakopanem 1883—1983**. — Kraków, s. 24, fot.
Tyt. okł. *Stulecie Szkoły im. Heleny Modrzejewskiej w Zakopanem 1883—1983*.
Zob. też poz. 104, 242.

4. ZAKŁADY KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI (z wyjątkiem szkół wyższych)

258. **(DZIESIĘĆ) 10 lat w służbie oświaty 1972—1982**. (Instytut Kształcenia Zawodowego). Oprac. nauk. Stanisław Kaczor. — Warszawa: IKZ, s. 183, tabl.
259. **HELLWIG JAN**: Studia nauczycielskie w Wielkopolsce (1954—1975). *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 89—101, tab.

260. LISICKI RYSZARD: Z dziejów Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Zamościu (1916—1921). *Prz. Hist.-Ośw.*, nr 2 s. 203—214, tab.
261. OLSZÓWKA JAKUB, SZCZYGIEL MIROSLAWA: Z tradycji kształcenia nauczycieli wychowawców w Częstochowie. *Pr. Nauk. WSP. Częst. Ser. Hum.* 1982 (wyd. 1983) nr 5 cz. 2 s. 45—67, tab.
262. SOKOŁOWSKI RYSZARD: 10 lat działalności Oddziału Instytutu Kształcenia Nauczycieli (Kraków). *Prz. Ośw.-Wychow.*, nr 1/4 s. 251—259.
263. SZYDŁOWSKA-BARTOSIK JOLANTA: Kalendarium szkół pedagogów — lata 1972—1980. *Pr. Nauk. UŚI. Pr. Pedag.* t. 18 s. 117—124.
264. WSPOMNIENIA ABSOLWENTÓW SEMINARIUM NAUCZYCIELSKIEGO W SIENNICY. Cz. 2. *Prz. Hist.-Ośw.*, nr 4 s. 417—439.
Cz. 1 — *Prz. Hist.-Ośw.*, 1981 nr 3.
Zob. też poz. 163, 166, 196.

5. SZKOŁY WYŻSZE

(układ według nazw uczelni)

AKADEMIA MEDYCZNA W KRAKOWIE

265. POPCZYŃSKA-MARKOWA MARIA, KRZANOWSKI MACIEJ: Echa tamtych lat... Skrypt do wspomnień absolwentów Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Krakowie z 1953 roku. W 30 rocznicę absolutorium. — Kraków, s. 59.
Do użytku wew.

AKADEMIA MEDYCZNA W LUBLINIE

266. KRONIKA AKADEMII MEDYCZNEJ W LUBLINIE za rok akademicki 1980—1981. Oprac. Zofia Jasińska. — Lublin AM, 1982 s. 151.

AKADEMIA MEDYCZNA W WARSZAWIE

267. WARSAW MEDICAL ACADEMY. History, the present day (Written and ed. by Jerzy Celma-Panek, transl. from Pol. Joanna Ciecierska.) — Warszawa: AM, s. 119, il. portr.
Oryg.: Warszawska Akademia Medyczna. Historia, współczesność, perspektywy. Warszawa 1981.

AKADEMIA ROLNICZA WE WROCŁAWIU

268. MOROZ PIOTR: Instytut Nauk Społeczno-Politycznych Akademii Rolniczej we Wrocławiu 1970—1980. *Zesz. Nauk. AR Wroc. Nauki Społ.* z. 1 s. 5—27.

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

269. SPRAWOZDANIE REKTORA za rok 1981/1982. — Kraków: AWF, s. 29.

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

270. DZIAŁALNOŚĆ KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO W CZASIE OKUPACJI. Relacje i dokumenty. Wstęp i red. Jan Ziólek. — Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 207. — Materiały do Dziejów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, t. 3.

PAŃSTWOWA SZKOŁA RYBOŁÓWSTWA MORSKIEGO W GDYNI

271. BORAKOWSKI HENRYK: Państwowa Szkoła Rybołówstwa Morskiego w Gdyni. Przyczynek do dziejów 1946—1968. — Gdynia: Wydaw. Uczelniane WSM, s. 107, tabl. il.

POLITECHNIKA WARSZAWSKA

272. Z DZIEJÓW WYDZIAŁU INŻYNIERII ŁĄDOWEJ POLITECHNIKI WARSZAWSKIEJ w latach 1826—1970. Pod red. Zofii Kietlińskiej i Jerzego Muttermilcha. Oprac. Roman Czarnota-Bojarski (et al.) — Warszawa: PW, s. 80.

ŚLĄSKA AKADEMIA MEDYCZNA IM. LUDWIKA WARYŃSKIEGO

273. JÓŹKIEWICZ STANISŁAW: XXXV lat Śląskiej Akademii Medycznej im. Ludwika Waryńskiego w służbie narodu i nauki. *Ann. AM Siles.* vol. 7 s. 5—14.

UNIwersytet GDAŃSKI

274. WIERZBICKI WITOLD: Działalność Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego w latach 1978—1981. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 17—20.

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

275. GRZELAK PIOTR: Bratnia Pomoc na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1945—1950. *Kron. Wielkop.* nr 3/4 s. 203—217, tab.
276. KRONIKA UNIwersytetu IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU za lata akademickie 1978/79—1980/81 za rektoratu prof. dra hab. Benona Miśkiewicza. — Poznań: UAM, s. 378.
277. MIŚKIEWICZ BENON: Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia. — Poznań: Wydaw. Nauk. UAM, s. 301.
Rec.: Wisłocki Jerzy, *Kron. Wielkop.* 1984 nr 2 s. 117—119.

UNIwersytet JAGIELLOŃSKI

278. OZGA JAN: Pamięci profesorów Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego uwięzionych w czasie „Sonderaktion Krakau”. *Zesz. Nauk. AR Krak. Hist. Rol.* z. 6 s. 153—157.
279. PERKOWSKA URSZULA: Zbiory Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego z okresu autonomii galicyjskiej 1860—1918 jako źródło do badań nad dziejami książki polskiej. *Stud. o Książ.* t. 13 s. 31—52.
280. PRZYBYLSKI TADEUSZ: Katedra historii i teorii muzyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1945—1980. *Zesz. Nauk. AMuzycz. Gdań.* z. 21/22 s. 297—343.
281. ROESKE WOJCIECH: Uniwersyteckie Studium Farmaceutyczne w Krakowie 1783—1983. XII Naukowy Zjazd Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, Kraków 16—18 IX 1983. — Kraków: Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne, s. 26, portr.
To samo w wersji ang.
282. L'UNIVERSITE ET L'ENSEIGNEMENT EXTRA-UNIVERSITAIRE XVIe—XIXe SIECLES. 11^e Session Scientifique Internationale, Cracovie, 11—12 mai 1979. Red. du tome Mariusz Kulczyński. Trad. du pol. Beata Hrechorowicz. — Kraków: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 187. — *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 657. *Prace Historyczne* z. 73.
Zob. też poz. 40.

UNIwersytet JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE

283. URBAN WINCENTY: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i jego znaczenie dla nauki polskiej w okresie międzywojennym oraz jej organizacji w Polsce Ludowej. *Stud. Lubacz.* t. 1 s. 20—62.

UNIwersytet MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

284. CWIK WŁADYSŁAW: 10 lat Filii UMCS w Rzeszowie. *Pr. Hum. TN Rzesz.* nr 21 s. 9—23.

UNIwersytet ŚLĄSKI

285. GONDEK ELŻBIETA, LEWANDOWSKA-WILKOŃ TERESA: Zakład Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego 1974—1982. *Stud. Bibliol. USl.* t. 1, s. 110—116, tab.
286. POPIOLEK KAZIMIERZ: Uniwersytetu Śląskiego prehistoria (Wspomnienia i dokumenty). *Zar. Śl.* z. 3 s. 328—341.

UNIwersytet warszawski

- * 287. **DZIEJE UNIwersytetu warszawskiego 1807—1915.** Warszawa 1981 (zob. poz. 285 — 1981, poz. 202 — 1982).
Rec.: Bartnicka Kalina, *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 27: 1984 s. 239—243; Kądziała Łukasz, *Kron. Warsz.* 1983 nr 2 s. 127—133; Ostrowska Teresa, *Archiwum Historii Medycyny* 1984 z. 1 s. 137—141.
288. **KACZOROWSKI BARTŁOMIEJ, LIS TOMASZ:** Uniwersytet Warszawski. Przewodnik historyczny. — Warszawa; SKNH, s. 50. — Materiały Studenckiego Koła Naukowego Historyków.
289. **KOLENDO HANNA:** Kształtowanie się kadry naukowej Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1915—1919. *Stud. Mater. Dziej. Nauki Ser. E z.* 7 s. 33—90, tab.

UNIwersytet wrocławski

290. **SURMAN ZDZISŁAW:** Seminarium Historyczne Uniwersytetu Wrocławskiego (1843—1918). *Śl. Kwart. Hist. Sobótka* nr 1 s. 63—81.

UNIwersytet ziem zachodnich

291. **GODLEWSKI JERZY R.:** Instytut Morski przy Tajnym Uniwersytecie Ziem Zachodnich a rozwój wyższego szkolnictwa ekonomicznego na Wybrzeżu Gdańskim w latach 1945—1948. Fakty i refleksje. *Zesz. Nauk. UG Wydz. Ekon. Prod. Zesz. spec.* s. 23—44.
292. **KOWALENKO HALINA:** Instytut Morski jako wydział Tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich. *Zesz. Nauk. UG Wydz. Ekon. Prod. Zesz. spec.* s. 87—108, tab.
293. **REGULSKA HALINA:** Naukowcy poznańscy na wygnaniu (Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich w Warszawie). *Prz. Pow.* nr 4 s. 99—110.

WYŻSZA SZKOŁA HANDLU MORSKIEGO

294. **KADRA NAUKOWA REKTORA KOWALENKI.** Sylwetki naukowe wykładowców. WSHM z lat 1945—1948 (Aut.: Maciej Rdesiński, Zygmunt Brocki). *Zesz. Nauk. UG Wydz. Ekon. Prod. Zesz. spec.* s. 149—170.
295. **MUSZYŃSKI ADAM:** Wyższa Szkoła Handlu Morskiego. Rektorat Władysława Kowalenki (1945—1948). *Zesz. Nauk. UG Wydz. Ekon. Prod. Zesz. spec.* s. 109—145, tab.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

- * 296. **WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE** w latach 1946—1981. Kraków 1981 (zob. poz. 296 — 1981).
Rec.: Banaszek Marjan, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 1 s. 100—111; Majewski Stanisław, *Stud. Hist.* 1983 z. 4 s. 721—725.
297. **ZRÓDŁA DO DZIEJÓW WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE (1946—1981).** Kom. red. Andrzej Michałik (przewodn.) et al. — Kraków: Wydaw. Naukowe WSP — Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 60. Cz. 2. Oprac. Zygmunt Ruta, s. 252, tabl. II. Cz. 1 — 1982.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W RZESZOWIE

298. **DOBOSZ STANISŁAW:** Z kart historii i tek archiwalnych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie 1965—1980. *Rocz. Nauk.-Dydak. WSP Rzesz. Hist.* z. 4 s. 197—231, tab.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W ZIELONEJ GÓRZE

299. **WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W ZIELONEJ GÓRZE 1971—1981.** Red. Kazimierz Bartkiewicz. — Zielona Góra: Wydaw. WSP, s. 213, tabl. II.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGIKI SPECJALNEJ

300. WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGIKI SPECJALNEJ IM. MARII GRZEGORZEWSKIEJ W WARSZAWIE 1922—1982. — Warszawa: Wydaw. WSPS, s. 122, tabl. fot. portr.

IV. TEORETYCY WYCHOWANIA I DZIAŁACZE OSWIATOWI

(układ według nazwisk)

I. ZBIORY ŻYCIORYSÓW

301. ORACKI TADEUSZ: Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku). — Warszawa: „Pax”, s. 349.
Zawiera wiele haseł osobowych działaczy oświatowych.
302. WYBITNI POMORZANIE XVIII WIEKU. Szkice biograficzne. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, — (Pomorze Gdańskie).
Między innymi:
ACHREM CZYK STANISŁAW: Ignacy Przebendowski (około 1725—1791), wojewoda pomorski, członek Komisji Edukacji Narodowej, s. 137—143, il.
JANUSZAJTIS ANDRZEJ: Henryk Kühn (1690—1769), uczonek gdański, profesor Gimnazjum Akademickiego, s. 105—108, il.
MOKRZECKI LECH: Daniel Gralath Młodszy (1739—1809), rektor Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, prawnik, szermierz idei niepodległości Rzeczypospolitej, s. 62—65, il.; Paweł Pater (1656—1724), profesor Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, matematyk, teoretyk drukarstwa, prekursor szkolnictwa zawodowego, s. 124—129.
PAWŁAK MARIAN: Jerzy Daniel Seyler (1686—1745), rektor Gimnazjum Elbląskiego, historyk, działacz kulturalno-oświatowy, s. 196—201, il.
PSZCZÓLKOWSKA LIDIA: Jan Daniel Hollmann (1701—1766), profesor gimnazjum, historyk drukarstwa, bibliograf, s. 79—85.
RIETZ HENRYK: Michał Krzysztof Hanow (1695—1773), przyrodnik, filozof, historyk, profesor Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku, s. 71—78, il.

2. SYLWETKI POSZCZEGÓLNYCH DZIAŁACZY I TEORETYKÓW**CIESZKOWSKI AUGUST**

303. OCHRONY WIEJSKIE W KONCEPCJI AUGUSTA CIESZKOWSKIEGO. (1814—1894). August Cieszkowski: O ochronkach wiejskich. Wstęp i oprac. Henryk Wąsowicz. W: U ŹRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Stanisław Jan Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 147—159. — Studia i Dokumenty, Roczn. 9.

CZACKA RÓŻA MARIA

304. GOSCIŃSKA ALICJA: Róża Czacka — matka Elżbieta (1876—1961). *Szk. Spec.* nr 4 s. 281—288.
305. GOSCIŃSKA ALICJA: Torowała nowe drogi niewidomym. Róża Czacka — Matka Elżbieta jako tyflolog i wychowawca. — Łaski: Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi, s. 260.

CZERWIJOWSKI FAUSTYN

306. BUGAJ URSZULA: Faustyn Czerwijowski i jego koncepcja bibliotekarstwa powszechnego. *Rocz. Bibl.* 1981 (wyd. 1983) z. 1/2 s. 65—95, il.

DOBROWOLSKI ANTONI BOLESŁAW

307. MICHAŁSKI STANISŁAW: Nauki pedagogiczne i perspektywy ich rozwoju w świetle poglądów naukoznawczych Antoniego Bolesława Dobrowolskiego. W: **WYBRANE PROBLEMY TEORII I HISTORII WYCHOWANIA**. Pod red. A. Tchorzewskiego. — Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 5—32.
308. MICHAŁSKI STANISŁAW: Społeczna funkcja systemu edukacji w ustroju klasowym w wersji Antoniego Bolesława Dobrowolskiego. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 89—102.

DZIERZBIKA WANDA

309. KOLENDO JADWIGA: Wanda Dzierzbicka. 1882—1977. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 4 s. 411—416, il.

DZIUBIŃSKA JADWIGA

- * 310. MICHAŁSKI STANISŁAW: Wiedza rolnicza w walce o postęp na wsi. *Rzecz o Jadwidze Działbińskiej*. Warszawa 1981 (zob. poz. 316 — 1981).
Rec.: Beńska Maria, *Wiś Współczesna* 1983 nr 2 s. 155—158; Burzta Józef, *Rocz. Muz. Rol. Szreniawa* t. 13: 1983 s. 326—328; Kwieciński Zbigniew, *Wiś i Rol.* 1983 nr 1 s. 103—104.

FALSKI MARIAN

311. PIWOWARSKI RAFAŁ: Problem szkół zbiorczych według Mariana Falskiego. *Kwart. Pedag.* nr 3/4 s. 119—127.
312. WOŁOŻYŃ STEFAN: Nauczyciele i status nauczycielstwa w pracach i poglądach Mariana Falskiego. *Kwart. Pedag.* nr 3/4 s. 113—117.

FURMAN ALBINA

313. SZYMANSKA HONORATA: Albina Furman 1902—1980. *Rocz. Międzyrzec.* t. 12/13: 1980/1981 s. 266—268, il.

GABRYEL STANISŁAW

314. CMELA BRONISŁAW: Stanisław Gabryel (Nekr.) *Ziemia* 1981 (Wyd. 1983) s. 333—335, il.

GRZEGORZEWSKA MARJA

315. KRAUZE BARBARA: O Marii Grzegorzewskiej wspomnienie. *Szk. Spec.* nr 4 s. 243—251.

JACHIMCZUK JÓZEF

316. SOBIECH EWA: Wspomnienie o nauczycielu mgr Józefie Jachimczuku 27 XII 1911 — 28 III 1980. *Rocz. Międzyrzec.* t. 12/13: 1980/1981 s. 253—255, il.

JACHOWICZ STANISŁAW

317. STANISŁAW JACHOWICZ, PIONIER PIŚMIENICTWA DZIECIĘCEGO. Stanisław Jachowicz: Bajki i powiastki (wybór). Wstęp i oprac. Józef Adamski. W: **U ZRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU**. Red. Jan Stanisław Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 161—177, il. — Studia i Dokumenty. *Rocz.* 9.

JASIEK PAWEŁ

318. FILIPKOWSKI TADEUSZ: Paweł Jasiek (1908—1982). (Nekr.). *Kom. Mazur.-Warm.* nr 2/3 s. 377—382.
319. LIMAN STEFAN: Paweł Jasiek (1908—1982). *Prz. Polon.* z. 2 s. 75—78.

JEŻEWSKA JADWIGA

320. NOWAK JÓZEF: Jadwiga Jeżewska (1888—1981). (Nekr.). *Szk. Spec.* nr 1 s. 74—75.

JORDAN HENRYK

321. GUŁA ZBIGNIEW, JAKUBOWSKI MARIAN: Henryk Jordan — w 140 rocznicę urodzin. *Ruch Pedag.* nr 2 s. 3—8.

KAMIŃSKI ALEKSANDER

322. KAWULA STANISŁAW: Główny sens pedagogiki społecznej w ujęciu Aleksandra Kamińskiego (1903—1978). *Kult. i Społ.* nr 1 s. 73—86.
Zob. też poz. 342.

KARPOWICZ STANISŁAW

323. TRESZEL MARIAN: Koncepcja pedagogiki jako nauki w ujęciu Stanisława Karpowicza. *Zesz. Nauk. ART Bydg. Nauki Społ.* z. 14 s. 19—34.

KISIEL STANISŁAW

324. CZECH STEFAN: Stanisław Kisiel. *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 143—144.

KNOT ANTONI

325. GRUCZYŃSKI STANISŁAW J.: Antoni Knot (1904—1982). *Stud. o Książ.* t. 13 s. 185—188, il.

KOPCZYŃSKI ONUFRY

326. STASIEWICZ-JASIUKOWA IRENA: Narodziny gramatyki. O kontekstach powstania i warstwie dzieła Onufrego Kopczyńskiego. *Kwart. Hist. Nauki* nr 2 s. 269—296, il.
327. TWÓRCA PIERWSZEJ GRAMATYKI POLSKIEJ KSIĄDZ ONUFRY KOPCZYŃSKI (1735—1817). Układ gramatyki dla szkół narodowych (fragm.) (i in.). Wstęp i oprac. Stanisław K. Olczak. W: *U ZRODŁA WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU*. Red. Jan Stanisław Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 119—132. — *Studia i Dokumenty*. Roczn. 9.

KORCZAK JANUSZ

328. CZERPAK STANISŁAWA: Nierocznicowe rozważania o Januszu Korczaku. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 57—66.
329. LEWIN ALEKSANDER: Dorobek pedagogiczny Janusza Korczaka. Próba nowego spojrzenia. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 37—47.
330. MUSZYŃSKA BARBARA: Janusz Korczak — heroiczne dopełnienie ideału. *Zesz. Nauk. WSI Radom. Ekon.* nr 6 s. 35—49.
331. MYŚL PEDAGOGICZNA JANUSZA KORCZAKA. Nowe źródła. Wybór Maria Falkowska. Wstęp Aleksander Lewin. — Warszawa: „Nasza Księgarnia”, s. 393. — Instytut Badań Pedagogicznych, Zakład Badań Systemów Wychowawczych. Pracownia Korczakowska. Źródła i Studia t. 2.
Rec.: Radzieliwicz Julian, *Nowe Książki* 1984 nr 4 s. 96—98, il.
332. SZCZEPANCZYK CZESŁAW: Korczakowski system wychowawczy — we wspomnieniach byłego wychowanka „Naszego Domu” na Bielanach. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 67—75.
333. ZYCH ADAM: Dziecko w utworach Janusza Korczaka. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 49—55.

KOTARBIŃSKI TADEUSZ

334. PELC JERZY: Pożegnanie z Tadeuszem Kotarbińskim. *Kron. Warsz.* nr 3 s. 9—26.

KOWALENKO WŁADYSŁAW

335. STALSKI MICHAŁ: Profesor dr hab. Władysław Kowalenko. — Człowiek, Naukowiec, Organizator. *Zesz. Nauk. UG Wydz. Ekon. Prod.* zesz. spec. s. 15—22.

336. SWOBODA WINCENTY: Bibliografia prac naukowych profesora Władysława Kowalenki. *Tamże* s. 171—176.
- KULPA JAN**
337. CZERPAK STANISŁAW: Prof. dr hab. Jan Kulpa (Nekr.). *Ruch Pedag.* nr 5 s. 98—99.
- LANDY ALEKSANDER**
338. DEMEL MACIEJ: Aleksander Landy i jego dzieło — przeczony wzorzec pedagogiki, której szukamy. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 97—106.
- LIPKOWSKI OTTON**
339. ZABCZYŃSKA EWA: Otton Lipkowski — życie i działalność (1907—1982) (oraz) Wykaz ważniejszych publikacji. *Sz. Spec.* nr 2 s. 83—94.
- LUBICZ-NYCZ BRONISŁAW**
340. REYMONT STANISŁAW: Bronisław Lubicz-Nycz. 1906—1981. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 189—202.
- LAZAREWICZ BONIFACY**
341. RAFIŃSKI STEFAN: Bonifacy Lazarewicz. *Rocz. Grudz.* t. 8, s. 177—180.
- MAŁKOWSKI ANDRZEJ**
342. KAMIŃSKI ALEKSANDER: Andrzej Małkowski. Wyd. 2 uzup. — Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, s. 220, tabl. portr. Wyd. 1 — 1979.
- MARYNIOK JÓZEF**
343. SARAMA WOJNAR, JÓZEFA ZYTA: W rodzinnym gnieździe. — Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, s. 25. — Sylwetki.
- MISKIEWICZ WITOLD**
344. WIECZOREK TADEUSZ: Działalność pedagogiczna i naukowa Witolda Miśkiewicza. *Rocz. Muz. Rol. Szreniawa* t. 13 s. 277—293.
- NAWROCYŃSKI BOGDAN**
345. WOŁOŻYŃ STEFAN: Bogdana Nawroczyńskiego filozofia kultury. *Kwart. Pedag.* nr 2 s. 65—70.
- NIEWIADOMSKA CECYLIA**
346. SŁOWIŃSKI LECH: Z dziejów polonistyki szkolnej — działalność nauczycielska Cecylii Niewiadomskiej (1855—1925). *Dydak. Lit.* t. 6 s. 37—64.
- PALUSZKIEWICZ MARIAN**
347. MEISSNEROWA MIROŚLAWA: Marian Paluszkiewicz (1902—1983). (Nekr.) *Kron. M. Pozn.* nr 4 s. 161—162, il.
- PAPUZIŃSKI STANISŁAW**
348. BENDKOWSKI STANISŁAW: Stanisław Papuziński 1903—1982. *Szk. Spec.* nr 4 s. 314—315.
349. SALA WŁADYSŁAW: Ze wspomnień o Stanisławie Papuzińskim. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 316—321.
350. WYROBKOWA-PAWŁOWSKA WANDA: Stanisław Papuziński 1903—1982. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 311—314.
Także bibliografia prac, s. 314—316.
Zob. też poz. 107.
- PERSOWSKI FRANCISZEK**
351. OLSZAK JULIAN: Franciszek Persowski 23 VIII 1895 — 30 XI 1980. (oraz) Bibliografia. *Rocz. Przemys.* t. 22/23 s. 493—499, il.

PIRAMOWICZ GRZEGORZ

352. SEKRETARZ TOWARZYSTWA DO KSIĄG ELEMENTARNYCH GRZEGORZ PIRAMOWICZ (1735—1801): Powinności nauczyciela mianowicie w szkołach parafialnych ich sposoby i dopełnienia (fragm.). Wstęp i oprac. Stanisław K. Olezak. W: U ZRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU. Red. Jan Stanisław Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 101—118, il. — Studia i Dokumenty. Roczn. 9.

PONIATOWSKI MICHAŁ JERZY

353. LITAK STANISŁAW: Z działalności szkolnej Michała Jerzego Poniatowskiego na Mazowszu. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 25 s. 15—37.

PRÓCHNIK ADAM

354. NICIEJA STANISŁAW SŁAWOMIR: Działalność Adama Próchnika w Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej. *Kron. Warsz.* nr 4 s. 33—44.
355. NICIEJA STANISŁAW SŁAWOMIR: Młodość Adama Próchnika (lata chłopięce i gimnazjalne). *Dzieje Najnow.* nr 1/2 s. 63—82.

RADLIŃSKA HELENA

356. MAZURKIEWICZ EDWARD A.: Sprawność działania socjalnego w pedagogice społecznej Heleny Radlińskiej. U źródeł zastosowań prakseologii w pracy socjalnej. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 127. — Monografie Pedagogiczne. Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Pedagogicznych, t. 47.
Rec.: Lubowicz Z., *Problemy Opiekunczo-Wychowawcze* 1984 nr 5 s. 230—240.
357. THEISS WIESŁAW: Helena Radlińska — między negacją a kapliczką (Polem. z art. Wacława Jarnuszkiewicza w czas. „Oświata Dorosłych” — 1980 nr 7). *Młodz. Kult. Wieś* z. 1 s. 183—186.

ROWID HENRYK

358. KRASUSKI JOZEF: Koncepcja szkoły twórczej Henryka Rowida. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 23—29.
359. ZBOROWSKI JAN: Działalność Henryka Rowida w kształceniu nauczycieli. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 31—36.
360. ZYCH ADAM: Henryk Rowid. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 19—22.

RZĄSNICKI WŁADYSŁAW

361. KORNACKI ROMAN: Władysław Rząsnicki. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 257, il.

SIESTRZYŃSKI JAN

362. NUROWSKI EUGENIUSZ: Jan Siestrzyński (1788—1824). *Szk. Spec.* nr 5 s. 345—352.

SOLARZ IGNACY

363. TUROS LUCJAN: Patrzyć szeroko i daleko. Dziedzictwo pedagogiczne Ignacego Solarza. — Warszawa: Wydaw. Spółdzielcze, s. 158, tabl.
364. WSPOMNIENIA O IGNACYM SOLARZU „CHRZESTNYM”. Wybór i oprac. Zofia Mierzwinska-Szybka. Przedmową opatrzył Józef Chalasiński. Całość opatrzyła przypisami Maria Mioduchowska. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 426, tabl. il.
Rec.: Dużyk Józef, *Zycie Literackie* 1984 nr 2 s. 9, il.; (Jk), *Kontrasty* 1984 nr 1 s. 41—42; Lech Andrzej, *Łódz. Zesz. Hist.* 1983 z. 2 s. 146—149; Soltan Tadeusz, *Tu i Teraz* 1983 nr 47 s. 10; Stańkiewicz Danuta, *Oświata Dorosłych* 1983 nr 10 s. 620—629.

SPASOWSKI WŁADYSŁAW

365. WOJTYŃSKI WACŁAW: Zasługi Władysława Spasowskiego dla budowania podstaw socjalistycznej myśli pedagogicznej w Polsce. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 77—88.
366. ZYCH ADAM: Światopogląd Władysława Spasowskiego. *Stud. Kiel.* 1982 nr 2 s. 89—95.

STARUSZKIEWICZ WŁADYSŁAWA

367. WOJTALEWICZ HENRYK: Władysława Staruszkiewicz (1908—1970). *Rocz. Grudz.* t. 8 s. 189—190.

STEFANOWSKI BOHDAN

368. MIESZKOWSKI MARIAN: Bohdan Stefanowski 1883—1976 twórca i pierwszy rektor Politechniki Łódzkiej. — Łódź: Politechnika Łódzka, s. 45, portr.

SUCHAN PIOTR PAWEŁ

369. DUKACZEWSKI EWALD JACEK, SZMAJDA PAWEŁ: Piotr Paweł Suchan (1897—1966). *Szk. Spec.* nr 6 s. 440—448.

SUCHODOLSKI BOGDAN

370. MILLER ROMAN: Inspiracje B. Suchodolskiego w dziedzinie nauk pedagogicznych. *Kwart. Pedag.* nr 3/4 s. 23—33.

SZCZEPANOWSKI STANISŁAW

371. STANISŁAWA SZCZEPANOWSKIEGO PROGRAM WYCHOWANIA NARODOWEGO. Stanisław Szczepanowski: Aforyzmy o wychowaniu (fragm.). Wstęp i oprac. Stanisław Gajewski, W: *U ŹRÓDEŁ WYCHOWANIA NARODOWEGO XVIII—XX WIEKU*, Red. Jan Stanisław Rostworowski. — Warszawa: Inst. Prasy i Wydaw. „Novum”. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, s. 213—224. — *Studia i Dokumenty*, Rocz. 9.

SZCZERBA WIKTOR

372. RUDNICKI BOGDAN: Współtwórca pedagogiki wojskowej — Wiktor Szczerba. *Zesz. Nauk. WAP* nr 116 s. 3—6.

TRZEBIATOWSKI KLEMENS

373. ALEKSANDROWICZ WALENTY: Profesor hab. Klemens Trzebiatowski. Na jubileusz 70 rocznicy urodzin. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 11—15.
374. SZEWS JERZY, ŻERKO JÓZEF: Bibliografia prac Profesora Doktora hab. Klemensa Trzebiatowskiego. *Zesz. Nauk. UG Pedag.* nr 13 s. 21—28.

WIECZOREK ROMAN

375. DUDA JERZY: Roman Wieczorek. *Wczoraj Dzisiaj* nr 4 s. 63—64.

WYCECH CZESŁAW

376. POGLĄDY CZESŁAWA WYCECHA NA OSWIATĘ. Komentarze i wybór Stefan Pastuszka. — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 273.

WYSIECKI LEON

377. OLEKSINSKI JERZY: Leon Wysiecki 1899—1980. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 81—88, il.

WYSPIAŃSKI WITOLD

378. OBREŃBSKA NATALIA: Witold Wyspiański (1886—1945). *Z Pola Walki* nr 2 s. 139—154.

ZEBROK JAN

379. MIĘKINA JADWIGA: Na macierzowym szlaku. — Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Towarzystwo Miłośników Regionu, s. 29. — Sylwetki.

V. DZIEJE OŚWIATY POZASZKOLNEJ

1. OŚWIATA DOROSŁYCH

380. ALEKSANDER TADEUSZ: Organizacje i instytucje kulturalno-oświatowe. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza. T.2.: Czasy rozbiorów I II Rzeczypospolitej, s. 630—661.
381. BARCZYK PIOTR PAWEŁ: Drogi rozwoju i unifikacji kształcenia produkcyjnego na Górnym Śląsku w latach 1922—1939. — Katowice: USI, s. 136. — Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 620.
382. CZECH STEFAN: Rola opolskich Uniwersytetów Ludowych w upowszechnianiu kultury. *Kwart. Opol.* nr 1 s. 57—70.
383. HELLWIG JAN: Wszelchnica Radiowa 1948—1954. Warszawa 1981 (zob. poz. 380 — 1981).
Rec.: Przecławka Anna, *Prz. Hist.-Ośw.* 1983 nr 2 s. 256—257.
384. KOZŁOWSKI NARCYZ: Uniwersytety ludowe w Polsce. *Młodz. Kult. Wieś z.* 1 s. 162—169, tabl.
385. KRAJOWA SPÓŁDZIELNIA PRACY „OŚWIATA”. Szkic historyczny. — Warszawa: KSP „Oświata”, s. 110, tabl.
386. NOWACKI HENRYK: Pozaszkolna oświata rolnicza w PRL w świetle koncepcji agronomii społecznej Władysława Grabskiego i Wiktora Bronikowskiego. *Rocz. Muz. Rol. Szreniawa t.* 13 s. 137—167.
387. OŚWIATA DOROSŁYCH W PROGRAMACH POLSKIEGO RUCHU ROBOTNICZEGO W LATACH 1882—1982. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez ZZDZ w dniu 12—13 X 1982 roku. Wstęp Stanisław Karas. — Warszawa: Związek Zakładów Doskonalenia Zawodowego, s. 86. — Materiały Szkoleniowe.
388. PAJĄCZKOWSKI STANISŁAW: Działalność Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego na Dolnym Śląsku w latach 1945—1948. *Rocz. Dolnośl.* t. 8 s. 95—109.
389. STOPIŃSKA-PAJĄK AGNIESZKA: Działalność kulturalna w pracy świetlic śląskich w latach 1922—1939. *Zar. Śl. z.* 1/2 s. 49—66, tabl.
390. STOPIŃSKA-PAJĄK AGNIESZKA: Świetlice w województwie śląskim w latach 1922—1939. — Katowice: USI, s. 183. — Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 570.
Rec.: Kowollik Piotr, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 3 s. 375; Wołoszyn Stefan, *Oświata Dorosłych*, 1984 nr 5 s. 309—311.
391. URBANSKA DANUTA: Działalność repolonizacyjna Uniwersytetu Ludowego w Błotnicy Strzeleckiej w latach 1946—1947. *Zesz. Nauk. AR Wroc. Nauki Społ. z.* 1 s. 153—166.
392. UZDZIECKI KAZIMIERZ: Kierunki działalności oświatowo-szkoleniowej Wojewódzkiego Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Zielonej Górze. *Rocz. Lubus. R.* 12 s. 381—400.
393. WROCYŃSKI RYSZARD: Ideologia oświaty pozaszkolnej okresu międzywojennego w świetle miesięcznika „Praca Oświatowa” (1935—1939). *Prz. Hist.-Ośw.* nr 2 s. 143—163.
Zob. też poz. 136, 146, 363, 364.

2. BIBLIOTEKARSTWO

394. ALBIN JANUSZ: Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich w nauce i kulturze Wrocławia. *Rocz. Dolnośl.* t. 8 s. 111—125.
395. ALBIN JANUSZ: Towarzystwo Biblioteka Polska w Wiedniu (1887—1920) na tle działalności społeczno-kulturalnej Polonii wiedeńskiej. *Rocz. BN t.* 15: 1978 (wyd. 1983) s. 185—208, tabl.

396. BIBLIOTEKI W POLSCE. — Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki Departament Bibliotek, Domów Kultury i Działalności Społeczno-Kulturalnej, s. 113.
397. BIBLIOTEKI WIELKOPOLSKI. Red. nauk. Stanisław Kubiak. — Poznań: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Oddział w Poznaniu, s. 318. — Biblioteka „Kroniki Wielkopolski”.
398. KOSMAN MARCELI: Biblioteki w Wielkopolsce przedrozbiorowej. *Pam. Bibl. Kór.* z. 20 s. 113—127.
399. KOSMANOWA BOGUMIŁA: Bibliotekarstwo wielkopolskie 1793—1918. *Pam. Bibl. Kór.* z. 20 s. 129—142.
- * 400. KOSMANOWA BOGUMIŁA: Biblioteki polskie w Wielkim Księstwie Poznańskim. Poznań 1982 (zob. poz. 284 — 1982).
Rec.: Materplicki Jerzy, *Kwart. Hist.* 1983 nr 4 s. 905—907; Nawrocki Stanisław, *Stud. Hist. Slavo-Germ.* 1984 t. 12 s. 227—230.
401. KUZMIŃSKA KRYSZYNA: Policzne formy kształcenia bibliotekarzy. *Prz. Bibl.* z. 2/3 s. 257—265.
402. MĘŻYŃSKI ANDRZEJ: Biblioteka Polska w Paryżu. Rys historyczny, zbiory, dzień dzisiejszy. *Prz. Bibl.* z. 1. s. 13—25.
403. PUZIO KRYSZYNA: Biblioteki samorządowe Zagłębia Dąbrowskiego w okresie międzywojennym. *Rocz. Bibl.* 1981 (wyd. 1983) z. 1/2 s. 135—147, tabl.
404. SOLICKI STANISŁAW: Najdawniejsze wrocławskie biblioteki. W: KALENDARZ WROCLAWSKI. — Wrocław: Towarzystwo Miłośników Wrocławia, s. 159—163, il.
405. STROYNOWSKI ANDRZEJ: Z dziejów egzemplarza obowiązkowego w Polsce XVIII w. *Prz. Bibl.* z. 1 s. 67—71.
406. SZOCKI JOZEF: Księgozbiory bibliotek publicznych Dolnego Śląska 1945—1975. *Rocz. Dolnośl.* t. 8 s. 127—144, tab.
407. SZOCKI JOZEF: Kształtowanie się sieci bibliotek publicznych jako podstawy czytelnictwa powszechnego w latach 1945—1974 (na przykładzie Dolnego Śląska). *Rocz. Bibl.* 1981 (wyd. 1983) z. 1/2 s. 149—201.
408. SZOCKI JOZEF: Wrocław biblioteczny. W: KALENDARZ WROCLAWSKI. — Wrocław: Towarzystwo Miłośników Wrocławia, s. 164—167.
409. TOPOLSKA MARIA BARBARA: Biblioteki w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. *Pam. Bibl. Kór.* z. 20 s. 143—183.
410. WALCZAK KRZYSZTOF: Z dziejów najstarszych bibliotek szkolnych Kalisza. *Rocz. Bibl.* 1981 (wyd. 1983) z. 1/2 s. 1—28, il.
411. WRÓBLEWSKI JAN: Ocalale książki z Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie. *Rocz. Bibl.* 1981 (wyd. 1983) z. 1/2 s. 97—134.
Zob. też poz. 306.

VI. DZIEJE RUCHU NAUCZYCIELSKIEGO

I. OPRACOWANIA OGÓLNE I MONOGRAFICZNE

412. GRZYWNA JOZEF: Działalność ZNP w woj. kieleckim w latach 1926—1939 w dziedzinie eksperymentów i innowacji szkolnych. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 3 s. 332—344.
413. (TRZYDZIESIĄTY PIERWSZY) XXXI/XIII, XXXII/XIV Krajowy Zjazd Delegatów Związku Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa, 14—15 X 1980; Cz. 1 22—25 IV 1981, Cz. 2 12 VI 1981. Materiały i dokumenty. — Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, s. 247.

2. PAMIĘTNIKI NAUCZYCIELI

414. PAMIĘTNIKI POLAKÓW 1918—1978. Antologia pamiętnikarstwa polskiego. Wstęp Józef Chalasiński, Jan Szczepański. Wybór i oprac. Bronisław Gołębiowski, — Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. T. 3: Ludowa i socjalistyczna.
Między innymi: Goleniowa Helena: Wspólnym wysiłkiem szkoły i domu, s. 140—149; Hirsz Augustyn K.: Jestem zwolennikiem pewnej surowości w wychowaniu, s. 157—164; „Nauczyciel”: Dużo jest problemów. I może to dobrze!, s. 408—513; „Uparta”: Wiedza jest dla wytrwałych, s. 105—116. T. 1 i 2 — 1982.
415. PERSOWSKI FRANCISZEK: Wspomnienia ze szkoły austriackiej i z I wojny światowej. *Rocz. Przemys.* t. 22/23 s. 431—471, il.
416. RADOMSKI JAN: Goleśin. Wspomnienia. — Ostrołęka: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych, Stacja Naukowa w Ostrołęce, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Ostrołęce, 1982 s. 23.
417. RESPONDEK AUGUST „KEDNOPSER”: Strajk nauczycieli rejonu konferencyjnego w Ostrowie Lubelskim w jesieni 1937 roku. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 91—95.
418. WSPOMNIENIA NAUCZYCIELI TAJNEGO NAUCZANIA 1939—1945. — Koszalin: Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. — Szkoły Jakich Nie Było.
T.2: Zebrań, oprac. red. materiałów E. Buczek, M. Budymowa, s. 140, fot.
T.1 — 1981 (zob. poz. 426 — 1981).
419. WYSIECKI LEON: Wspomnienia nauczyciela polskiej szkoły prywatnej w Ugoszczy na Kaszubach. *Prz. Hist.-Ośw.* nr 1 s. 102—106.
Zob. też poz. 264.

VII. Z ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH

420. BARKOWSKA-MELLER DANUTA: Ruch „Wiciowy” na terenie Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1928—1939. *Zesz. Nauk. ATR Bydgosz. Nauki Społ.* z. 14 s. 35—50, tab.
421. BRONIEWSKI STANISŁAW: Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika. — Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 367, tabl. il. portr.
Rec.: Bukowski Jerzy, *Znak* 1983 nr 5/6 s. 1004—1010; Chrobaczyński Jacek, *Zdanie* 1983 nr 6 s. 50—60; Czarnuch Zbigniew, *Harcerstwo* 1983 nr 9 s. 16, 33, nr 10 s. 34—35; Hillebrandt Bogdan, *Pokolenia* 1983 nr 6 s. 154—158; Jurek Krzysztof, *Łódz. Zesz. Hist.* 1983 z. 1 s. 120—122; Krawczyk Andrzej, *Chrześcijaństwo w Świecie* 1984 nr 2 s. 82—87; Lezański Cezary, *Nowe Książki* 1983 nr 8 s. 60—71; Zarzycki Adam, *Za Wolność i Lud* 1983 nr 49 s. 8—9, il.
422. BUJARSKA HELENA: Działalność I-szej Harcerskiej Drużyny Żeńskiej im. Dąbrowski w Klecku w latach 1935—1939.: DZIEJE KLECKA. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Danielewicza. — Poznań: Urząd Miasta i Gminy w Klecku, s. 280—282, il.
- * 423. CHELMECKI JERZY: Wychowanie fizyczne i sport w działalności organizacji młodzieżowych w Polsce w latach 1944—1948. Warszawa 1981 (zob. poz. 428 — 1981).
Rec.: Skałwiński Marek, *Wychow. Fiz. Sport* 1983 nr 1 s. 110—120.
424. DASZKIEWICZ ROBERT KAZIMIERZ: Harcerstwo polskie poza granicami kraju od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach. Przygot. do wydania Leon Fornela. — Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 218.
Rec.: Cytowska Ewa, *Więź* 1984 nr 1 s. 144—147; Krawczyk Andrzej, *Chrześcijaństwo w Świecie* 1984 nr 2 s. 80—90; Smolarek Jacek, *Lud*, 1984 nr 34 s. 6.
425. DWORAKOWSKI JAN: Związek Harcerstwa Polskiego na Białostoczczyźnie w latach 1912—1923. *Zesz. Nauk. UW Białyst. Pr. Pedagog.* t. 15 s. 181—195.

426. FAJBUSIEWICZ MICHAŁ M.: Powstanie i początek ZMS na terenie obecnej Dzielnicy Łódź Górna. *Łódź. Zesz. Hist.* z. 2 s. 54—78, tab.
427. GAJDZIK PAWEŁ: W hufcu berlińskim. *Wczoraj, Dzisiaj* nr 2/3 s. 81—85, il.
428. GAJEK STANISŁAW: O łódzkim Związku Młodzieży Socjalistycznej w latach 1958—1960. *Łódź. Zesz. Hist.* z. 7 s. 98—101.
429. GROBELNY STEFAN: Wierni tradycji Lili i Rodła (Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech). *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 112—118, il.
430. GRYGO EDWARD: Związek Młodzieży Socjalistycznej w środowisku studenckim w latach 1957—1960 (do II Zjazdu ZMS). *Zesz. Nauk. P.Białost. Nauki Społ.-Polit.* nr 5 s. 111—123.
431. GRZBIELA JAN: Harcerze w walce o polski Śląsk. *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 73—75.
432. HAJDUK ZOFIA: Sztafeta (Ruch harcerski na Opolszczyźnie). *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 97—102.
433. HARCERKI. 1939—1945. Oprac. zespołowe Zofia Florczak (et al.). Wyd. 2 popr. i uzup. — Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, s. 582, tabl. portr. mapa. Rec.: Lis Jerzy, *Kierunki* 1983 nr 43 s. 8; Michałowski Ryszard H., *Tygodnik Demokratyczny* 1984 nr 11 s. 18; Weber Henryk, *Tu i Teraz* 1984 nr 10, s. 10; Wiśniewska Ewa, *Kron. Warsz.* 1984 nr 2 s. 149—152. Wyd. 1 — 1973.
434. HARCERKI O SWOJEJ SŁUŻBIE. Problemy pracy starszych dziewcząt na łamach „Skrzydła” 1930—1939. Wybór tekstów i oprac. Marian Miszczuk Cz. 2. — Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza na zlec. GK ZHP 1982 s. 136.
Do użytku wewn.-org.
Cz. 1 — 1982.
435. HEBDA JAN: Ruch wicelowy w powiecie tarnowskim w latach 1930—1948. — Tarnów: Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Wojewódzki Komitet w Tarnowie, s. 64.
- * 436. HILLEBRANDT BOGDAN: Ruch młodzieżowy w Polsce. Warszawa 1982 (zob. poz. 316 — 1982).
Rec.: Grygo Edward, *Z Pola Walki* 1983 nr 3/4 s. 254—259; Snieć Jerzy, *Łódź. Zesz. Hist.* 1983 z. 1 s. 180—191; Tomaszewski Edmund, *Ideologia i Polityka* 1983 nr 12 s. 168—170.
- * 437. HIRSZ ZBIGNIEW JERZY: Ideowe organizacje młodzieżowe na Białostoczynie w latach 1941—1956. Białystok 1982 (zob. poz. 317 — 1982).
Rec.: Grygo Edward, *Zesz. Nauk. P.Białost. Nauki Społ.-Polit.* 1983 nr 5 s. 163—169.
438. HIRSZ ZBIGNIEW JERZY: Kilka uwag w sprawie badań nad dziejami ruchu młodzieżowego. *Łódź. Zesz. Hist.* z. 1 s. 98—101.
439. HISTORIA POLSKIEGO RUCHU MŁODZIEŻOWEGO. — Warszawa: „Książka i Wiedza”, s. 30. — Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu.
440. IMBIEROWICZ ZYGMUNT, MĄDRY ZBIGNIEW, RAFIŃSKI MARIAN: Organizacje młodzieżowe Klecka w latach 1919—1962. W: DZIEJE KLECKA. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Danielewicza. — Poznań: Urząd Miasta i Gminy w Klecku, s. 262—279, il.
441. JAROS TADEUSZ: Historia godna upamiętnienia. W kręgu historii ZHP w Pruszkowie. *Prz. Prusz.* z. 1 s. 54—56.
442. JUREK KRZYSZTOF: Powstanie i rozwój harcerstwa męskiego w Łodzi w latach 1910—1921. *Łódź. Zesz. Hist.* z. 1 s. 37—54.
443. KACHEL FRANCISZEK: Ostatni rok pracy ZHP w Bytomiu. *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 105—107.
444. KACHEL JOZEF: Moja harcerska służba Polsce (Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech na Opolszczyźnie). *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 90—95, il.
445. KAŃSKI ANDRZEJ: Monografia 77 Pomorskiej Drużyny Harcerzy w Gdyni. *Rocz. Gdyń.* nr 4 s. 197—208, il.

446. KAPALA ZBIGNIEW, STUDENCKI ZBIGNIEW: Organizacje studenckie w Katowicach w latach 1945—1950. *Rocz. Katow.* t. 10 s. 118—136.
447. KIELISZEWSKI MIECZYSLAW: 20 Poznańska Drużyna Harcerzy im. generała Józefa Longina Sowińskiego 1918—1949. — Poznań: ZHP KCP, s. 86 — Sprawozdanie Komisji Historycznej, Seria V. Materiały, Związek Harcerstwa Polskiego, Komenda Chorągwi Poznańskiej im. Powstańców Wielkopolskich 1918/19, z. 1.
448. KIEWICZ ADAM: Dolnośląskie harcerstwo w latach 1945—1975. Wrocław 1982 (zob. poz. 320 — 1982).
Rec.: Koćwin Lesław, *Sl. Kwart. Hist. Sobótka* 1983 nr 3 s. 409—412.
449. KOWALSKI ZBIGNIEW: Powstanie i rozwój organizacji młodzieżowych na Śląsku Opolskim (1945—1948). *Stud. Śl.* t. 41 s. 157—201, tab.
450. KOWALSKI ZBIGNIEW: Udział organizacji młodzieżowych w pracy kulturalno-oświatowej i repolonizacyjnej na Śląsku Opolskim (1945—1948). *Stud. Śl.* t. 42 s. 247—259.
451. KRAKOWSKI STEFAN M.: W 60 rocznicę utworzenia organizacji młodzieży TUR. *Łódz. Zesz. Hist.* z. 2 s. 83—89.
452. KRET JÓZEF: Harcerze wierni do ostatka. Wstępem opatrzyła Krystyna Heska-Kwaśniewicz. Wyd. 3 rozsz. — Katowice: „Śląsk”, s. 234, portr. Wyd. 1 — 1969, wyd. 2 — 1970.
453. KRUKOWSKI JERZY: Ruch harcerski w Starachowicach. Ważniejsze wydawnictwa 1912—1982. — Starachowice: Harcerska Służba Informacyjna, Hufiec im. Stanisława Staszica, s. 34.
Tyt. okł. „Pobudka”.
454. KUŚ EDWARD JÓZEF: Czasopisma studentów wrocławskich w latach 1945—1958. *Stud. Śl.* t. 41 s. 361—395.
455. LECH ANDRZEJ: Model badania historii ruchu młodzieżowego (propozycja wstępna). — Łódź: Komisja Historyczna Zarządu Łódzkiego ZSMP, Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych UŁ, 1982 s. 79.
Rec.: Ponczek Eugeniusz, *Łódz. Zesz. Hist.* 1983 z. 1 s. 127—130.
456. LECH ANDRZEJ: Studencki Związek Młodzieży Socjalistycznej w Łodzi. *Łódz. Zesz. Hist.* z. 1 s. 94—97.
457. LIS MICHAŁ: Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech na pierwszej linii frontu. *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 66—72.
458. LIS MICHAŁ: Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech na Śląsku Opolskim w latach 1922—1933. *Stud. Śl.* t. 42 s. 276—289.
459. LULEK JÓZEF: Z dziejów lubartowskiego ZHP w świetle harcerskich wspomnień i kronik. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 103—113.
460. MALHOMME LEON: Harcerski sztandar (Ruch harcerski na Śląsku Opolskim). *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 86—89.
461. MIODUCHOWSKA MARIA: Ruch młodzieży wiejskiej w powiecie blońskim (1912—1928). W: *DZIEJE PRUSZKOWA*. Pod red. Anny Zarnowskiej. — Warszawa: „Książka i Wiedza”, s. 206—212. — Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych, nr 39.
462. MONOGRAFIA HUFCA ZHP IM. JANKA KRASICKIEGO Poznań Nowe Miasto. Materiały zebrał i oprac. Jan Ptak. — Poznań: ZHP HJK, s. 63.
463. MUŚ WŁODZIMIERZ: Komunistyczny Związek Młodzieży w Tomaszowie Lubelskim w latach 1931—1937. *Rocz. Tomasz.* t. 1: 1981 (wyd. 1983) s. 89—94.
464. NOWAK ANTONI: Skauting — harcerstwo polskie w Berlinie 1912—1939. — Poznań: ZHP KCP, s. 82 fot. portr. — Sprawozdanie Komisji Historycznej, Seria I, Monografie, Związek Harcerstwa Polskiego, Komenda Chorągwi Poznańskiej im. Powstańców Wielkopolskich 1918/1919, z. 5.

465. NOWAK ANTONI: Wspomnienia harcerskie. Berlin—Poznań 1912—1939. — Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, s. 81. — Zeszyty Historyczne Harcerstwa. Wspomnienia i Sylwetki nr 1.
466. PAWŁOWSKA ANNA: Niech się odezwie „Walka Młodych”. — Warszawa: „Iskry”, s. 139.
Rec.: Urbanowski Henryk, *Pokolenia* 1984 nr 4 s. 146—150.
467. PEŁNIC SŁUŻBĘ... Z PAMIĘTNIKÓW I WSPOMNIENI HARCEREK. WARSZAWA 1939—1945. Pod red. Anny Zawadzkiej i Zofii Zawadzkiej (Przedm. Aleksander Kamiński). — Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, s. 578. — Biblioteka Syrenki.
Rec.: Bartelski Lesław, *Nowe Książki* 1984 nr 10 s. 104—105; Michalski Ryszard II, *Tygodnik Demokratyczny* 1984 nr 11 s. 16; Zdziarska Romana, *Tygodnik Polski* 1984 nr 37 s. 11, 11.
- * 468. RATUS BRONISŁAW: Ruch młodzieżowy w Polsce Ludowej. Warszawa 1981 (zob. poz. 447 — 1981, poz. 327 — 1982).
Rec.: Kończak Stanisław, *Rocz. Koszał.* 1982 nr 17 s. 226—229.
469. REZERWA SKAUTOWA W POWSTANIU WIELKOPOLSKIM 1918—1919. — Kościan: Związek Bojowników o Wolność i Demokrację w Kościanie, s. 24, portr.
470. SALA WŁADYSŁAW: Do powstańców śląskich młodych zaciągają... Wspomnienia, materiały, notatki. — Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1982 s. 224.
Rec.: Mendel Edward, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 3 s. 373—374.
471. SKODLARSKI JANUSZ: Wiciarze z Godzianowa w świetle wspomnień z 1946 r. *Łódz. Zesz. Hist.* z. 2 s. 105—109.
472. SZCZEPANIK HALINA: Rozwój prasy Szarych Szeregów 1939—1945. *Prz. Ośw.-Wychow.* ODN s. 63—88, tab.
473. SZKICE DO DZIEJÓW RUCHU MŁODZIEŻOWEGO W ŚRODOWISKU AKADEMICKIM ŁODZI (1945—1973). Łódź 1982 (zob. poz. 334 — 1982).
Rec.: Waleczak Aneta, *Łódz. Zesz. Hist.* 1983 z. 1 s. 123—126.
474. TATKA RAFAL: Siedemdziesiąt lat wadowickiego harcerstwa. — Wadowice: Wadowicka Oficyna Wydawnicza TM ZW, s. 26.
475. WASILUK JERZY: Demokratyczne organizacje młodzieżowe na Białostocczyźnie w latach 1945—1956. *Prz. Ośw.-Wychow.* ODN s. 49—62.
476. WASILUK JERZY: Powstanie i rozwój Związku Walki Młodych na Białostocczyźnie (1944—1948). *Zesz. Nauk UW Białyst. Nauki Społ.* t. 6 s. 179—203, tab.
477. WILCZEK TEOFIL: Z dziejów harcerstwa polskiego w Bytomiu. *Wczoraj Dzisiaj* nr 2/3 s. 76—80, il.
478. WOJCIECHOWSKA JADWIGA: Demokratyzacja ZMW RP „Wici” na Pomorzu Zachodnim (1946—1948). *Rocz. Koszał.* 1982 (wyd. 1983) nr 17 s. 133—141.
479. WOLSKI WIESŁAW: W 40 rocznicę powstania ZMW. *Łódz. Zesz. Hist.* z. 1 s. 66—74.
480. WOŹNIAKOWSKI BOGUMIŁ: Przyczynek do dziejów Związku Młodzieży Demokratycznej w Krakowskim 1945—1948. *Krzysztofor* z. 10 s. 97—102.
481. WSZYSTKO CO NASZE: Harcerska martyrologia na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach II wojny światowej. (Zespół aut. Wojciech Niederliński et al.) — Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza na zlec. Katowickiej Chorągwi ZHP, s. 147.
Rec.: Henka-Kwaśniewicz Krystyna, *Harcerstwo* 1984 nr 7 s. 46—47.
482. ZABŁOCKI WOJCIECH: Z kronik II Lubartowskiej Drużyny Harcerskiej. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 114—115.
483. ZBICIAK JÓZEF: Harcerskie wspomnienia. *Lubart. i Ziemia Lubart.* s. 116—117.
484. ZWIĄZEK HARCERSTWA POLSKIEGO W NIEMCZECH. Wybór tekstów

- źródłowych (1933—1939). Do druku przygot. i wstępem opatrzył Michał Lis. — Opole: Instytut Śląski, s. 218.
485. ZWIĄZEK MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ RP „WICI” NA ZIEMI KRAKOWSKIEJ. 1928—1948. — Kraków: Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej. Zarząd Krakowski. Komisja Historii Ruchu Młodzieżowego, s. 106, fot. portr. Rec. Tomaszewski Edmund, *Pokolenia* 1984 nr 5 s. 143—145.
486. ZWIĄZEK WALKI MŁODYCH NA ZIEMI KRAKOWSKIEJ. 40-lecie ZWM 1943—1983. — Kraków: Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej. Zarząd Krakowski. Komisja Historii Ruchu Młodzieżowego, s. 81, il. — Biblioteczka Historii Ruchu Młodzieżowego Koła ZSMP.
487. ZWIĄZEK WALKI MŁODYCH W LATACH 1945—1948 NA KUJAWACH I POMORZU. Materiały na sesję popularnonaukową z okazji 40 rocznicy utworzenia ZWM, 15 grudnia 1983 r. Red. nauk. Jarosław Poraziński. — Bydgoszcz: Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, Oddział Doskonalenia Nauczycieli, s. 124.
488. ZUCHOWSKI HENRYK RYSZARD: Zatorowcy. Zapis działalności Szczepów „Za Torem” w latach 1956—1968. — Łódź: Związek Harcerstwa Polskiego. Hufiec Łódź Bałuty „Promienistych”. Ośrodek Szczepów „Za Torem” im. hm. A. Kamińskiego, s. 174, tabl.
Do użytku wew.
489. ZYCHOWSKA MARIA: Organizacje młodzieżowe w Tarnowie. W: TARNÓW. Dzieje miasta i regionu. Oprac. zbiorowe pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Ruty. — Tarnów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
T.2: Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej, s. 326—347, il.
Zob. też poz. 7, 121, 275.

**Redakcja „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”
prosi autorów,
aby maszynopisy nadsyłanych prac
odpowiadały następującym warunkom:**

1. Maszynopisy winny być nadsyłane w dwóch odbitkach (pierwszy i drugi egzemplarz) i zaopatrzone w imię, nazwisko i adres autora.

2. Maszynopis winien odpowiadać normom przewidzianym przez wydawnictwo tj. posiadać margines szerokości 4 cm i podwójny odstęp między wierszami. Tekst nie może zawierać poprawek i podkreśleń. Życzenia autora dotyczące wyróżnień w druku powinny być zaznaczone ołówkiem w tekście lub na marginesie.

3. Notki bibliograficzne należy sporządzać zgodnie ze zwyczajami przyjętymi przez Redakcję kwartalnika.

Prace należy nadsyłać pod adresem: Redakcja „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”, Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, ul. Spasowskiego 4, 00-389 Warszawa.

Redakcja nie zwraca nadesłanych materiałów i zastrzega sobie prawo dokonywania formalnych zmian.

INSTYTUT WYDAWNICZY „NASZA KSIĘGARNIA”, WARSZAWA 1986 r.

Nakład 937 egz. Wydanie I. Ark. wyd. 10,6. Ark. druk. A1-12. Oddano do składu w listopadzie 1985 r. Zam. 608/85. P-28.

Drukarnia IW Zw. Zaw. Warszawa, ul. Zamojskiego 4

PRZEGLĄD HISTORYCZNO-OŚWIATOWY
KWARTALNIK ZWIĄZKU NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO

poświęcony dziejom wychowania i oświaty

Przegląd Historyczno-Oświatowy zamieszcza:

1. Rozprawy z dziejów wychowania i oświaty w Polsce
2. Rozprawy i materiały poświęcone dziejom ruchu nauczycielskiego oraz dziejom oświaty polskiej na obczyźnie
3. Materiały do dziejów szkół i innych placówek oświatowych
4. Sylwetki wybitnych nauczycieli i pracowników oświatowych
5. Szkice z dziejów najstarszych szkół w Polsce
6. Recenzje wydawnictw z zakresu historii oświaty i szkolnictwa
7. Bibliografie dokumentów i prac z zakresu historii oświaty i wychowania w Polsce

**Przypominamy naszym Czytelnikom, iż „Przegląd Historyczno-Oświatowy”
dostępny jest tylko w prenumeracie**

**Prenumerata roczna zł 800.—
półroczna zł 400.—**

**Wydawca: Instytut Wydawniczy
„Nasza Księgarnia”**

Adres Redakcji: 00-389 Warszawa, ul. Spasowskiego 4, tel. 26-24-31

Indeks 37179/37093

Cena zł 200.—